
В. П. Красней

Беларуская МОВА

ў табліцах
і схемах

Для школьнікаў

8-е выданне

УДК 811.161.3(075.3)
ББК 81.2Бел-922
К78

Красней, В. П.
К78 Беларуская мова ў табліцах і схемах : для школьнікаў / В. П. Красней. — 8-е выд. — Мінск : Аверсэв, 2020. — 175 с.
ISBN 978-985-19-4307-0.

У кнізе ў форме табліц і схем сістэматызаваны тэарэтычныя звесткі па ўсіх асноўных раздзелах школьнага курса беларускай мовы.

Вучэбны дапаможнік прызначаны для навучэнцаў устаноў агульнай сярэдняй і сярэдняй спецыяльнай адукацыі, абітурыентаў, а таксама ўсіх, хто цікавіцца беларускай мовай.

УДК 811.161.3(075.3)
ББК 81.2Бел-922

ISBN 978-985-19-4307-0

© Красней С. В., Красней Е. В., 2017
© Афармленне. ТДА «Аверсэв», 2017

ПРАДМОВА

Навучанне беларускай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі (школах, гімназіях, ліцэях, каледжах) ажыццяўляецца ў трох асноўных напрамках: авалоданне нормамі беларускай літаратурнай мовы, развіццё слоўнікавага запasu і граматычнага ладу, фарміраванне ўменняў і навыкаў звязнага маўлення. Пры гэтым надзвычай важным кампанентам навучальнага працэсу з'яўляецца кантроль і самакантроль. Што да кантролю, то ён ажыццяўляецца настаўнікам. Сутнасць самакантролю — у здольнасці навучэнца кантраляваць сваю разумовую дзейнасць. А гэта магчыма ў тым выпадку, калі адпаведны матэрыял засвоены ў тэарэтычным аспекце і выпрацаваны навыкі яго практычнага прымянення, г. зн. засвоены фанетычныя, арфаэпічныя, графічныя, арфаграфічныя нормы, нормы словаўтварэння і ўтварэння формаў слоў, ужывання слоў і фразеалагізмаў у адпаведнасці з іх значэннем і эмацыянальна-стылістычнай афарбоўкай, будовы словазлучэнняў і сказаў. Калі неабходныя веды ў той ці іншай ступені забыты ці страчаны, на дапамогу прыходзяць падручнікі і розныя дапаможнікі.

У гэтым дапаможніку ў форме табліц і схем прадстаўлены ўсе асноўныя раздзелы курса беларускай мовы, што вывучаюцца ў сярэдняй школе: фанетычная сістэма беларускай мовы, правілы літаратурнага вымаўлення, асаблівасці беларускай графікі, правілы арфаграфіі, лексіка і фразеалогія, лексікаграфія і фразеаграфія, марфемная будова слова, самастойныя і службовыя часціны мовы (іх лексіка-граматычныя асаблівасці, узоры скланення і спражэння, сінтаксічныя функцыі), словазлучэнне, простыя і складаныя сказы, асноўныя правілы пунктуацыі, тыпы і стылі мовы. Пры гэтым усе правілы і моўныя з'явы праілюстраваны прыкладамі, а пасля кожнага раздзела, кожнай часціны мовы падаюцца адпаведныя ўзоры разбору.

Дапаможнік падрыхтаваны ў адпаведнасці з **«Правіламі беларускай арфаграфіі і пунктуацыі»**. Ён можа быць выкарыстаны ў працэсе вывучэння той ці іншай тэмы ў класе, на групавых ці індывідуальных занятках з вучнямі розных класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі, пры выкананні дамашніх заданняў. Вучань любога класа зможа ім карыстацца, каб узнавіць свае веды па тым ці іншым раздзеле школьнага курса беларускай мовы (асабліва калі ўлічыць, што пры пераходзе з класа ў клас вучні здаюць падручнікі ў бібліятэку). Карыснай будзе гэтая кніга і пры падрыхтоўцы да цэнтралізаванага тэсціравання.

ФАНЕТЫКА

Фанетыка — раздзел навукі аб мове, у якім вывучаюцца гукі мовы (іх уласцівасці, функцыі, класіфікацыя), а таксама склады слова, націск, інтанацыя.

Гукі мовы

Гук — найменшая (непадзельная) адзінка мовы, утвораная органамі маўлення. Гукі мовы мы вымаўляем і чуем.

Па наяўнасці ці адсутнасці перашкоды ў ротавай поласці пры маўленні гукі мовы падзяляюцца на 2 групы:

- галосныя (перашкода адсутнічае, чуецца голас);
- зычныя (перашкода ўзнікае, чуецца шум і голас ці толькі шум).

Галосныя гукі

Галосныя гукі характарызуюцца паводле месца ўтварэння, спосабу ўтварэння і ўдзелу губ.

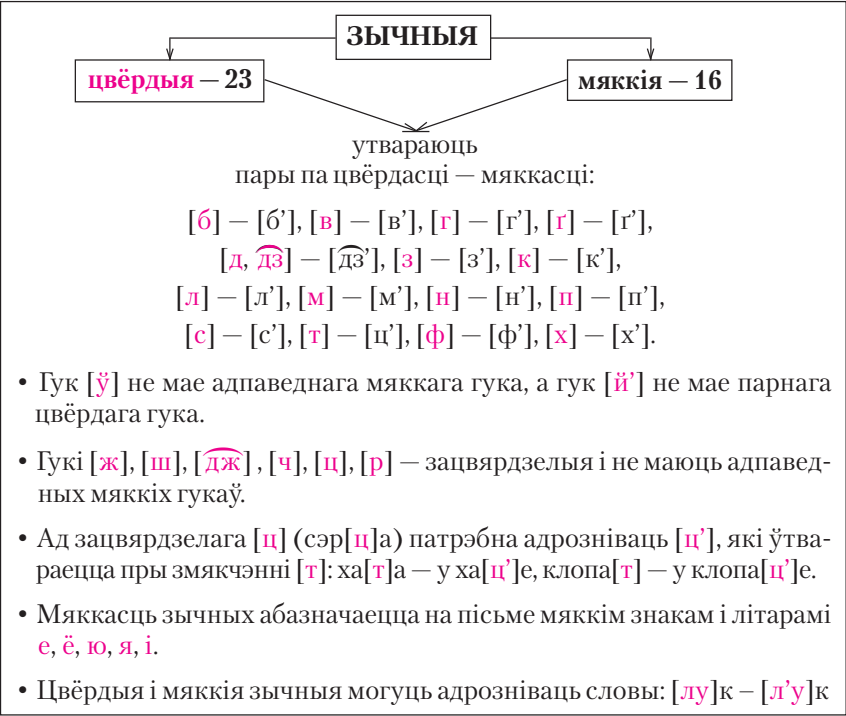
1. Месца ўтварэння (у залежнасці ад руху языка па гарызанталі)	галосныя	пярэдняга рада: [і], [э]
		сярэдняга рада: [а], [ы]
		задняга рада: [о], [у]
2. Спосаб утварэння (у залежнасці ад пад'ёму спінкі языка да цвёрдага неба)	галосныя	верхняга пад'ёму: [і], [ы], [у]
		сярэдняга пад'ёму: [э], [о]
		ніжняга пад'ёму: [а]
3. Удзел губ (губы выцягнуты крыху ўперад і акруглены ці не ўдзельнічаюць)	галосныя	губныя [о], [у] (лабіялізаваныя)
		негубныя [і], [ы], [э], [а] (нелабіялізаваныя)
<ul style="list-style-type: none"> • Галосныя гукі ўтвараюць склады (а-та-ка), адрозніваюць словы (к[у]ток — к[а]ток, с[о]к — с[у]к). • Галосныя гукі бываюць:<ul style="list-style-type: none"> – націскныя і ненаціскныя (саро́ка, касмана́ўт); – у моцнай пазіцыі (пад націскам) і ў слабай пазіцыі (не пад націскам): са́д — садо́к, до́м — дамо́к		

Зычныя гукі

Зычныя гукі паводле наяўнасці голасу і шуму ці толькі шуму пры іх утварэнні падзяляюцца на 2 групы:

<p>санорныя — 11 (пры ўтварэнні голас значна перавышае шум)</p>	<p>шумныя — 28 (пры ўтварэнні шум перавышае голас Ці ўтвараюцца толькі з шуму)</p>
<p>[в], [в'] [л], [л'] [м], [м'] [н], [н'] [р] [й'] [ў]</p>	<p>звонкія — 13 (з шуму і голасу) глухія — 15 (толькі з шуму)</p>
<p>Санорныя гукі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • не маюць парных глухіх; • не аглушаюцца перад глухімі і на канцы слова: імшара — і[м]шара, сум — су[м]; • не азванчаюць глухія: смак — [с]мак 	
<p>утвараюць пары па звонкасці — глухасці:</p> <p>[б] — [п], [б'] — [п'], [г] — [х], [г'] — [х'], [г] — [к], [г'] — [к'], [д] — [т], [ж] — [ш], [з] — [с], [з'] — [с'], [дж] — [ч], [дз] — [ц], [дз'] — [ц'].</p> <p>Глухія [ф], [ф'] не маюць парных звонкіх.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Пры ўтварэнні гукаў [з], [з'], [с], [с'], [дз], [дз'], [ц], [ц'] чуецца свісцячы шум, таму гэтыя гукі называюцца свісцячымі. • Пры ўтварэнні гукаў [ж], [ш], [дж], [ч] шум нагадвае шыпенне, таму іх называюць шыпячымі. • Гукі [б], [б'], [п], [п'], [м], [м'], [в], [в'], [ф], [ф'], [ў] вымаўляюцца з удзелам губ і называюцца губнымі. • Гукі [г], [г'], [к], [к'], [х], [х'] вымаўляюцца пры актыўным удзеле задняй часткі языка, таму называюцца заднеязычнымі. • Звонкія і глухія зычныя здольны адрозніваць словы: [д]ом — [т]ом, [ж]ыць — [ш]ыць. • Моцныя пазіцыі для звонкіх і глухіх: <ul style="list-style-type: none"> – перад галоснымі: [б']іць — [п']іць, пра[ж]ыць, пра[ш]ыць; – перад санорнымі: [б]руд — [п]руд. • Слабая пазіцыя: <ul style="list-style-type: none"> – для звонкіх — перад глухімі: нізкі — ні[с]кі; – у канцы слоў: сад — са[т]; – для глухіх — перад звонкімі: просьба — про[з']ба 	

Па наяўнасці ці адсутнасці змякчэння пры ўтварэнні зычных гукі падзяляюцца на цвёрдыя і мяккія. Своеасаблівае гучанне, якое ўзнікае, калі сярэдняя частка языка падымаецца да цвёрдага неба, як пры ўтварэнні гук [й'], называецца мяккасцю.

Чаргаванне гукаў

Чаргаванне гукаў — гэта заканамерная ўзаемазамена гукаў у межах адной і той жа марфемы пры змяненні ці ўтварэнні слоў.

Чаргаванне гукаў	Пры змяненні слоў	Пры ўтварэнні слоў
[о] — [а] [о] — [ы]	г[о]рад — г[а]рады кр[о]ў — кр[ы]ві	г[о]рад — г[а]радскі кр[о]ў — кр[ы]жавы гр[о]м — гр[ы]мець
[э] — [а]	ш[э]сць — ш[а]сці [л'э]с — [л'а]сы	ш[э]сць — ш[а]сцёрка [л'э]с — [л'а]сны

Чаргаванне гукаў	Пры змяненні слоў	Пры ўтварэнні слоў
[э] – [о] [э] – [а] – [о]	гр[э]бці – гр[а]бу – гр[о]б	ш[э]сць – ш[о]сты гр[э]бці – гр[а]блі
[э] – [і]		ц[в’э]т – ц[в’і]сці
[б’] – [бл’]	дра[б’]іць – дра[бл’]ю	дра[б’]іць – дра[бл’]енне
[в] – [ў]	каро[в]а – каро[ў]ка	сла[в]а – сла[ў]ны
[в’] – [ўл’]	ста[в’]іць – ста[ўл’]ю	ста[в’]іць – ста[ўл’]енне
[м’] – [мл’]	кар[м’]іць – кар[мл’]ю	кар[м’]іць – кар[мл’]енне
[г] – [з’]	даро[г]а – даро[з’]е	
[г] – [ж]		даро[г]а – даро[ж]ны
[д] – [дз’]	прыро[д]а – прыро[дз’]е	
[дз’] – [дж’]	ха[дз’]іць – ха[дж’]у	ха[дз’]іць – ха[дж’]энне
[к] – [ц]	ра[к]а – ра[ц]э	
[к] – [ч]		ра[к]а – ра[ч]ны
[т] – [ц’]	свя[т]а – свя[ц’]е	свя[т]ло – свя[ц’]іць
[х] – [с’]	стра[х]а – стра[с’]е	
[х] – [ш]		стра[х]а – застрэ[ш]ак
[ц’] – [ч]	свя[ц’]іць – свя[ч]у	свя[ц’]іць – свя[ч]энне

Асноўныя фанетычныя законы

Розныя фанетычныя змены падпарадкоўваюцца пэўным правілам, якія выпрацаваны беларускай мовай у працэсе яе фарміравання і развіцця. Гэтыя правілы абавязковыя для ўсіх носьбітаў, і іх прынята называць фанетычнымі законамі.

Фанетычны закон	Сутнасць фанетычнага закона	Прыклады
Аканне	Закон пераходу [о], [э] у [а] пасля цвёрдых зыч- ных, калі націск з іх пераходзіць на іншы га- лосны	ц[э́]ны – ц[а]на, г[э́]рад – г[а]рады

Фанетычны закон	Сутнасць фанетычнага закона	Прыклады
Яканне	Закон пераходу [о], [э] у [а] пасля мяккіх зычных, калі націск з іх пераходзіць на іншы галосны	[в'о́]сны — [в'а]сна́, [л'э́]с — [л'а]сы́
Дзеканне	Закон пераходу [д] пры яго змякчэнні ў [дз']	ва[д]а — у ва[дз']е, [д]ва — [дз']ве
Цеканне	Закон пераходу [т] пры яго змякчэнні ў [ц']	ха[т]а — у ха[ц']е
Асіміляцыя (прыпадабненне)	Паводле закона асіміляцыі адбываецца: <ul style="list-style-type: none"> аглушэнне звонкіх на канцы слоў і ў сярэдзіне слоў перад глухімі; азванчэнне глухіх перад звонкімі; прыпадабненне свісцячых да шыпячых; прыпадабненне шыпячых да свісцячых 	са ~~д~~ — са[т], ка ~~з~~ ка — ка[ц]ка; про ~~сь~~ ба — про[з']ба; разно ~~с~~ чык — разно[ш]чык; спяшае ~~ш~~ ся — спяшае[с']ся
Узнікненне прыстаўных гукаў	Закон узнікнення прыстаўных [і], [а] перад збегам зычных з пачатковымі [л], [р], [м]; [в] перад націскнымі пачатковымі [о] і [у]	і ~~л~~ ьняны, і ~~р~~ жавы, а ~~р~~ жаны, і ~~м~~ гла; в'о́зера, вуча ~~н~~ ь, вучы ~~ц~~ ь
Пераход [в] у [ў] [л] у [ў] [у] у [ў]	Закон пераходу: пасля галосных перад зычнымі і ў канцы слова; у канцы слоў у формах дзеясловаў пр. ч. м. р.; пасля галосных	сла ~~в~~ а — слаўны, з'я ~~в~~ а — з'яў; піса ~~л~~ а — пісаў; узо ~~р~~ — паводле ўзору

Склад і складападзел

Склад — гэта частка слова з аднаго ці некалькіх гукаў, якія вымаўляюцца адным штуршком выдыхаемага паветра.

Тыпы складоў	Характарыстыка складоў	Прыклады
адкрыты закрыты непрыкрыты прыкрыты	заканчваецца на галосны гук заканчваецца на зычны гук пачынаецца на галосны гук пачынаецца на зычны гук	<u>да-ро-га</u> , <u>ма-я</u> <u>пар-тфель</u> , <u>квар-тал</u> <u>ад-крыць</u> , <u>а-ул</u> <u>вя-дро</u> , <u>трак-тар</u>
<ul style="list-style-type: none"> У слове столькі складоў, колькі ў ім галосных гукаў: пя-ці-га-до-вы. Склад можа ўтвараць адзін галосны гук ці галосны і адзін ці некалькі зычных гукаў, якія прымыкаюць да галоснага: а-э-ра-стат 		

У складзе гукі звычайна размяшчаюцца ў парадку ўзрастання гучнасці (самыя гучныя гукі галосныя, крыху менш гучныя санорныя, найменш гучныя шумныя). Таму падзел слоў звычайна праводзіцца паміж найбольш і найменш гучнымі гукімі.

Спалучэнні зычных	Правілы падзелу	Прыклады
шумны + шумны, шумны + санорны	калі паміж галоснымі спалучэнне шумных ці шумнага і санорнага, то ўсё спалучэнне адносіцца да наступнага склада	ма-чта, ма-стак, ця-пло
санорны + шумны	калі паміж галоснымі спалучэнне санорнага і шумнага, то санорны адносіцца да папярэдняга склада, а шумны — да наступнага	план-ка, ан-гі-на, пар-та
санорны + санорны	спалучэнне санорных можа падзяляцца, а можа адносіцца да наступнага склада	нор-ма і но-рма, кар-лік і ка-рлік
й + зычны ў + зычны	калі паміж галоснымі спалучэнні [й'] і [ў'] + зычны, то [й'] і [ў'] адносяцца да папярэдняга склада, а зычны — да наступнага	бай-ка, вай-на, воў-на, ваў-кі

Націск

Націск — гэта выдзяленне аднаго са складоў слова шляхам вымаўлення яго з большай сілай голасу і працягласцю.

Асаблівасці націску	Характарыстыка націску	Прыклады
Дынамічны (сілавы)	характарызуецца павышанай сілай выдыху склада пры вымаўленні слова	наро́дны, парахо́д
Свабодны (рознамясцовы)	не мае аднаго месца ў словах, а можа падаць на розныя склады ў розных словах	во́сень, асе́нні, гарадо́к, цывіліза́цыя
Рухомы	у розных формах аднаго слова ці ў словах, утвораных ад аднаго кораня, можа пераходзіць з аднаго склада на другі	го́рад, гарады́; зе́лень, зялё́ны, зе́ляне́ць, зеле́нава́ты
Асноўны (галоўны)	націск, які падае на другую частку складаных слоў	высо́камаста́цкі, шыро́кава́домо
Пабочны (дадатковы)	націск, які падае на першую частку складанага слова	кòнегадо́ўля, до́брасумле́нны
<ul style="list-style-type: none"> Некаторыя словы маюць варыянтныя націскі, г. зн., што націск у іх можа падаць на розныя склады: віхо́р і віха́р, весна́вы і вясно́вы, буйны́ і буйны́. Рознамясцовасць і рухомасць націску з'яўляюцца сродкамі адрознення: <ul style="list-style-type: none"> розных формаў аднаго і таго ж слова: рукі́ (форма Р. скл. адз. л. назоўніка <i>рука</i>) і ру́кі (форма Н. скл. мн. л. таго ж назоўніка); вы́сыпаць (форма дзеяслова незакончанага трывання) і вы́сыпаць (форма дзеяслова закончанага трывання); розных слоў: ка́са і ка́са, му́ка і мука́, ма́рыць і ма́рыць, маза́лі (назоўнік) і ма́залі (дзеяслоў) 		

Гукапіс

Гукапіс — гэта гукавыя паўторы ў мастацкім маўленні (асабліва ў паэзіі), якія ўзмацняюць мілагучнасць і сэнсавую выразнасць. Асноўныя віды гукавых паўтораў — алітэрацыя і асананс.

Віды гукапісу	Прыклады	Паўторы гукаў
Алітэрацыя (паўтарэнне аднолькавых ці падобных зычных гукаў)	Дзівосны сон сасонцы сніцца Перад світаннем на зары. У срэбны бубен б'юць сініцы, На флейтах свішчуць снегіры. (В. Вітка).	свісцячыя, санорныя + звонкія [б], [б'] (аднолькавыя ці блізкія па гучнасці)
Асананс (паўтарэнне аднолькавых ці падобных галосных гукаў)	На тутэйшай зямлі Дзве сястрыцы жылі, Як забытыя ў лесе каліны, Жыватворных крыніц Не было для сястрыц, — Яны вялі і сохлі націнай. (Я. Купала).	[і], [ы] (самыя блізкія па гучанні гукі)

Фанетычны разбор

Парадак разбору

- Арфаграфічны запіс слова.
- Склады, націскны склад.
- Характарыстыка па парадку ўсіх гукаў (галосных — ці націскны; зычных — санорны ці шумны, звонкі ці глухі, цвёрды, мяккі ці зацвярдзелы) і ўказанне, якой літарай яны абазначаны.
- Колькасць гукаў і літар.

Узоры разбору	
вусны	пісьмовы
<p>Фіялка</p> <p>У слове тры склады: фі-ял-ка, другі склад націскны;</p> <p>фі — прыкрыты, адкрыты;</p> <p>ял — непрыкрыты, закрыты;</p> <p>ка — прыкрыты, адкрыты;</p>	<p>Фіялка;</p> <p>фі-ял-ка;</p> <p>фі — прыкрыты, адкрыты;</p> <p>ял — непрыкрыты, закрыты;</p> <p>ка — прыкрыты, адкрыты;</p>

Узоры разбору	
вусны	пісьмовы
гук [ф'] — зычны, шумны, глухі, мяккі, абазначаецца літарай ф (мяккасць абазначана літарай і);	гукі літары [ф'] — зычны, шумны, ф глухі, мяккі;
[і] — галосны, ненаціскны, абазначаецца літарай і;	[і] — галосны, ненаціскны; і
[й'] — зычны, санорны, мяккі, абазначаецца літарай я;	[й'] — зычны, санорны, мяккі; } я
[а] — галосны, націскны, абазначаецца літарай а;	[а] — галосны, націскны; л
[л] — зычны, санорны, цвёрды, абазначаецца літарай л;	[л] — зычны, санорны, цвёрды; л
[к] — зычны, шумны, глухі, цвёрды, абазначаецца літарай к;	[к] — зычны, шумны, глухі, цвёрды; к
[а] — галосны, ненаціскны, абазначаецца літарай а.	[а] — галосны, ненаціскны а
У слове фіялка 7 гукаў і 6 літар	<hr/> 7 <hr/> 6 <hr/>

ГРАФІКА

Графіка — раздзел навукі аб мове, у якім вывучаюцца пісьмовыя сродкі мовы, суадносіны паміж гукамі і літарамі.

Літара — умоўны графічны знак, які служыць для перадачы на пісьме гукаў.

Алфавіт — гэта ўсе літары, размешчаныя ў пэўным парадку (інакш — азбука).

Літары беларускага алфавіта, іх назвы і гукавое значэнне ў слове

Літары	Іх назвы	Гукавое значэнне ў слове
Аа <i>Аа</i>	а	[а]кно, сор[а]к, рэчк[а]
Бб <i>Бб</i>	бэ	[б]окс, аз[б]ука, [б']іч, [б']ег, ду[п], ры[п]ка
Вв <i>Вв</i>	вэ	[в]очы, на[в]ука, [в']ішня, [в']ясна, сі[в']ер
Гг <i>Гг</i>	гэ	[г]умар, ма[г]азін, лу[г']і, [г']онты, [г']ільза
Дд <i>Дд</i>	дэ	[д]эвіз, [д]рэва, хо[т], пахо[т]ка, а[ч]чай, на ло[ц]цы
Ее <i>Ее</i>	е	[м'э]даль, [с'э]м, [й'э]лка, з' [й'э]ў, ба[й'э]ц, калы[й'э]
Ёё <i>Ёё</i>	ё	[в'о]сны, [й'о]рш, ма[й'о]р, кампань[й'о]н, аб'[й'о]м
Жж <i>Жж</i>	жэ	[ж]уравель, лы[ж]ы, ву[ш], ду[ш]ка
Зз <i>Зз</i>	зэ	[з]амак, ма[з]оль, [з']іма, параво[с]
Іі <i>Іі</i>	і	[б'і]лет, [і]дылія, [й'і]скра, маза[й'і]ка, пед[ы]нстытут
Йй <i>Йй</i>	і нескладовае	ма[й'], ма[й']скі, ба[й']ка
Кк <i>Кк</i>	ка	[к]ара, па[к]лон, ва[к]цына, сма[к], [к']ісель, [к']ювет, ва[г]зал
Лл <i>Лл</i>	эл	[л]учына, бу[л]ка, кана[л], [л']ес, до[л']ька
Мм <i>Мм</i>	эм	[м]ыш, ба[м]бук, со[м], ка[м']ета
Нн <i>Нн</i>	эн	[н]ага, ка[н]ал, бара[н], [н']іва, ма[н']ера

Літары	Іх назвы	Гукавое значэнне ў слове
Оо <i>Оо</i>	о	[о]канне, вак[о]л
Пп <i>Пп</i>	пэ	[п]арад, на[п]рава, хло[п]чык, сно[п], [п']ірат
Рр <i>Рр</i>	эр	[р]ама, буква[р], ва[р]ыць
Сс <i>Сс</i>	эс	[с]он, па[с]лаць, авё[с], [с']ёлы, [с']мех, пі[с']мо, кара[с'], [ш]шытак
Тт <i>Тт</i>	тэ	[т]рава, ху[т]ка, маршру[т], фу[д]бол, у вопра[ц]цы
Уу <i>Уу</i>	у	[у]ваход, аквары[у]м, в[у]чань
Ўў <i>Ўў</i>	у нескладовае	сла[ў]ны, жора[ў], спява[ў]
Фф <i>Фф</i>	эф	[ф]антан, [ф']іранка
Хх <i>Хх</i>	ха	[х]ата, му[х]а, [х']ітры
Цц <i>Цц</i>	цэ	[ц]ана, мо[ц]ны, [ц']ясляр, [ц']вік, ба[ц']ка, пла[дз]дарм
Чч <i>Чч</i>	чэ	[ч]ай, да[ч]ка, но[ч], лі[дж]ба, па клада[ц]цы
Шш <i>Шш</i>	ша	[ш]а[ш]ка, [ш]ала[ш], латы[с]кі
Ы ы	ы	ч[ы]ж[ы]к, шар[ы]к
Ь ь	мяккі знак	абазначае мяккасць папярэдняга зычнага: касьба, ліпень, медальён
Ээ <i>Ээ</i>	э	[э]поха, р[э]ха, р[э]форма
Юю <i>Юю</i>	ю	[л'у]дзі, прэ[л'у]дыя, [й'у]нак, сям'[й'у]
Яя <i>Яя</i>	я	[з'а]м[л'а], [й'а]шчарка, сва[й'а]к, міль[й'а]рд

- У беларускім алфавіце 10 літар для абазначэння галосных гукаў і 21 літара для абазначэння зычных гукаў.
- Літара **ь** (мяккі знак) гука не абазначае, яна ўжываецца для абазначэння мяккасці папярэдняга гука.
- Гукі [дж], [дз], [дз'] абазначаюцца на пісьме спалучэннямі дзвюх літар **д** і **ж**, **д** і **з** (таму **дж**, **дз** называюцца дыграфамі). Дыграф **дж** можа абазначаць таксама гук [ч], а дыграф **дз** — гук [ц']: **дождж** [дошч], **дзядзька** [дз'ац'ка].
- Апостраф (') літарай не з'яўляецца і ў алфавіт не ўключаецца

АРФАЭПІЯ

Арфаэпія — раздзел навукі аб мове, у якім вывучаюцца агульнапрынятыя правілы вымаўлення гукаў і іх спалучэнняў.

Вымаўленне галосных гукаў

Вымаўленне галосных гукаў залежыць ад націску і суседніх гукаў.

Гукі	Становішча гукі	Правілы вымаўлення
усе галосныя	пад націскам	вымаўляюцца выразна: душ[а], в[о]чы, ц[э]гла, мал[і]на, в[у]чань, вуч[ы]ць
[о], [э]	не пад націскам: а) пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных; б) пасля мяккіх зычных у першым складзе перад націскам	<p>як [а]: в[а]чэй, ц[а]гляны (аканне); як [ы] у некаторых словах: кр[о]ў — кр[ы]ві, хр[э]ст — хр[ы]сціць;</p> <p>але: інж[ы]нер, др[ы]зіна, р[ы]сора, канц[ы]лярыя, р[э]корд, т[э]арэма } і іншыя запазычаныя</p> <p>як [а]: [в'о]ска — [в'а]сковы [м'э]сца — [м'а]сцовы [с'а]ржэнт, ка[л'а]ндэр [дз'а]вяты, [дз'а]сяты } яканне [с'а]мнэцаць ва[с'а]мнэцаць</p> <p>але: семсёт, восемсёт; герой, медаль, берэт (і іншыя запазычаныя)</p>
[ы]	не пад націскам	выразна: в[ы]ш[ы]ня
[і]	а) у пачатку слова, сярэдзіне пасля галоснага, пасля гука [ў], мяккага знака і апострафа;	<p>іней — [й'і]ней краіна — кра[й'і]на салаўі — салаў[й'і] аб'інелы — аб'[й'і]нелы Ільіч — Іль[й'і]ч</p> <p>як [й'і]</p>

Гукі	Становішча гукаў	Правілы вымаўлення
	<p>б) пасля цвёрдых (апрача [г], [к], [х]) на стыку прыстаўкі і кораня, частак складаных слоў або двух слоў;</p> <p>в) пасля галоснага папярэдняга слова</p>	<p>як [ы] → ад[ы]менны пед[ы]нстытут сын [ы] бацька</p> <p>як [й'] ці [й'і] → бацька [й'] сын да [й']вана да [й'і]вана</p> <p>але пры запаволеным маўленні вымаўляецца [і]: бацька [і] сын, да [і]вана</p>
[у]	пачатковы [у] пасля слова на галосны	як [ў]: былі [ў]сюды, да [ў]ладзіміра
<p>! Часціца не і прыназоўнік без перад словам з націскам на першым складзе вымаўляюцца з гукам [а]: [н'а] вельмі, [б'аз] вэстак</p>		

Вымаўленне зычных гукаў

Вымаўленне зычных гукаў залежыць ад пазіцыі ў слове.

Гукі	Пазіцыя	Правілы вымаўлення
звонкія зычныя	на канцы слоў; у сярэдзіне слоў перад глухімі	як глухія : хл[п], лу[х], са[т], гры[п]кі, пахо[т]ка
глухія зычныя	у сярэдзіне слоў перад звонкімі	як звонкія : касьба — ка[з']ба, просьба — про[з']ба
свісцячыя	перад шыпячымі	як шыпячыя : [ш]шытак, перапі[ш]чык

Гукі	Пазіцыя	Правілы вымаўлення
шыпячыя	перад свісцячымі	як свісцячыя: на рэ[ц]цы, на до[с]цы
[з], [с]	перад мяккімі (акрамя [г'], [к'], [х'])	як мяккія: [з']мена, [з']езд, [с']мех; але: [з]гінуць, [с]кінуць, [с]хіліць
[д], [т]	перад мяккім [в']	як [дз']: [дз']веры, по[дз']віг; [ц']: Ма[ц']вей, ба[ц']вінне; але: – у прыстаўках: [ад]вязаць; – у формах Д. і М. скл. назоўнікаў на -тве : у Лі[т]ве, кля[т]ве, бры[т]ве, дра[т]ве, у таварыс[т]ве
[г]	не на канцы слова і не перад глухімі	працяжна (г фрыкатыўны): [г]утарка, ма[г]утны
[г]	у асобных запазычаных словах	як выбухны: [г]онты, [г]анак, [г]узік
[р], [ч]	у розных пазіцыях	як цвёрдыя бя[р]оза, бе[р]аг, (заўсёды): [ч]ыгун, [ч]ужы, пе[ч]
[б], [п], [м], [ф]	перад мяккімі і на канцы слоў	не змякчаюцца: гра[б]лі, сы[п]ні, сы[п], се[м], вер[ф], су[ф]лёр

Вымаўленне спалучэнняў зычных

Спалучэнні літар	Вымаўленне	Прыклады
дск	[цк]	грамадскі — грама[цк']і, суседскі — сусе[цк']і
дств	[цтв]	грамадства — грама[цтв]а, суседства — сусе[цтв]а

Спалученні літар	Вимагання	Прыклады
дц	[цц] [ц'ц']	адцурацца — а[цц]урацца, адцвітаць — а[ц'ц']вітаць
дч	[чч]	выкладчык — выкла[чч]ык
ждж	[шч] [ждж]	дождж — до[шч] дажджы — да[ждж]ы, да[ждж]авы
жск	[ск']	нясвіжскі — нясві[ск']і
здж	[ждж]	заезджы — зае[ждж]ы
зск	[сск']	сілезскі — сіле[сск']і
тч	[чч]	пераплётчык — пераплё[чч]ык
шск	[ск']	латышскі — латы[ск']і
чн	[чн] [чн'] і [шн']	смачны — сма[чн]ы, канечны — кане[чн]ы, яечня — яе[чн']я і яе[шн']я

АРФАГРАФІЯ

Арфаграфія — гэта раздзел навукі аб мове, у якім вывучаюцца агуль-напрынятыя правілы перадачы вуснай мовы на пісьме.

Напісанні, заснаваныя на фанетычным прынцеце

Фанетычны прынтцып патрабуе, каб гукавы склад слова перадаваўся на пісьме адпаведна літаратурнаму вымаўленню.

1. Правапіс О, Э — А

О	Э	О → А, Э → А	О → Ы
Пад націскам пасля цвёрдых зычных: гóрад сэ́рца ко́лас цэ́гла ма́рòз жэ́мчуг óптам крэ́мль óпера чэ́ргі		калі націск перахо- дзіць на іншы склад: гарады сардэ́чны каласы́ цаглі́на маразы́ жамчу́жына апто́вы крамлёўскі аперэ́та чарга́	У некаторых словах: брóвы — бры́вó, глóтка — глыта́ць, дрóвы — дры́вóтня, брóд — бры́сці, крóшка — кры́шыць
<div> <div>А</div> <div> <ul style="list-style-type: none"> ва ўласных славянскіх імёнах і ў даўно запазычаных словах з іншых моў: Ча́люскін, Шаўчэ́нка, ра́мóнт, сакрэ́т, ха́рактар і інш.; але: бры́зэнт, дры́зіна, інжы́нэр, канцыля́рыя, за́рыва, тры́вога, ма́рыва, ры́со́ра, цы́рымóнія; на канцы запазычаных слоў пасля галосных: адáжыа, капры́чыа, сальфэ́джыа, тры́а, Анта́рыа, Більба́а, Барне́а, То́кіа, Пётру́чыа і інш.; -аль, -ар у запазычаных словах замест -эль, -эр: шні́цаль, фóрталль, ба́раль, лі́дар, мэне́джар, міста́р і інш.; але: ва ўласных імёнах — -эль, -эр: Ландэ́р, Ю́пітэ́р і інш. </div> </div>			

Э	<ul style="list-style-type: none"> у пачатку іншамоўных слоў: эпо́ха, экв́атар, Эўклíд; у сярэдзіне іншамоўных слоў пасля шыпячых, [р], [д], [т], [ц]: жэто́н, цензу́ра, делегáт, чемпі́ён, ветэ́ран, Дэ-ро́йт, Жэне́ва, Шэкспі́р, Рэма́рк і інш.; на канцы запазычаных нязменных слоў: алóэ, аташэ́, купэ́, рэ́зюмэ́, кашнэ́, Стру́вэ, Меры́мэ, Эйвэ́; але: камюнікэ́, пікэ́, філэ́; у вытворных ад слова сэнс: асэ́нсаваць, асэ́нсаваны і інш.
	<ul style="list-style-type: none"> у запазычаных словах пасля губных, [з], [с], [н]: капэ́ла, экзэ́мпляр, маянэ́з, тунэ́ль, інтэрнэ́т, панэ́ль; газэ́та, ме́даль, перспэ́ктыва, серві́з, шыне́ль ! Напісанне такіх слоў вызначаецца па слоўніку

2. Праваніс Е, Ё — Я

Пад націскам	У першым складзе перад націскам	У іншых складах перад і пасля націску
Е лэ́с ме́сці дзе́вяць дзе́сяць	Е → Я лясні́к мяту́ць дзяв́яты дзя́сяты	лэ́с ² ні́ка ¹ за́мець дзе́ ² вя́тні́ца ¹ цаць дзе́ ² ся́ткі ¹ ковы
Ё вясе́лы дале́кі	Ё → Я весе́лі́ца, дале́чынь	весе́ ¹ ла́ ² дале́чы́ня ²
Е → Я	<ul style="list-style-type: none"> у асобных даўно запазычаных словах: календа́р, дзяжурны, яфрэ́йтар, сяржа́нт, пля́яда; але: сезон, легенда, веранда, секунда; 	
Е ў Я не пераходзіць	<ul style="list-style-type: none"> у першым складзе перад націскам пасля г, к, х: ге́ро́й, ге́ктар, Ге́надзь, Ге́рманія, Хе́рсон і інш.; але: гяу́р, кяры́з; у пачатку некаторых запазычаных слоў: епа́рхія, ерэ́тык, Егі́пет, Еўро́па, Еўфра́т; у словах не і без 	

Я незалежна ад націску	<ul style="list-style-type: none"> • ва ўласных імёнах: Яку́б, Якубо́віч, Яраш, Яро́шка, Ярашэ́віч; • у некаторых каранях слоў: ві́цязь, сьу́вязь, за́яц, яра́вы, мяккава́ы, цяга́выты, святкава́ыц, пама́яць, ме́сяц, дзе́сяць, Бе́сядзь, ядло́вец, ядла́ўцо́вы; • у некаторых суфіксах назоўнікаў і дзеясловаў: ве́ялка, се́ялка, бо́язь, дро́бязь, роўнядзь, веяць, кашля́яць і інш.
-------------------------------	---

3. Перапіс спалучэнняў **ІЕ (ЫЯ), ІО, ІЁ (ЫЁ), ІА, ІЯ (ЫЯ), ЕО (ЭО), ЕА (ЭА)** у іншамовных словах

Спалучэнні: у руск. мове → у бел. мове	У пачатку слова	Пасля мяккіх зыхных	Пасля цвёрдых зыхных
ІЕ → ІЕ (ЫЕ)	іерогліф, іерархія, Іерыхон	гігіена, кліент, рэквіем	арыенцір, дыста, абітурыент
пад націскам ІО → ІО, ІЁ (ЫЁ)	і он	біёніка, кіёск, аксіёма; але: ніобій, Эфіопія	рацыён, сацыёлаг; але: мільён, шампіньён
не пад націскам ІО → ІА, ІЯ (ЫЯ)	іаніза́цыя, Іардан	біясфера, кіяскёр, аксіяматыка	рацыяна́льны, сацыяло́гія
ІА → ІЯ (ЫЯ)		фіялка, Ніягара; але: мільярд	ды́яметр, ды́яганаль
ЕО → ЕО (ЭО), ЕА → ЕА (ЭА)		нео́н, геа́логія але: акіян	ака́рдэо́н, ідеа́логія
ЙО → Ё (Я)	маёр, раён, ёд, ёт, ёгурт (пад націскам); маяне́з, раяні́раваць, маяра́т (не пад націскам)		
ЙЕ → Е	фае, феерверк, канвеер, Феербэх		

4. Правапіс галосных у складаных словах

Складанае слова — гэта такое слова, якое мае ў сваім саставе дзве ці больш асновы.

Калі разглядаецца правапіс складаных слоў, то маецца на ўвазе напісанне злучальных галосных і галосных у першай частцы (аснове) слова.

Правапіс злучальных галосных			
о (ё)	а	е	я
<p>пад націскам:</p> <p>ільнозавод, святлоля- чэнне, геліёграф, радыёметр</p>	<p>не пад націскам:</p> <p>велікадушны, навамодны, лёгкаатлетычны, чырванакрылы</p>	<p>не ў першым складзе перад націскам:</p> <p>вогнетрыва́лы, жыццесцвяр- джа́льны, конегадо́ўля, краевуго́льны</p>	<p>у першым складзе перад націскам:</p> <p>агняцвёт, жыццяра́дасны, баяздо́льны, краязнáўства</p>
Правапіс галосных у першай частцы складанага слова			
<p>О (Ё)</p>	<ul style="list-style-type: none"> калі першай часткай з’яўляюцца словы <i>збожжа-</i>, <i>слова-</i>, <i>мова-</i>, <i>проці-</i>, <i>што-</i>, <i>грос-</i>, <i>контр-</i>, <i>мота-</i>, <i>фота-</i>, <i>радыё-</i>: збожжасхо́вішча, словатво́рчасць, мовазна́вец, процілэ́глы, штодзе́нны, гросма́йстар, контрігра́, мотало́дка, фотапейза́ж, радыёмаяк; але: матаво́з, матацы́кл, фатагра́фія, кантрама́рка; калі націск падае не на першы склад другой часткі, а ў першай падпабочным націскам праяўляецца о (ё): ро́дана́чальнік, лё́даўтварэ́нне, лё́дадрабі́лка; калі другая частка пачынаецца з ў: збожжаўбо́рка, марозаўсто́йлівы; але: калаўро́т 		
<p>А</p>	<p>калі націск падае на першы склад другой часткі, акрамя адзначанай вышэй сітуацыі: скарахо́д, салява́р, баяздо́льны, даўгавэ́чны, вакаме́р, вакаме́рны; але: вокамгненны, вокамгненна, вокаруха́льны</p>		

Е	<ul style="list-style-type: none"> захоўваецца ў першай частцы незалежна ад націску ў другой частцы: сенакасілка, белабрысы, светапогляд; семсёт, восемсёт; калі другая частка пачынаецца з ў: зернеўбобрачны, вогнеўстойлівы
Э	незалежна ад націску: м этазгодны, а рэхаводства, р эдка-зубы, ш эсцьсёт; але : д ры в асек, д ры в акол, ш ас н аццаць, ш ас ц ігадовы, ш ас ц ісоты
в _я ^е лікі	калі націск падае на першы склад другой часткі, пішацца е , калі на другі — я : в елікадушны, в елікару́скі, в елікаму́чанік (але Вялікдзень); в ялікагаловы, в ялікадзяржаўны, В ялікабрытанія

5. Правапіс прыстаўных галосных І, А

Групы зычных	Прыстаўныя і, а пішущца	Прыстаўныя і, а не пішущца
З першымі Л, Р	Калі слова з групамі зычных: <ul style="list-style-type: none"> пачынае сказ: Ільны зацвітаюць. Аржаное поле бяскрайняе. стаіць пасля знака прыпынку: з шоўку, ільну; пшанічны, аржаны хлеб; папярэднія слова канчаецца на зычны: мець ільготы, мінуў аржанішча	Калі слова з групамі зычных стаіць пасля слова, якое канчаецца на галосны: кветкі і рвалі, мука а ржаная, грыва а львіная, даецца а льгота
З першым М	Прыстаўныя і, а пішущца заўсёды: і мчаў па дарозе газік; на і мшарах журавіны; дол і мшысты, вулі ў а мшаніку; па дрыгве, а мшарах	
! Пасля прыставак і першай часткі складаных слоў, якія заканчваюцца на галосныя, і, а не пішущца: заржавець, зардзецца, замглены, вока-мгненна. Дапускаецца напісанне: і мшара і а мшара, і ржаны і а ржаны, і ржышча і а ржанішча		

6. Пpавaпіс пpыcтaўнaх зычнaх В, Г

В пішацца	В не пішацца
<p>1. Перад у націскным:</p> <ul style="list-style-type: none"> у пачатку слова: вугал, вус; у сярэдзіне: павук, цівун, Навум; у вытворных ад гэтых слоў незалежна ад націску: вуглавы, вусаты, павуцінне, Цівуноў, Навуменка, Навумовіч; перад націскнымі прыстаўкамі у-, уз- (ус-): вупраж, вузгалаўе, вуцілка, вуціш 	<ul style="list-style-type: none"> перад о, у ў іншамоўных словах: опера, опытка, ода, урна; у імёнах, прозвішчах, геаграфічных назвах: Оргіш, Осла, Об, Одэр, Уручча, Урал; але: Вогненная зямля, Вольга; калі у — ненаціскная прыстаўка: увязка, удзел, умацаванне, ураджай; калі у развілося з в: узгорак, улада, унук, уюн, узрушаны
<p>2. Перад о націскным:</p> <ul style="list-style-type: none"> у пачатку слова: восень, возера; але: окаць, одум; пасля прыставак: міжвоблачны, заворваць; у словах вока, востры, вакол і вытворных: вачаняты, вастрыць, навастрыць, наваколле 	
<p>! Калі о пераходзіць у а, то в не пішацца: возера, але азёрны</p>	
<p>Г</p> <ul style="list-style-type: none"> у займенніках: гэты, гэтакі, гэтулькі; у прыслоўях: гэтак, гэтаксама, дагэтуль, пагэтуль 	
<p>! Перад і ў іншамоўных словах г не пішацца: іронія, істэрыя, інтэрвал</p>	

7. Правапіс Ў нескладовага і У складовага

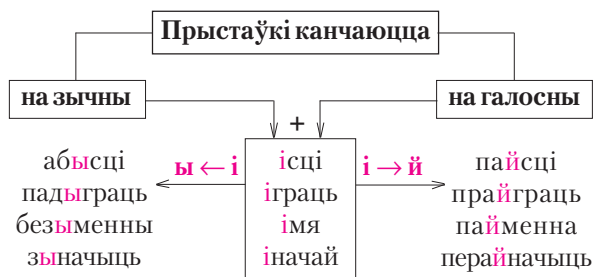
Ў скарачаецца	У не скарачаецца
<ul style="list-style-type: none"> пасля галосных: <ul style="list-style-type: none"> у пачатку слова: ра́ды ўсе, дзеці і ўну́кі, для ўнія́таў, да ўні́версітэ́та, ва ўні́версаме, да ўро́лага, гэ́та ўто́пія; у сярэдзіне слова: край цу́доўных людзей; у канцы слоў: бель снягоў, думаў думу; пасля злучка і двукосся, калі ім папярэднічае галосны: класна-ў́рочны, жанчына-ў́рач; ансамбль “Харо́шкі” ў́знагародзі́лі; у сярэдзіне некаторых іншамоўных слоў: аў́тар, на́каў́т, аў́тсайда́р, раў́нд, фаў́на, клоў́н, ноў́тбук, саў́на і інш. 	 <ul style="list-style-type: none"> у пачатку ўласных назваў: Га́нна Ула́сав, ва Уру́ччы; у пачатку і сярэдзіне слоў, калі на у падае націск: да у́рны, но́выя у́нты, Брэ́сцкая у́нія, чу́лася ў́ханне, аў́л, баў́л; у іншамоўных словах на -ум, -ус: аква́рыум, прэ́зіды́ум, рады́ус, со́ус, стра́ус, ната́рыус; на канцы іншамоўных слоў: фра́у, Да́хау, Шо́у, токшо́у, но́у-ха́у; але: шоў́мен

8. Правапіс прыставак на З-, С-

з-, із-, уз-, раз- (роз-), без- (бяз-), небез-, абез- (абяз-), праз-, цераз-	с-, іс-, бес- (бяс-), рас- (рос-), абес- (абяс-), церас-
<p>перад звонкімі зычнымі і ё́тавымі галоснымі:</p> <p>з’і́нець, і́зноў, у́з’ядна́ць, раза́хваці́ць, беза́глядна, бя́змежны, небеза́ганны, абя́збро́іць, празме́рны, цераззе́рніца</p>	<p>перад глухімі зычнымі:</p> <p>скупі́ць, іспы́ты, бескары́сны, бяскры́лы, раска́заць, росшу́к, абескаляро́ўваць, абя́сшко́дзіць, цераспа́лосі́ца</p>

- калі корань слова пачынаецца з галосных **а, у, э** або ненаціскага **і**, якое пераходзіць у **ы**, замест прыстаўкі **з-** пішацца **с-**: сарганізаваць, сумысна, сэканоміць, сыграць;
але: зымправізаваць, зыначыць;
- у вытворных ад слоў ісці, хадзіць прыстаўкі на **з-** пішучца ў залежнасці ад значэння: зысці — сысці, зыходзіць — сыходзіць, зыходны — сыходны, зысціся — сысціся;
- у прыстаўцы **дыз-** перад галоснымі пішацца **з**, а перад зычнымі — **с**: дызасацыяцыя, дыз'юнкцыя, дысгармонія, дыскамфорт;
- прыстаўка **дэз-** пішацца нязменна: дэзактывацыя, дэзарыентацыя, дэзынфармацыя, дэзынфіцыраваць, дэзынфекцыйны

9. Правапіс **Ы, Й** пасля прыставак

- Пішацца **й** таксама ў словах за**й**маць, най**ма**ць, перай**ма**ць, перайманне, прай**ма**ць.
- Калі **і** ўтварае склад, то пасля прыставак на галосны вымаўляецца [**йі**], а пішацца літара **і**: за[**йі**]ка — заіка, за[**йі**]нелы — заінелы, пра[**йі**]нструктаваць — праінструктаваць.
- Пасля прыставак **між-, звыш-, контр-, пан-, супер-, транс-** вымаўляецца [**ы**], а пішацца **і**: між**і**нстытуцкі, звыш**і**дэйны, контр**і**гра, пан**і**сламізм, супер**і**нтэлект, транс**і**ндыйскі

10. Перапіс ДЗ, Ц і Д, Т

ДЗ, Ц

- перад **е, ё, ю, я, і, ь**: ідзеш (іду), цёхкаць (цокаць), дзюба (дуба), выпякаць (выток), дзікі, дзядзька;
- перад **[в’], [м’]**: два — дзве, батва — бацвінне, цымяны;
- у словах: дзверы, цвілы, яцвяг, ліцвін і інш.; **але**: твіст;
- перад суфіксамі **-ін-, -ір, -ік, -ёр, -еец, -ейск-**: плаціна, мундзір, рулецік, манцёр, індзеец, індзейскі

Д, Т

- пераважна ў іншамоўных словах: дэлегат, тэхніка, матэрыя, кандыдат, дысцыпліна, тырада, атэстат; **але**: дзюна, цюль, уверцюра, дзюшэс, нацюрморт;
- прыставачны **[д]** і суфіксальны **[т]** перад **[в’]** не пераходзяць у **дз, ц**: надводзіць — надвяду, сялянства — сялянстве;
- у аддзяяслоўных назоўніках і вытворных ад іх: брыць — брытва, брытве, брытвенны; біць — бітва, бітве

Ва ўласных іншамоўных назвах **дз, ц, ці д, т** пішуцца ў адпаведнасці з вымаўленнем: Авідзі́й, Барадзі́но, Цюры́нгія, Куцюр’е, Вучэ́ціч, Адэла́іда, Адыс-Абеба, Тэвася́н, Тэкерэ́й, Тыбе́т

11. Перапіс падоўжаных зычных

Падоўжанымі называюцца зычныя, якія знаходзяцца паміж галоснымі, вымаўляюцца працяжна і адносяцца да адной марфемы — кораня. Яны ўзніклі ў выніку страты **ь** і прыпадабнення **й** да папярэдняга зычнага: насе[н’й’]е → насе[н’й’]е → насе[н’н’]е → насенне.

У беларускай мове 9 падоўжаных зычных, якія на пісьме перадаюцца двюма адпаведнымі літарамі.

Падвоеныя літары	
пішуцца	не пішуцца
у спрадвечна беларускіх словах: падаро ж жа, суд д зя, палоз з е, калос с е, Залес с е, рал л я, натхнен н е, мы ц цё, бездаро ж жа, суч ч а, застрэ ш ша; Аксін н я; але: Ілья, Касьян, Ульяна, Юльян, вытворныя ад іх і ад слова ліць: люю, палью, палье і інш.	у іншамоўных словах: маса, калек ц ыя, то н а, акамада ц ыя, імуніт э т, тэ р ыторыя; А л а, Э м а, Вас а , Джэ м а, Но н а; але: ван н а, бо н на, до н на, ман н а, ме ц ца-сапра н а, па н на; Га н на, Жа н на, Мадо н на, Сюзан н а

12. Правапіс спалучэнняў зычных

У беларускай мове старажытныя спалучэнні зычных здн, рдц, рдн, стн, стл, лнц спрасціліся, таму ў сучаснай мове ў іх не пішуцца літары **д, т, л**.

Спрашчэнне спалучэнняў	Прыклады
здн → зн рдц → рц рдн → рн стл → сл стн → сн лнц → нц дт → т	прыя з ны, выя з ны сэр ц а, сэр ц айка міласэ р ны, міласэ р насць у с ланы, шчас л івы ву с ны, бязліта с ны, аванпос с ны, бала с - н ы (і бала с тавы), кантра с ны, кампос с ны, фарпос с ны сон ц а Гумбаль т , Краншта т , Шмі т

Напісанні, заснаваныя на марфалагічным прынцыпе

звонкія зычныя	глухія зычныя	свісцячыя	шыпячыя	дц, тц, дч, тч
на кан-цыслова: у сярэ-дзіне слова: дуб [дуп] дубкі [дупкі]	перад звонкімі: просьба [проз'ба]	перад шыпячымі: сшытак [шшытак]	перад свісцячымі: спяшаешся [с'пашайс'ся]	на гра д цы, цё т цы, налад ч ык, лё т чык

з, ж, ш, г, к + ск	мяккія зычныя	б, д у прыстаўках	д + ск	словы без, не
каўка з скі, сура ж скі, чэ ш скі, выбар г скі	перад мяккімі: з мена [з'м'эна], с нег [с'н'эх]	абсушыць [апсушыц'], падсушыць [патсушыц']	гарадскі [гарацк'і], лідскі [ліцк'і]	б ез кнігі — [б'ас] кнігі, н е ведаў — [н'а] ведаў

Праваяпіс змякчальнага мяккага знака

Пасля мяккіх зычных з, л, н, с, ц, дз	
мяккі знак пішацца	мяккі знак не пішацца
<ul style="list-style-type: none"> на канцы слоў: мазьь, нульь, аленьь; у сярэдзіне перад цвёрдымі зычнымі, калі мяккасць захоўваецца і перад мяккімі: пісььмо — на пісььме, вазььму — возььме, восььмы — васььмю; перад канчаткам -мі ў назоўніках творнага склону адзіночнага ліку: дзецььмі, конььмі; перад -чык, калі слова без -чык мае на канцы мяккі знак: агенььчык (агоньь); перад -ск- у прыметніках, утвораных ад назваў месяцаў на -нь і слова <i>восень</i>: студзенььскі, восенььскі; у -еньк-, -эньк-, -аньк-: беленьькі, даражэньькі, шэраньькі; у складаных лічэбніках: пяцььдзясят, шэсьцььсот; у постфіксе -сьці: чагосььці; перад -це, -ся, -ма ў дзеясловах загаднага ладу: сядзььце, застаньься, кінььма; у слове ледзььве 	<ul style="list-style-type: none"> паміж падоўжанымі зычнымі: сумленне, ралля, калоссе; у слове <i>ззяць</i>; пасля з, с, ц, дз перад мяккімі, калі пры змене слова абодва зычныя застаюцца мяккімі: песня — песні, звер — зве-рам, звяры; але: носььбіт; перад -ск- у словах, утвораных ад назоўнікаў на -нь (але не ад назваў месяцаў на -нь): конскі (коньь), хатынскі (Хатыньь), цянь-шанскі (Цянь-Шаньь)

Праваніс раздзяляльнага мяккага знака і апострафа

мяккі знак	Перад е, ё, ю, я , націскным і	апостраф
<ul style="list-style-type: none"> у іншамоўных словах: рэльф, каньён, Кавеньяк, Льюіс, вінь-етка; у імёнах, прозвішчах, географічных назвах перад -еў-: Аркадзь-еў, Васільеўка, Лявонцьеў; пасля г, к, х і збегу зычных, акрамя нц, перад -еў- (-ев-) пішацца і(ы): Георгіеў, Яўціхіеў, Дзмітьрыеў, Ануфрыевіч	<ul style="list-style-type: none"> пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных: аб'езд, пад'ём, куп'ё, Барб'е, вераб'іны; але: прыслоўе, салаўі, шчаўе, Іўе; у складаных словах пасля частак двух-, трох-, чатырох-, шмат-: трох'ярусны, шмат'якарны <p>Заўвага. Апостраф не пішацца пасля ў: абаўе, салаўі.</p>	

Праваніс вялікай літары

З вялікай літары пішуцца	Прыклады
1. Імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, псеўданімы, мянушкі людзей, клічкі жывёл; міфалагічныя істоты; дзеючыя асобы ў казках і байках; назвы бостваў	Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч (Якуб Колас); Хітры, Жмінда; Шарык, Лыска; Венера, Зеўс, Пярун; Сава, Асёл, Сонца, Дуб, Бог, Алах, Госпад, Уладыка Нябесны, Божы, Біблія, Дзед Мароз, Баба Яга
2. Геаграфічныя і астранамічныя назвы, назвы дзяржаў і іх частак, частак свету, адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак, вуліц, плошчаў ! У састаўных назвах словы з родавым значэннем пішуцца з малой літары	Аўстралія, Нептун, Беларусь, Расійская Федэрацыя, Далёкі Усход, Полаччына, Аб'яднаныя Арабскія Эміраты, Эльбрус, Свіцязь, плошча Свабоды, праспект Незалежнасці, Паўночны Ледавіты акіян, возера Свіцязь, мыс Добрай Надзеі, камета Галяя

З вялікай літары пішуцца	Прыклады
<p>3. Першае слова ў большасці назваў гістарычных падзей, эпох, з’яў, гістарычных дакументаў, твораў літаратуры і мастацтва, святаў, знамянальных дат, міністэрстваў, устаноў і арганізацый, вышэйшых навучальных устаноў, палітычных партый, кангрэсаў, з’ездаў і ўсе ўласныя імёны, якія ўваходзяць у склад такіх назваў</p>	<p>Версальскі мір, Парыжская камуна, Напалеонаўскія войны, Літоўская метрыка, Новы год, Вялікдзень, Другая сусветная вайна, Міністэрства па надзвычайных сітуацыях, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны, Міжнародны кангрэс беларусістаў, Аб’яднаная грамадзянская партыя, раман «Каласы пад сярпом тваім», фабрыка «Камунарка», выдавецтва «Народная асвета»; але: Вялікая Айчынная вайна, Дзень Перамогі, дапятроўская эпоха, антычны свет</p>
<p>4. Кожнае слова ў назвах вышэйшых дзяржаўных устаноў, пасадак, некаторых міжнародных арганізацый, акрамя службовых слоў і слоў з родавым значэннем</p>	<p>Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, Савет Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, Генеральная Асамблея Арганізацыі Аб’яднаных Нацый</p>
<p>5. Прыметнікі, утвораныя ад уласных назваў, калі яны:</p> <ul style="list-style-type: none"> • указваюць на прыналежнасць; • уваходзяць у склад назваў, роўных па значэнні назвам са слоўцамі <i>імя, памяці</i> 	<p>Алесіна лялька, Антосева хата; Купалаўская прэмія (прэмія імя Янкі Купалы), Нобелеўская прэмія міру; але: ахілесава пята, піфагорава тэарэма, праметэеў агонь, коласаўскі стыль, эзопаўская мова, сувораўская тактыка</p>
<p>6. Усе словы ў назвах ордэнаў (акрамя слоў <i>ордэн, ступень</i>), калі яны не бяруцца ў двукоссе</p>	<p>ордэн Айчыннай Вайны I ступені, ордэн Славы II ступені, ордэн Францыска Скарыны, ордэн Маці, ордэн Пашаны</p>

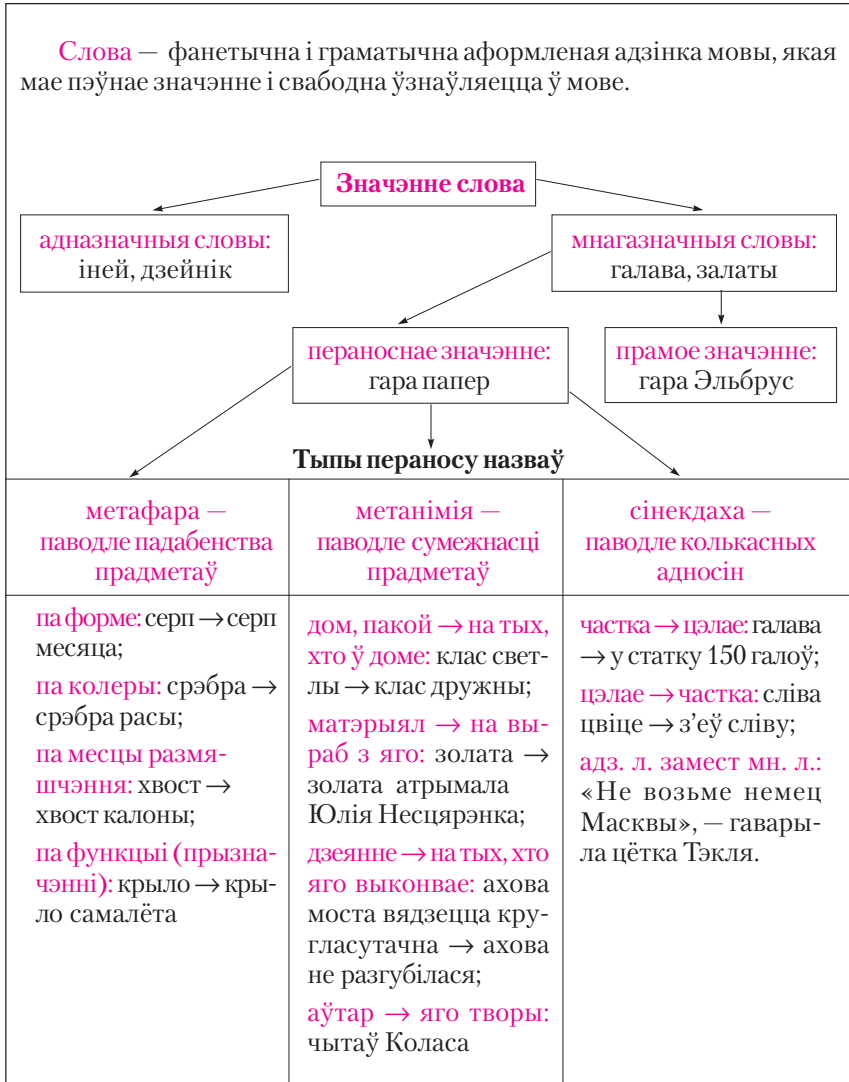
З вялікай літары пішуцца	Прыклады
7. У назвах узнагарод, якія бяруцца ў двухоссе, з вялікай літары пішацца першае слова і ўласныя назвы	медаль «За ўзяцце Б ерліна», знак « В ыдатнік народнай асветы»; але: медаль « З алатая З орка»
8. Лічэбнікі пры ўласных імёнах	П ётр П ершы, кароль А льберт Д ругі
9. Назвы кандытарскіх і парфумерных вырабаў, марак прамысловых вырабаў, якія пры гэтым бяруцца ў двухоссе	цукеркі « Б еларускія», мыла « Д эльфін», пудра « Л іра», набор « Ж адаю шчасця», трактар « Б еларус», веласіпед « Ш кольнік»

ЛЕКСІКА

Лексіка — усе словы мовы, яе слоўнікавы склад.

Слова — фанетычна і граматычна аформленая адзінка мовы, якая мае пэўнае значэнне і свабодна ўзнаўляецца ў мове.

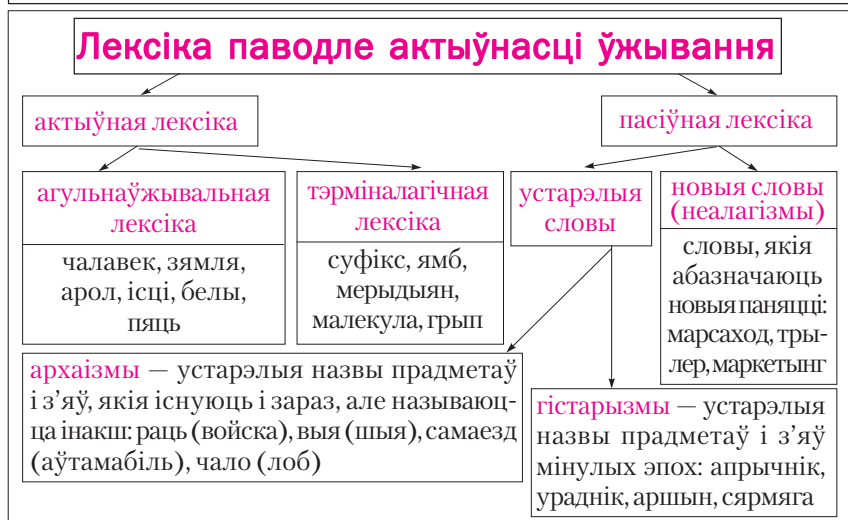
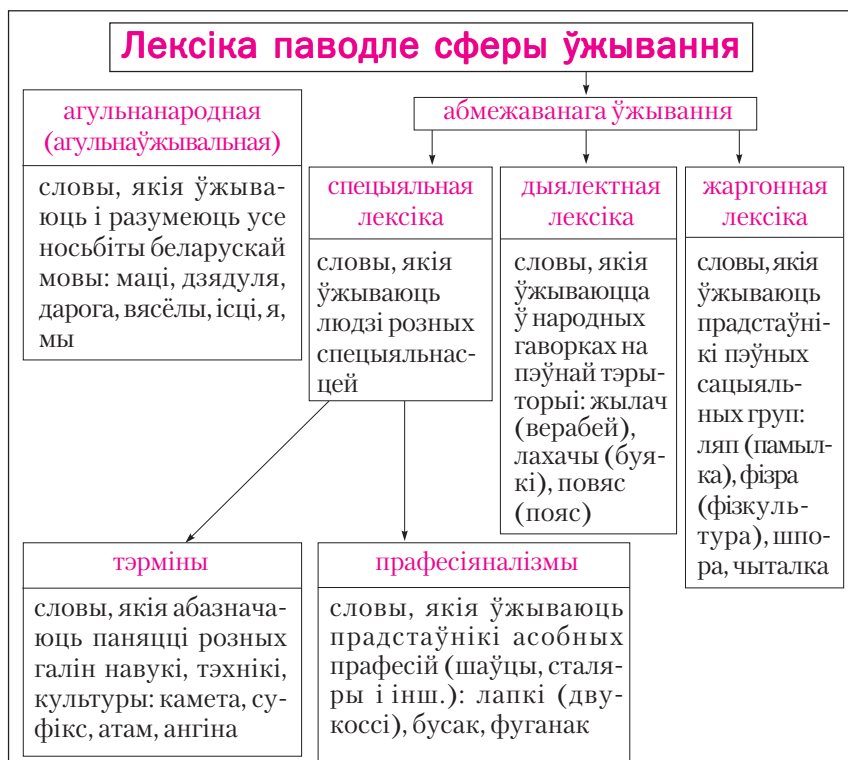

Лексіка-семантычныя групы слоў

СІНОНІМЫ	Тыпы сінонімаў			
	семантычныя	стылістычныя	семантыка-стылістычныя	кантэкстуальныя
Словы, якія па-рознаму вымаўляюцца і пішуцца, але маюць аднолькавае ці блізкае значэнне (канчатка — флексія; адвага — смеласць)	адрозніваюцца сэнсавымі адцэннямі значэння: халодны — ледзяны, многа — безліч	адрозніваюцца стылістычнымі адцэннямі значэння: гаварыць — балбатаць, туга — на-сталыгія	адрозніваюцца сэнсавым і стылістычным адцэннямі значэння: есці — сёрбаць — жэр-ці, ісці — клыгаць	блізкае значэнне набываюць у кантэксте: Я на чужой бядзе шчасце не пачынаю, не расчыняю (С. Каробкіна).
АМОНІМЫ	Тыпы амонімаў			
	поўныя	амафоны	амографы	амаформы
Словы адной часціны мовы, якія аднолькава вымаўляюцца і пішуцца, але маюць рознае значэнне	супадаюць ва ўсіх граматычных формах (родзе, ліку, склоне, спражэнні): аўсянка (каша) — аўсянка (птушка)	аднолькава вымаўляюцца, але па-рознаму пішуцца: грыб — грып, везці — весці, казка — каска	аднолькава пішуцца, але па-рознаму вымаўляюцца: мука — мўка, туга — тұта	формы розных слоў супадаюць у вымаўленні і напісанні: рос (форма назойніка Р. скл. мн. л.) і рос (форма дзеяслова пр. ч. м. р.); горка (назоўнік) і горка (прислуже)

АНТОНИМЫ	Тыпы антонімаў		
	агульнамоўныя		кантэкстуальныя
	рознакаранёвыя	аднакаранёвыя	
Словы адной часціны мовы з супрацьлеглым значэннем	праўда — мана, далёкі — блізкі, сумна — радасна, захварэць — выздаравець	праўда — ня-праўда, далёкі — недалёкі, радасна — бязрадасна	Мой родны свет: я ў кожнай тут часцінцы жыву — дзялю і радасць і сязу (М. Арочка).
ПАРОНИМЫ — словы, падобныя ў вымаўленні і напісанні, але з розным лексічным значэннем: аднарукі (з адной рукой) — аднаручны (з адной ручкай); адресант (той, хто пасылае паштовае адпраўленне) — адресат (той, каму адресавана адпраўленне)			

Лексіка беларускай мовы паводле паходжання	
<p>спрадвечна беларуская</p> <ul style="list-style-type: none"> • уласнабеларускія словы (узніклі ў беларускай мове з XIII ст.): асілак, вясковец, кнігаўка, вяселька, падпаветка, драпікі; • усходнеславянскія словы (узніклі ў агульнаўсходнеславянскі перыяд: VI—XIII стст.): бацька, весялун, снягір, грэчка; • агульнаславянскія словы (узніклі ў перыяд славянскага адзінства: III тысячагоддзе да н. э. — VI ст. н. э.): дзіця, галава, конь, жыта; • індаеўрапейскія словы (узніклі ў часы індаеўрапейскай агульнасці да III тысячагоддзя да н. э.): мама, сын, карова, вярба 	<p>іншамоўная (запозычаная)</p> <ul style="list-style-type: none"> • са славянскіх моў: савет, адвёртка, ваенрук (руск.), боршч, варэнікі, шкаляр (укр.), відэлец, павідла, наконт (польск.), бавоўна (чэшск.), ракія (балгар.); • са стараславянскай мовы: дрэва, благі, храбры, уладыка, вобраз, вяшчун, неба, вочы; • з неславянскіх моў: пуня, сядзіба, дзірван (балт.), амбар, гарбуз, баран (цюрк.), алфавіт, паэма, аазіс (грэч.), партыя, арэна, глобус (лац.), мур, лагер, шахта, арфа (герм.), жанр, вальс, парасон (франц.), бокс, імарт, дызайн (англ.)

Лексіка паводле стылістычнай афарбоўкі

стылістычна нейтральная (міжстылявая)

словы, якія ўжываюцца ў любым стылі: бацька, вуліца, школа, праца, чытаць, смелы, пяць

стылістычна афарбаваная

словы з адценнем значэння, што вызначае яго прыналежнасць да пэўнага стылю

кніжная

выкарыстоўваецца ў кніжных стылях

размоўная (гутарковая)

ужываецца ў гутарковым стылі: вячорка, легкавік, валакіта, ёлуп

навуковая

аорта, біном, дыфузія, інфінітыў

публіцыстычная

айчына, генацыд, брыфінг, мікраклімат

афіцыйна-дзелавая

акт, пастанова, закон, нота

мастацка-паэтычная

ліра, веснавей, срэбразвонны

Фразеалагізм — устойлівая, узнаўляльная адзінка мовы, якая складаецца не менш як з двух слоў і мае непадзельнае, цэласнае значэнне: даць маху (памыліцца)

Прыказка — устойлівае народнае вобразнае выслоўе з павучальным вывадам-заклучэннем: Дрэннымя тыя рукі, што не ведаюць ніякай навукі. Арэх не раскусіш — зерне не з'ясі.

Фразеалагізмы, вобразныя выслоўі, перыфразы

Прымаўка — устойлівае народнае вобразнае выслоўе без павучальнага вываду-заклучэння: Нязнайка дарогі не пакажа. Пусты колас угару тырчыць. Няўмеку рукі не баляць.

Крылатыя выразы (афарызмы) — устойлівыя трапныя вобразныя выказванні, аўтарства якіх вядомае: Лес не сякуць языкамі (К. Крапіва). Спынішся — плыню адгоніць назад (С. Грахоўскі).

Перыфраз — семантычна непадзельная апісальная вобразная назва прадметаў і з'яў: блакітнае паліва (газ), кароль грыбоў (баравік), крылатыя госці (птушкі)

Лексічны разбор слова

Парадак разбору	Узор разбору
<p>1. Лексічнае значэнне; адназначнае ці мнагазначнае; ужыта ў прамым ці ў пераносным значэнні; ці мае сінонімы, амонімы, антонімы.</p> <p>2. Спрадвечна беларускае ці іншамоўнае (запазычанае).</p> <p>3. Агульнаўжывальнае ці абмежаванага ўжывання (дыялектызм, тэрмін, прафесіяналізм).</p> <p>4. Адносіцца да актыўнай ці пасіўнай лексікі.</p> <p>5. Стылістычна нейтральнае ці стылістычна афарбаванае (кніжнае, размоўнае)</p>	<p>Дзяўчына папраўляе косы, што ў люстры возера відны (А. Пысін). Люстра.</p> <p>Лексічнае значэнне — ‘адшліфаваная паверхня шкла, што адлюстроўвае прадметы’; мнагазначнае; ужыта ў пераносным значэнні ‘гладкая паверхня вады’; мае амонім <i>люстра</i> — ‘падвясны асвятляльны прыбор’; іншамоўнае (з польск. м.); агульнаўжывальнае; адносіцца да актыўнай лексікі; стылістычна нейтральнае</p>

Словаўтварэнне

Словаўтварэнне — раздзел навукі аб мове, у якім вывучаецца структура слоў і спосабы іх утварэння.

Марфемная будова слова

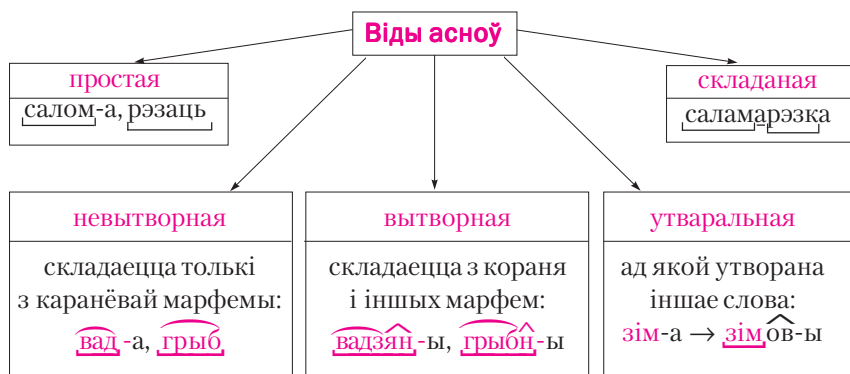
Марфема — найменшая структурная частка слова, якая выражае пэўнае значэнне.

Марфема	Марфема ў саставе слова	Функцыя марфемы
Корань	галоўная значымая частка слова: <u>ш</u> кола, <u>лес</u>	выражае агульнае значэнне роднасных (аднакаранёвых) слоў: <u>ш</u> кол-а, <u>ш</u> коль-ны, <u>ш</u> кал-яр; <u>лес</u> , уз- <u>лес</u> -ак, <u>ляс</u> -ны
Прыстаўка	знаходзіцца перад коранем ці другой прыстаўкай: <u>вы</u> -кідаць, <u>на</u> - <u>вы</u> -кідаць	служыць для ўтварэння слоў ці граматычных формаў слова: кідаць — <u>вы</u> кідаць, выкідаць — <u>на</u> выкідаць

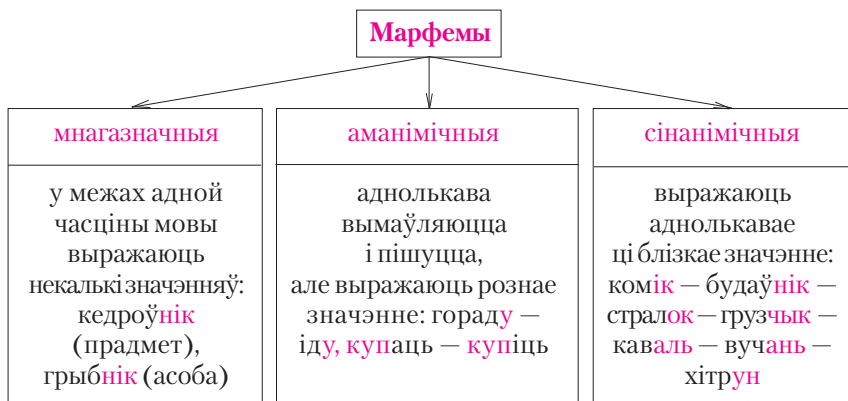
Марфема	Марфема ў саставе слова	Функцыя марфемы
Суфікс	знаходзіцца пасля кораня ці іншага суфікса: кут- <u>ок</u> , кут- <u>оч-ак</u>	служыць для ўтварэння слоў ці граматычных формаў слова: кут — кут <u>ок</u> , куток — кут <u>очак</u>
Канчатка	зменная частка ў канцы слова: дрэв- <u>а</u> , дрэв- <u>у</u> , дрэв- <u>ам</u> , дрэв- <u>ы</u> , дрэв- <u>амі</u>	служыць для ўтварэння граматычных формаў слова і для сувязі слоў у словазлучэннях і сказах: дрэв <u>а</u> , дрэв <u>у</u> , дрэв <u>ам</u> , вялік <u>ае</u> дрэв <u>а</u> , вялік <u>аму</u> дрэв <u>у</u>
Постфікс	знаходзіцца пасля формаўтваральнага суфікса ці канчатка: хто <u>сыці</u> , мыц <u>ца</u>	служыць для ўтварэння слоў і граматычных формаў слоў: хто → хто <u>сыці</u> , мыць → мыц <u>ца</u>
Інтэрфікс	знаходзіцца паміж каранёвымі марфемамі: шэр- <u>а</u> -вокі, сад- <u>а</u> -вод	служыць для злучэння іх у складаным слове: шэ <u>ры</u> я вочы → шэ <u>ра</u> вокі, раз <u>вод</u> зіць сады → са <u>да</u> вод

Аснова, віды асноў

Аснова — частка зменнага слова без канчатка ці ўсё нязменнае слова. У аснове слова заключаецца яго лексічнае значэнне.

Мнагазначнасць, аманімічнасць і сінанімічнасць марфем

Спосабы ўтварэння слоў

Утваральная аснова ці слова	Словаўтваральная марфема	Вытворнае слова	Спосаб утварэння
грыб вясёлы	<u>-нік</u> <u>-осць</u>	грыб <u>нік</u> вясёл <u>осць</u>	суфіксальны
радзіма чытаць	<u>пра-</u> <u>пера-</u>	<u>пра</u> радзіма <u>пера</u> чытаць	прыставачны (прэфіксальны)
голос школа	<u>па...</u> - <u>к</u> - (а) <u>пры-</u> ... - <u>н</u> - (ы)	<u>па</u> голос <u>ка</u> <u>пры</u> школь <u>ны</u>	прыставачна- суфіксальны
адрэзаць авечка	Ø Ø	адрэзØ авечØ(ы) — авечы	бяссуфіксны (нуль- суфіксальны)
сабраць што	<u>-ца</u> <u>-небудзь</u>	собрац <u>ца</u> што- <u>небудзь</u>	пост- фіксальны

Утваральная аснова ці слова	Словаўтваральная марфема	Вытворнае слова	Спосаб утварэння
вусы ноч	$\overline{\text{бяз-}} \dots -\emptyset\text{-(ы)}$ $\overline{\text{на-}} \dots -\emptyset$	$\overline{\text{бяз}}\text{вус}\emptyset\text{(ы)} -$ бязвусы $\overline{\text{на}}\text{нач}\emptyset - \text{нанач}$	прыставачна- нульсуфік- сальны
бегчы гаварыць касіць	$\overline{\text{раз-}} \dots -\overline{\text{ся}}$ $\overline{\text{на-}} \dots -\overline{\text{ца}}$ $\overline{\text{ад-}} \dots -\overline{\text{ца}}$	$\overline{\text{раз}}\text{бегчы}\overline{\text{ся}}$ $\overline{\text{на}}\text{гаварыц}\overline{\text{ца}}$ $\overline{\text{ад}}\text{касіц}\overline{\text{ца}}$	прыставачна- постфіксальны
колас сіні	$\overset{\wedge}{-1-} + \overline{\text{цца}}$ $\overset{\wedge}{-e-} + \overline{\text{цца}}$	каласі $\overset{\wedge}{\text{цца}}$ сіне $\overset{\wedge}{\text{цца}}$	суфіксальна- постфіксальны
жалеза і бетон від краю	$-\underline{\text{а-}}$ $-\underline{\text{я-}}$	жалеза $\underline{\text{б}}\text{етон}$ кра $\underline{\text{я}}$ від	аснова скла- данне
мала ўрад- лівы зала кіно		малаўрадлівы кіназала	слова- складанне
зычыць дабро лавіць мух	$-\underline{\text{а-}} \dots -\widehat{\text{лів-}} \text{(ы)}$ $-\underline{\text{а-}} \dots -\widehat{\text{к-}} \text{(а)}$	добра $\underline{\text{зыч}}\widehat{\text{лів}}\text{ы}$ мух $\underline{\text{а}}\text{лоў}\widehat{\text{к}}\text{а}$	складана- суфіксальны
Беларуская энцыкла- педыя Вялікае Княства Літоўскае	Бел + эн (часткі базавых слоў) В + К + Л (літары базавых слоў)	БелЭн ВКЛ [вэкаэл]	абрэвіяцыя
люты (мароз) Наперадзе быў лес.		месяц люты Наперадзе калоны ішоў запявала.	марфалага- сінтаксічны (пераходнай часціны мовы ў другую)

Словаўтваральны разбор слова

Парадак разбору	Узор разбору
<ol style="list-style-type: none"> 1. Назваць слова ў пачатковай форме. 2. Вызначыць яго лексічнае значэнне. 3. Вызначыць, вытворнае ці невытворнае. 4. Параўнаць з аднакаранёвымі і выявіць тое слова, ад якога ўтворана дадзенае слова (г. зн. найбліжэйшае роднаснае). 5. Параўнаць аналізуемае слова з бліжэйшым роднасным і выявіць утваральную аснову. 6. Вызначыць словаўтваральны сродак (сродкі). 7. Назваць спосаб утварэння. 8. Графічны запіс 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Перапісчык. 2. Той, хто перапісвае што-небудзь. 3. Вытворнае слова. 4. Аднакаранёвыя словы: пісаць, напісаць, перапісаць, спісаць, спіс, пісьмо, пісьменны, перапісваць. Найбліжэйшыя роднасныя: перапісаць, перапісваць. 5. Перапісчык — перапісаць (перапісваць). Утваральная аснова — перапіс. 6. Утворана пры дапамозе суфікса <u>-чык</u>. 7. Спосаб утварэння — суфіксальны. 8. Перапіс<u>чык</u> ← перапісваць

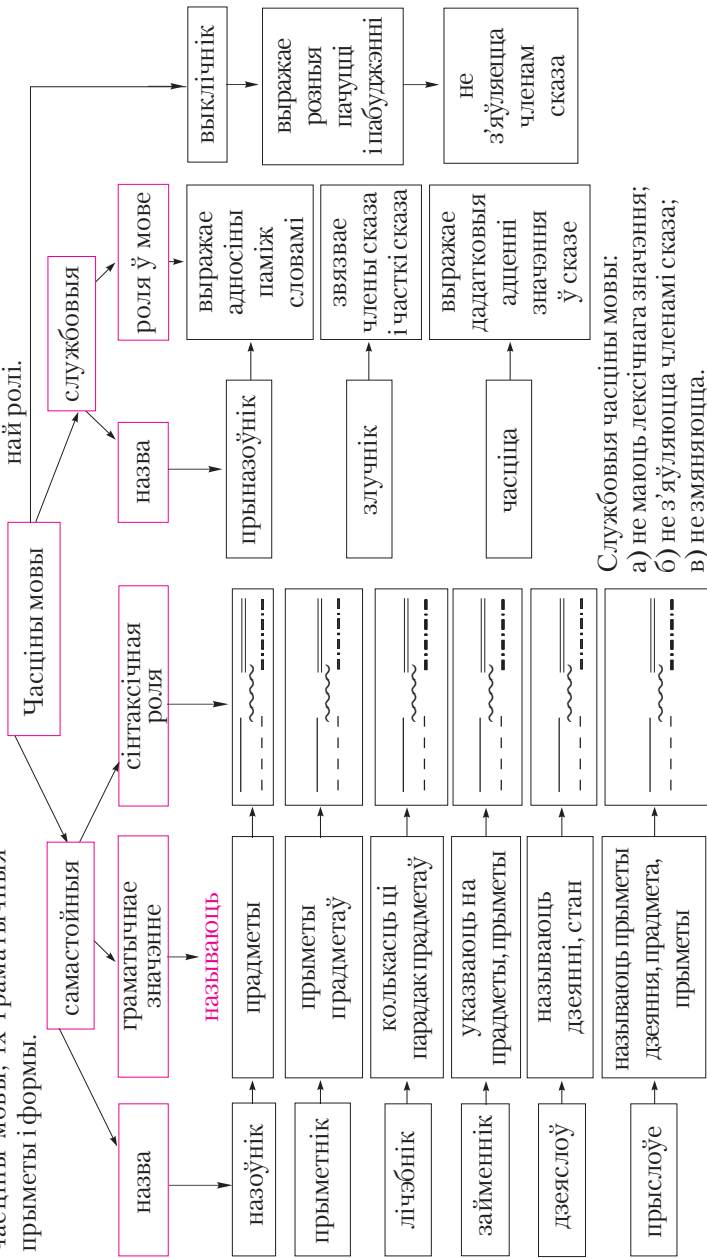
Марфемны разбор слова

Парадак разбору	Узор разбору
<ol style="list-style-type: none"> 1. Назваць слова ў пачатковай форме. 2. Вызначыць лексічнае значэнне слова. 3. Вызначыць, зменнае ці нязменнае слова. 4. Выдзеліць канчатак і аснову. 5. Падабраць аднакаранёвыя словы. 6. Выдзеліць корань. 7. Выдзеліць пры наяўнасці суфікса (суфіксы), прыстаўку (прыстаўкі). 8. Зрабіць графічны запіс 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Перапісчык. 2. Той, хто займаецца перапісваннем чаго-небудзь. 3. Зменнае слова. 4. Канчатак — нулявы, аснова — <u>перапісчык</u>. 5. Пісаць, перапісаць, спісаць, перапісваць, напісаць, пісьмо. 6. Корань — <u>-піс-</u>. 7. Суфікс — <u>-чык</u>, прыстаўка — <u>пера-</u>. 8. <u>Пера</u><u>піс</u><u>чык</u> □

МАРФАЛОГІЯ

Марфалогія — раздзел навукі аб мове, у якім вивучаюцца словы як часціны мовы, іх граматычныя прыметы і формы.

Часціны мовы — разрады слоў, якія характарызуюцца агульнасцю значэння, марфалагічных прымет, сінтаксічнай ролі.

Службовыя часціны мовы:
 а) не маюць лексічнага значэння;
 б) не з'яўляюцца членамі сказа;
 в) не змяняюцца.

Назоўнік як часціна мовы

Агульнае граматычнае значэнне	Назвае прадмет < уласны: Беларусь, Янка, Нарач; агульны: краіна, імя, возера
Адказвае на пытанні	хто? → адушаўлёныя: настаўнік, хлебароб; што? → неадушаўлёныя: кніга, трактар
Пачатковая форма	Н. скл. адз. л.: Мінск, радасць, свабода, чалавек, касманаўт, зубр
Марфалагічныя прыметы	<ul style="list-style-type: none"> • Мае род: м. р.: паэт, сокал, камбайн; ж. р.: вучаніца, зязюля, касілка; н. р.: акно, поле, сумленне; агульны: сірата, небарака. • Змяняецца па ліках: адз. л.: пісьменнік, ручка, возера; мн. л.: пісьменнікі, ручкі, азёры; толькі адз. (сум) ці мн. (сані). • Змяняецца па склонах: Н., Р., Д., В., Т., М.; або нескланяльны: калібры, таксі. • Адносіцца да аднаго з трох скланенняў: 1-е: дарога, зямля, вучаніца; 2-е: дом, алень, спартсмен; 3-е: ноч, радасць, аповесць; або нескланяльны: метро, фак, шымпанзэ
Сінтаксічная роля	Дзейнік, выказнік, азначэнне, акалічнасць, дапаўненне: <u>Беларусь</u> — мая <u>Радзіма</u> . Спе́вы <u>птушак</u> чуваць у га́і. Васько ўбачыў <u>лі́сіцу</u> .

Лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў

агульныя

назвы аднародных прадметаў, з'яў, паняццяў, асоб, істот: горад, паэт, бусел, ружа, кніга, зорка, карабель;

- маюць формы адзіночнага і множнага ліку: горад — гарады, касач — касачы

← і →

уласныя

імёны, прозвішчы, псеўданімы, геаграфічныя і астранамічныя назвы і г. д.: Мінск, Якуб Колас, Дняпро, «Курган» (паэма);

- звычайна маюць форму адзіночнага (Беларусь) або множнага ліку (Навасёлкі)

адушаўлёныя

асабовыя: аграном, брат, асілак, каваль; неасабовыя: вожык, верабей, ліса, пчала;

- адказваюць на пытанне «хто?»;
- у множным ліку форма вінавальнага склону супадае з формай роднага: бачу братоў, пчол, вожыкаў

← і →

неадушаўлёныя

назвы нежывых прадметаў, з'яў, паняццяў: вецер, снег, хлеб, дрэва, сад, мора;

- адказваюць на пытанне «што?»;
- у множным ліку форма вінавальнага склону супадае з формай назоўнага: бачу дрэвы, сады, кнігі

канкрэтныя

назвы прадметаў, жывых істот, якія рэальна існуюць: дом, салавей, загад, дзень;

- змяняюцца па ліках: дом — дамы, аловак — алоўкі;
- спалучаюцца з колькаснымі лічэбнікамі: два дні, тры кані

← і →

абстрактныя

назвы пачуццяў, адчуванняў, якасцей, працэсаў, дзеянняў: гонар, туга, незалежнасць;

- маюць форму адзіночнага (адвага, радасць) або множнага ліку (паводзіны);
- не спалучаюцца з колькаснымі лічэбнікамі

зборныя

абазначаюць сукупнасць аднародных прадметаў ці асоб як адно цэлае: лісце, моладзь, люд;

- маюць форму адзіночнага ліку: пер'е;
- не спалучаюцца з колькаснымі лічэбнікамі

← і →

рэчыўныя

абазначаюць рэчывы аднароднага саставу: малако, вадарод, шоўк, бавоўна;

- маюць форму адзіночнага (хлеб) або множнага ліку (суніцы);
- можна дзяліць, нельга лічыць

Агульныя назоўнікі могуць пераходзіць ва ўласныя (заяц і Заяц — прозвішча), а ўласныя — у агульныя (Пламбір — горад у Францыі і пламбір — гатунак марожанага)

Род назоўнікаў

Род	Паказчыкі роду	
	па марфалагічных прыметах	па значэнні
Мужчынскі	<ul style="list-style-type: none"> назоўнікі з асновай на цвёрды ці зацвярдзелы, мяккі зычны з нулявым канчаткам: со-кал, вуж, алень, луг, марак, гарах; назвы асоб мужчынскага полу з канчаткамі -а (-я): бацька, дзядуля 	іншамоўныя нескланяльныя назоўнікі-назвы: а) асоб мужчынскага полу: аташэ, янкi; б) жывёл і птушак: какаду, поні, фламінга; в) некаторых неадушаўлёных прадметаў: бенгалі, пенальці; г) гарадоў: Сухумі, Дэлі, Глазга
Жаночы	<ul style="list-style-type: none"> назоўнікі з асновай на цвёрды, зацвярдзелы, мяккі зычны з канчаткам -а (-я): вязана, мяжаа, зямля, дарога, рака, эпоха; з асновай на мяккі зычны, радзей на ж, ч, ш, р, б, ф, ў і нулявым канчаткам (у родным склоне -і (-ы)): памяць, соль, печ, Сібір, верф, любоў 	іншамоўныя нескланяльныя назоўнікі-назвы: а) дзяржаў, рэк, гор, пустынь: Нікарагуа, Місуры, Гобі, Місісіпі; б) асоб жаночага полу: мадам, фрау; в) імёны, прозвішчы жанчын: Элен, Кармэн, Шаумян; г) назоўнікі: івасі, кальрабі, цэцэ
Ніякі	<ul style="list-style-type: none"> назоўнікі з канчаткамі -е, -о (-ё), -а: поле, акно, зерне, жыццё, рэха; назоўнікі на -мя: бярэмя, племя, семя; назвы маладых істот на -я (-ё): кацяня(ё); назоўнікі: дзяўчо, хлапчанё, дзіця 	іншамоўныя нескланяльныя назоўнікі-назвы: а) неадушаўлёных прадметаў: алібі, кіно, рагу, леча, пюрэ, факс; б) азёр: Ківу, Рыца, Чад
<ul style="list-style-type: none"> Назоўнікі <i>боль, дроб, жыватіс, запіс, мазоль, медаль, накіп, насып, палы, пыл, рукапіс, сабака, стэп, туфель, фальш, цень, шынель, яблык</i> адносяцца да мужчынскага роду, а назоўнікі <i>гусь, жывафа, таполя</i> — да жаночага. Назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў форме множнага ліку, не маюць роду: дзверы, канікулы. Некаторыя назоўнікі абазначаюць асобу мужчынскага або жаночага полу па характэрнай прымеце: сірата, крыўляка, мурза, мямля і інш. Яны адносяцца да агульнага роду 		

Лік назоўнікаў

Лік назоўнікаў выражае колькасную характарыстыку прадметаў.

Групы назоўнікаў паводле ўжывання ў формах		
адз. і мн. л.	толькі адз. л.	толькі мн. л.
назоўнікі, якія абазначаюць прадметы і з'явы, што паддаюцца лічэнню і спалучаюцца з колькаснымі лічэбнікамі: бусел — буслы, зорка — зоркі, адзін стол — пяць сталоў	<p>1) рэчыўныя назоўнікі: гарох, волава, кісель, соль, мука;</p> <p>2) зборныя назоўнікі: радня, галлё, пер'е, асіннік;</p> <p>3) абстрактныя назоўнікі: ветлівасць, цемень, смех;</p> <p>4) назоўнікі, якія абазначаюць грамадска-палітычныя паняцці: радыкалізм, рэарганізацыя;</p> <p>5) назвы дзеянняў, стану: касьба, дрымота;</p> <p>6) большасць уласных назваў: Янка, Нарач, Брэст, Азія;</p> <p>7) назвы напрамкаў свету: поўдзень, захад</p>	<p>1) назвы састаўных і парных прадметаў: варты, нажніцы, вусны, кросны;</p> <p>2) некаторыя рэчыўныя назоўнікі: духі, біткі, апілкі;</p> <p>3) назвы прамежкаў часу: суткі, будні, кацікулы;</p> <p>4) некаторыя назвы дзеянняў, працэсаў: выбары, роды;</p> <p>5) назвы абрадаў, гульняў: дажынкi, жмуркі, шахматы;</p> <p>6) назвы са значэннем сукупнасці прадметаў, з'яў, асоб: ападкі, грошы, кадры, людзі;</p> <p>7) некаторыя ўласныя назвы: Альпы, Ашмяны</p>
<ul style="list-style-type: none"> Асобныя адзіночналікавыя рэчыўныя і абстрактныя назоўнікі могуць ужывацца ў множным ліку для абазначэння відаў, гатункаў рэчываў (мінеральныя воды, калійныя солі), пэўных якасцей (першыя радасці), дзеянняў (гонкі). Формы множнага ліку ўтвараюцца ад формаў адзіночнага ліку пры дапамозе канчаткаў -ы, -і (дом — дамы, зорка — зоркі), а таксама -е (ад назоўнікаў на -ін: мазыранін — мазыране) 		

Склон назоўнікаў

Склон — гэта граматычная катэгорыя, якая паказвае на адносіны назоўніка да іншых слоў у словазлучэннях і сказах. Яна выражаецца шасцю радамі канчаткаў у адзіночным і множным ліку.

Склоны	Склонавыя пытанні	Ужываюцца з прыназоўнікамі
1. Назоўны 2. Родны 3. Давальны 4. Вінавальны 5. Творны 6. Месны	хто? што? каго? чаго? каму? чаму? каго? што? кім? чым? аб кім? аб чым?	ад, з, без, да, для, з-за, акрамя к, па, услед, дзякуючы за, пра, праз, на, у, па, пад за, пад, перад, за, па-за, з у, па, на, аб, пры
<ul style="list-style-type: none"> Назоўны склон — гэта зыходная, пачатковая форма, у якой назоўнік ужываецца як назва прадметаў, асоб і г. д. Астатнія склоны — ускосныя. Ускосныя склоны ўжываюцца з прыназоўнікамі і без прыназоўнікаў. У беларускай мове некаторыя назоўнікі захавалі спецыфічны канчатак клічнай формы: сын~~е~~, га~~ю~~, дон~~ю~~. Але гэтая форма ў лік склonaў сучаснай беларускай мовы не ўваходзіць 		

Скланенне назоўнікаў

Змяненне назоўнікаў па склонах называецца скланеннем. У залежнасці ад канчаткаў і граматычнага роду вылучаюцца тры скланенні (разрады назоўнікаў з аднолькавымі формамі змянення).

Скланенне	Род	У пачатковай форме (Н. скл. адз. л.) канчаюцца на
1-е	ж. р.	-а, -я (галава, воля)
2-е	м. р.	мяккі ці цвёрды зычны з нулявым канчаткам (алень, каваль, дом, параход)
	н. р.	-а, -о, -е, -ё (возера, акно, насенне, галлё) -мя (5: бярэмя, вымя, полымя, семя, цемя)
3-е	ж. р.	мяккі ці цвёрды зычны і нулявы канчатак (даль, радасць, печ, кроў, верф)

Назоўнікі першага скланення

Адзіночны лік

Канчаткі назоўнікаў 1-га скланення залежаць ад характару асновы і месца націску.

Склон	Тыпы асноў і ўзоры скланення				
	цвёрды зычны	зацвярдзелы зычны	мяккі зычны	х (с), г (з)	к (ц)
Н.	ха́та	вясна́ ка́ша	мяжа́ ра́лія	уце́ха	нага́ рака́
Р.	ха́ты	вясны́ ка́шы	мяжы́ ра́ліі	уце́хі	нагі́ ракі́
Д.	ха́це	вясне́ ка́шы	мяжы́ ра́ліі	уце́се	назе́ раце́
В.	ха́ту	вясну́ ка́шу	мяжу́ ра́лію	уце́ху	нагу́ раку́
Т.	ха́тай(-аю) вясной(-ою)	ка́шай(-аю) мяжой(-ою)	ра́мій(-аю) ра́ліёй(-ёю)	уце́хай(-аю) наго́й(-ою)	елка́й(-аю) рако́й(-ою)
М.	(па) ха́це (па) вясне́	(аб) ка́шы (аб) мяжы́	(аб) ра́міі (аб) ра́ліі	(аб) уце́се (аб) назе́	(на) е́лцы (на) раце́

У давальным і месным склонах канчаткі залежаць ад характару асновы і месца націску:

- канчатак **-е** маюць назоўнікі з асновай на **к** і націскам на канчатку (пры чаргаванні к//ц);
- канчатак **-э** маюць назоўнікі з асновай на **г** і націскам на канчатку (пры чаргаванні г//з і х//с);
- канчатак **-ы** маюць назоўнікі з асновай на **к** і націскам на аснове (пры чаргаванні к//ц)

Назоўнікі другога скланення

Адзіночны лік

Неасабовыя назоўнікі

Склонавыя канчаткі назоўнікаў 2-га скланення залежаць ад характару асновы, а ў родным склоне яшчэ ад значэння, у давальным і творным — ад месца націску.

Склон	Мужчынскі род				Ніякі род			
	Тыпы асноў і ўзоры скланення				Тыпы асноў і ўзоры скланення			
	цвёрды зычны	зацвярдзелы	мяккі	г, к, х	цвёрды зычны	зацвярдзелы	мяккі	к, х
Н.	дом ☐ сад ☐ стол ☐	крыж ☐ верш ☐ вянец ☐	кужал ☐ гай ☐ медаль ☐	круг ☐ аловак ☐ фартух ☐	логава ☐ мыла ☐ гняздо ☐	вогнішча ☐ месца ☐ плячо ☐	зелле ☐ адзенне ☐ жыццё ☐	вока ☐ вуха ☐ малако ☐
Р.	дома ☐ саду ☐ стала ☐	крыжа ☐ верша ☐ вянца ☐	кужалю ☐ гаю ☐ медаля ☐	круга ☐ алоўка ☐ фартуха ☐	логава ☐ мыла ☐ гнязда ☐	вогнішча ☐ месца ☐ пляча ☐	зелля ☐ адзення ☐ жыцця ☐	вока ☐ вуха ☐ малака ☐

Склон	Мужчынскі род				Ніякі род			
	Тыпы асноў і ўзоры скланення				Тыпы асноў і ўзоры скланення			
	цвёрды зычны	зацвярдзелы	мяккі	Г, К, Х	цвёрды зычны	зацвярдзелы	мяккі	К, Х
Д.	дому саду сталу	крыжу вершу вянцу	кужалю гаю медалю	кругу алоўку фартуху	логау мылу гнязду	вогнішчу месцу плячу	зелю адзенню жыццю	воку вуху малаку
В.	як Н. (неадушаўлёныя назойнікі)				як Н. (неадушаўлёныя назойнікі)			
Т.	до́мам са́дам ста́лом	кры́жам ве́ршам вянцо́м	ку́жалем га́ем медале́м	кру́гам алоўка́м фартухо́м	ло́гавам мы́лам гняздо́м	во́гнішчам ме́сцам плячо́м	зе́ллем адзе́ннем жыцце́м	во́кам ву́хам малако́м
М.	(аб) доме садзе стале	(аб) крыжы вершы вянцы	(аб) ку- жалі (у) гаі (аб) медалі	(аб) крузе алоўку фартуху	(у) ло- гаве мыле гняздзе	(аб) вогні- шчы месцы плячы	(аб) зелі адзенні жыцці	(аб) воку вуху малаку

! Пры скланенні аснова назойнікаў можа змяняцца ў выніку чаргавання зычных: **г//з** (круг — у кру**зе**), **к//ц** (малако — у мала**це**), **х//с** (гаро**х** — у гаро**се**), **т//ц** (плот — на пло**це**), **д//дз** (заво**д** — на заво**дзе**)

Канчаткі назоўнікаў другога скланення ў родным склоне

-а (-я)	-у (-ю)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Усе назоўнікі ніякага роду: во- зера, збожжа, галля, зерня. 2. Усе назвы жывых істот: вожыка, бусла, вераб'я, лася. 3. Назвы канкрэтных прадметаў: дома, крана, дня, аўтамабіля. 4. Назвы органаў, частак цела: зуба, калена, локця, хобата; але: твару. 5. Назвы розных мер: мілі- метра, гектара, грама, літра. 6. Назвы месяцаў, дзён тыдня, грашовых і іншых адзінак: люта- га, аўторка, літа, ома, снежня, рубля. 7. Навуковыя і тэхнічныя тэрмі- ны: дзейніка, катэта, сінуса, ар- тыкля, вадэвіля. 8. Назвы грамадскіх органа- зацый, устаноў: камітэта, канцэр- на, клуба. 9. Назвы танцаў, розных гульняў: факстрота, футбола, спідвея 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Назвы абстрактных паняццяў: гонару, заповіту, жалю, болю. 2. Назвы розных працэсаў, стану: раз'езду, холаду, спакою. 3. Назвы прасторавых паняццяў: абсягу, краявіду, краю. 4. Назвы грамадскіх фармацый, плыняў, навуковых тэорый: феа- далізму, атэізму, рэалізму. 5. Назвы захворванняў: грыпу, інсульту, рэўматызму. 6. Назвы розных рэчываў: перцу, алею, паркалю. 7. Зборныя назоўнікі: людз, саду, рою, рэвеню. 8. Назвы прыродных з'яў: сіве- ру, дажджу, сухавею, інею. 9. Назвы часавых паняццяў: ве- ку, перапынку, абеду. 10. Назвы розных грамадскіх па- дзеяў: кірмашу, фестывалю
<p>Некаторыя назоўнікі ў залежнасці ад значэння маюць канчатак -а (-я) або -у (-ю):</p> <ul style="list-style-type: none"> – лістапада — назва месяца; лістападу — ападанне лісця; народа — воля народа; народу — у значэнні зборным: многа народу; – назвы дрэў маюць канчатак -а (-я), калі абазначаюць канкрэт- нае дрэва: галіны дуба, ясеня, і канчатак -у (-ю), калі абазна- чаюць драўніну (набываюць значэнне рэчыва, зборнасці): паркет з дубу, лыжы з ясеню; – назвы кветак ужываюцца з канчаткам -а (-я), калі маецца на ўвазе адна расліна (кветка лотаса), а ў зборным значэнні — з канчаткам -у (-ю): многа лотасу 	

Асабовыя назоўнікі

Склон	Тыпы асноў і ўзоры скланення			
	цвёрды зычны	зацвярдзелы	г, к, х	мяккі зычны
Н.	пілот□ весаўн□ Сымон□	муж□ ткач□ Богуш□	хірург□ пастух□ Гаўрук□	геній□ кароль□ Алесь□
Р.	пілота веселуна Сымона	мужа ткача Богуша	хірурга пастуха Гаўрука	генія караля Алесья
Д.	пілоту веселуну Сымону	мужу ткачу Богушу	хірургу пастуху Гаўруку	генію каралю Алесью
В.	як Р.			
Т.	пілотам веселуном Сымонам	мужам ткачом Богушам	хірургам пастухом Гаўруком	геніём каралём Алесём
М.	(аб) пілоце веселуне Сымоне	(аб) мужу ткачу Богушу	(аб) хірургу пастуху Гаўруку	(аб) генію каралю Алесью
! Назоўнікі дзед і прадзед у месным склоне могуць ужывацца з канчаткам -е і -у : пры дзедзе і пры дзеду, аб прадзедзе і аб прадзеду				

Назоўнікі трэцяга скланення

Адзіночны лік

Склон	Тыпы асноў і ўзоры скланення		
	цвёрды зычны	зацвярдзелы зычны	мяккі зычны
Н.	верф□ кроў□	мыш□ печ□ Свір□	даць□ вечнасць□
Р.	верфі крыві	мышы печы Свіры	далі вечнасці

Склон	Тыпы асноў і ўзоры скланення		
	цвёрды зычны	зацвярдзелы зычны	мяккі зычны
Д.	верф <i>і</i> крыві	мышы печы Свіры	далі вечнасці
В.	верф□ кроў□	мыш□ печ□ Свір□	даль□ вечнасць□
Т.	верф'ю кроўю	мышшу печчу Свір'ю	даллю вечнасцю
М.	(аб) верф <i>і</i> крыві	мышы печы Свіры	далі вечнасці
<ul style="list-style-type: none"> • Форма вінавальнага склону супадае з формай назоўнага склону ў адушаўлёных і неадушаўлёных назоўнікаў. • У творным склоне апошні зычны асновы падаўжаецца, калі знаходзіцца ў становішчы паміж галоснымі: мыш<u>ш</u>у, сувяз<u>з</u>ю, ру<u>н</u>ню. • Калі аснова заканчваецца збегам зычных, падаўжэння не адбываецца: мілас<u>ц</u>ю. • Губныя зычныя і р не падаўжаюцца: глыб'ю, кроўю, шыр'ю. • Назоўнік моц у творным склоне мае канчатак -ай: моца<u>й</u>. • Назоўнік любоў у родным, давальным і месным склонах мае форму любві. • У назоўніках кроў, свякроў у родным, давальным і месным склонах о чаргуецца з ы: кроў — крыві, свякроў — свекрыві 			

Рознаскланяльныя назоўнікі

1. Назоўнікі мужчынскага роду на -а, -я

Склон	націск на аснове	націск на канчатку	націск на аснове	націск на канчатку
Н.	стара <u>ста</u> дзядз <u>ька</u>	слуг <u>а</u> судд <u>зя</u>	Вас <u>я</u> Дані <u>ла</u>	Фам <u>а</u> Іль <u>я</u>
Р.	стара <u>сты</u> дзядз <u>ькі</u>	слуг <u>і</u> судд <u>зі</u>	Вас <u>і</u> Дані <u>лы</u>	Фам <u>ы</u> Іль <u>і</u>
Д.	стара <u>сту</u> дзядз <u>ьку</u>	слуг <u>е</u> судд <u>зі</u>	Вас <u>ю</u> Дані <u>лу</u>	Фам <u>е</u> Іль <u>і</u>
В.	стара <u>сту</u> дзядз <u>ьку</u>	слуг <u>у</u> судд <u>зю</u>	Вас <u>ю</u> Дані <u>лу</u>	Фам <u>у</u> Іль <u>ю</u>

Склон	націск на аснове	націск на канчатку	націск на аснове	націск на канчатку
Т.	стара ст ам дзядз ь ка м	служб(о)й(-ою) суддз(е)й(-ёю)	Васе м Даніла м	Фам(о)й(-ою) Іль(е)й(-ёю)
М.	(аб) стара сц е дзядз ь ку	служб(е) суддз(і)	Васю ю Даніле ю	Фам(е) Іль(і)

2. Назоўнікі — назвы маладых істот

Склон	Адзіночны лік		Множны лік	
Н.	дзіця (-ё)	бусляня (-ё)	дзеці	бусляняты
Р.	дзіц-яц-і	буслян-яц-і	дзец(е)й	буслянят□
Д.	дзіц-яц-і	буслян-яц-і	дзец(а)м	буслянята м
В.	дзіця (-ё)	бусляня (-ё)	дзец(е)й	буслянят□
Т.	дзіц(е)м (-ем)	буслян(е)м	дзец(а)мі	буслянята мі
М.	(аб) дзіц-яц-і	буслян-яц-і	(аб) дзец(а)х	буслянята х

3. Назоўнікі на -мя (імя, племя, стрэмя)

Склон	Адзіночны лік		Множны лік	
Н.	імя	племя	ім-ён-ы	плям-ён-ы
Р.	імя (ім-ен-і)	племя (плем-ен-і)	ім-ён□ (ім-ён-аў)	плям-ён□ (плям-ён-аў)
Д.	імя (ім-ен-і)	племю (плем-ен-і)	ім-ён-ам	плям-ён-ам

Склон	Адзіночны лік		Множны лік	
В.	імя	племя	ім-ён-ы	плям-ён-ы
Т.	іме ^м (ім-ен-ем)	пле ^м ем (плем-ен-ем)	ім-ён-амі	плям-ён-амі
М.	(аб) імі (ім-ен-і)	пле ^{мі} (плем-ен-і)	(аб) ім-ён-ах	плям-ён-ах
<p>Імя, стрэ^{мя} ў множным ліку могуць скланяцца без суфікса -ён-: Н.: імі, стрэ^{мі}; Р.: імя^ў, стрэ^{мя}ў; Д.: імя^м, стрэ^{мя}м; Т.: імя^{мі}, стрэ- мя^{мі}; М.: (аб) імя^х, стрэ^{мя}х</p>				

4. Назоўнікі агульнага роду

Склон	Націск на аснове				Націск на канчатку	
	м. р.		ж. р.		м. і ж. р.	
Н.	мурза бадзяга	абжора соня	мурза бадзяга	абжора соня	сірата	ляўша
Р.	мурзы бадзягі	абжоры соні	мурзы бадзягі	абжоры соні	сіраты	ляўшы
Д.	мурзу бадзягу	абжору соню	мурзе бадзязе	абжоры соні	сіраце	ляўшы
В.	мурзу бадзягу	абжору соню	мурзу бадзягу	абжору соню	сірату	ляўшу
Т.	мурзам бадзягам	абжорам сонем	мурзай (-аю) бадзя- гай (-аю)	абжорай (-аю) соняй (-яю)	сіратой (-ою)	ляўшой (-ою)

Склон	Націск на аснове				Націск на канчатку	
	м. р.		ж. р.		м. і ж. р.	
М.	(аб) мурзе бадзягу	(аб) абжору соню	(аб) мурзе бадзязе	(аб) аб- жоры соні	(аб) сіраце	(аб) ляўшы

• Назоўнікі на **г, х** і з націскам на аснове ў давальным і месным склонах маюць канчатак **-е** пры абавязковым чаргаванні **г//з', х//с'**: хапу**га** — хапу**зе**, чысцё**ха** — чысцё**се**, а назоўнікі на **к** — канчатак **-ы** пры чаргаванні **к//ц**: зазнай**ка** — зазнай**цы**.
 • Слова **гняўко́, нямко́, хвалько́** скланяюцца толькі тады, калі адносяцца да асоб мужчынскага полу.
 • Імёны тыпу Валя, Лёня, Саша, Слава, Шура скланяюцца як назоўнікі агульнага роду

Скланенне назоўнікаў на -анін (-янін), -ын

Склон	Адзіночны лік	Множны лік
Н.	мінчанін□ селянін□ татарын □	мінчане сяляне татары
Р.	мінчані на селяні на татары на	мінчан□ сялян□ татар□
Д.	мінчані ну селяні ну татары ну	мінчанам сялянам татарам
В.	як Р.	як Р.
Т.	мінчані нам селяні нам татары нам	мінчан амі сяля намі татар амі
М.	(аб) мінчані не селяні не татары не	(аб) мінчана х сяляна х татара х

Гэтыя назоўнікі з лічэбнікамі 2, 3, 4 утвараюць спалучэнні тыпу **два (тры, чатыры) мінчаніны, селяніны, татарыны**, а са зборным лічэбнікам спалучэнні тыпу **двое (трое і г. д.) мінчан, сялян, татар**

Скланенне назоўнікаў у множным ліку

Склон	1-е скланенне	2-е скланенне	3-е скланенне	агульны род
Н.	зімы ружы казкі бітвы песні	дамы ласі азёры вучні вочы госці	далечы сенажаці печы борці	сіроты мурзы бадзягі соні
Р.	зім ^і руж ^і казак ^і бітваў ^і песень ^і (песняў)	дамоў ласёў азёр (азёраў) вучняў вачэй гасцей	далечаў сенажацей (-яў) пячэй (печаў) борцей (-яў)	сірот ^і мурзаў ^і бадзяг ^і сонь ^і
Д.	зіма ^і ружа ^і казкам ^і бітвам ^і песням ^і	дама ^і лася ^і м азёрам ^і вучням ^і вача ^і м гасцям ^і	далеча ^і м сенажацям ^і печа ^і м борцям ^і	сірота ^і м мурзам ^і бадзяга ^і м соням ^і
В.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Р.
Т.	зіма ^і мі ружа ^і мі казка ^і мі бітва ^і мі песня ^і мі	дама ^і мі лася ^і мі азёра ^і мі вучня ^і мі вача ^і мі (-ыма) гасця ^і мі	далеча ^і мі сенажаця ^і мі печа ^і мі борця ^і мі	сірота ^і мі мур- за ^і мі бадзяга ^і мі соня ^і мі
М.	(аб) зіма ^і х ружа ^і х казка ^і х бітва ^і х песня ^і х	(аб) дама ^і х лася ^і х азёра ^і х вучня ^і х вача ^і х гасця ^і х	(аб) далеча ^і х сенажаця ^і х печа ^і х борця ^і х	(аб) сірота ^і х мурза ^і х бадзяга ^і х соня ^і х

- Назоўнік **людзі** ў творным склоне ўжываецца з канчаткамі **-мі**: людзь**мі**.
- Асобныя назоўнікі ў творным склоне ўжываюцца з варыянтнымі канчаткамі: вача**мі** — вачы**ма**, граша**мі** — грашы**ма**, дзявара**мі** — дзявара**ма**, вуша**мі** — вушы**ма**, грудзя**мі** — грудзя**ма**, саня**мі** — сань**ма**.

Нескланяльныя назоўнікі

Нескланяльнымі назоўнікамі называюцца такія, якія не змяняюцца па склонах і не маюць склонавых канчаткаў.

Склон і лік нескланяльных назоўнікаў вызначаецца паводле іх сувязі з іншымі словамі і сінтаксічнай функцыі ў сказе: першая лінія (чаго?) метро — родны склон, праехаць (на чым?) на метро — месны склон.

Нескланяльныя назоўнікі	Прыклады
1. Агульныя назоўнікі іншамоўнага паходжання, якія канчаюцца на галосны гук	амплуа, журы, дэпо, паліто, калібры, метро, шымпанзэ, кімано, мулінэ
2. Іншамоўныя назоўнікі ж. р. з асновай на зычны, у тым ліку імёны, прозвішчы, геаграфічныя назвы	мадам, лэдзі, пані, місіс, Эжэн, Элізабет, Зегерс
3. Славянскія на -іх (-ых) і на о націскное	у Ніны Сядых, у Васі Сядых у Веры Гурло, у Васі Гурло
4. Прозвішчы, якія канчаюцца на зычны і адносяцца да асоб ж. р.	Таня Русак, Тані Русак, з Таняй Русак
5. Абрэвіятуры, утвораныя: а) з пачатковых вялікіх літар; б) з пачатковых гукаў, апошні з якіх галосны; в) з часткі аднаго назоўніка з формай ускоснага склону другога; г) з часткі слова і гукаў іншых слоў, апошні з якіх галосны	БДУ, БДПУ імя Максіма Танка; ФІФА (ФІФА рашыла, рашэнне ФІФА); каманда кампалка, па камандзе кампалка; аблана, гарана

Скланенне прозвішчаў і геаграфічных назваў

Склон	Прозвішчы на -ін (-ын), -аў (-оў), -еў (-ёў)	Назвы на -ін (-ын), -аў (-оў), -еў (-ёў)
Н.	Кузьмін, Шмакаў, Лосеў, Кавалёў	Жлобін, Барысаў, Лоеў
Р.	-а	-а
Д.	-у	-у

Склон	Прозвішчы на -ін (-ын), -аў (-оў), -еў (-ёў)	Назвы на -ін (-ын), -аў (-оў), -еў (-ёў)
В.	-а	-□
Т.	-ым	-ам
М.	(аб) -е	-е

• Іншамоўныя прозвішчы на **-ін (-ын), -аў (-оў)** у творным склоне ўжываюцца з канчаткам **-ам (-ом)**: Дарвінам, Чаплінам

Скланенне прозвішчаў на **-а (-я)***

Мужчынскія прозвішчы			
Прозвішчы — назвы прадметаў ж. р. скланяюцца, як агульныя назоўнікі			
Н. Янка	Хмара	Груша	Зязюля
Р. Янкі	Хмары	Грушы	Зязюлі
Д. Янку	Хмары	Грушы	Зязюлі
В. Янку	Хмару	Грушу	Зязюлю
Т. Янкам	Хмарай	Грушай	Зязюляй
М. (аб) Янку	Хмары	Грушы	Зязюлі
Прозвішчы — назвы ж. р. з асновай на г, к, х			
Н. Вася	Крыга	Пчолка	Муха
Р. Васі	Крыгі	Пчолкі	Мухі
Д. Васю	Крыгу	Пчолку	Муху
В. Васю	Крыгу	Пчолку	Муху
Т. Васем	Крыгам	Пчолкам	Мухам
М. (аб) Васю	Крыгу	Пчолку	Муху
Прозвішчы на -еня (-эня, -аня), -уня (-юня)			
Н. Кузьма	Крупеня	Місюня	
Р. Кузьмы	Крупені	Місюні	
Д. Кузьме	Крупені	Місюні	
В. Кузьму	Крупеню	Місюню	
Т. Кузьмой	Крупеняй	Місюняй	
М. (аб) Кузьме	Крупені	Місюні	

Жаночыя прозвішчы

Прозвішчы — назвы прадметаў ж. р. скланяюцца, як агульныя назоўнікі

Н. Алеся	Хмара а	Груша а	Зязюля я
Р. Алесі	Хмар ы	Груш ы	Зязюл і
Д. Алесі	Хмар ы	Груш ы	Зязюл і
В. Алесю	Хмар у	Груш у	Зязюл ю
Т. Алесяй	Хмар ай	Груш ай	Зязюл яй
М. (аб) Алесі	Хмар ы	Груш ы	Зязюл і

Прозвішчы — назвы ж. р. з асновай на г, к, х

Н. Юля	Кры га	Пчолка а	Муха а
Р. Юлі	Кры гі	Пчолк і	Мух і
Д. Юлі	Кры зе	Пчолц ы	Мус е
В. Юлю	Кры гу	Пчолк у	Мух у
Т. Юляй	Кры гай	Пчолк ай	Мух ай
М. (аб) Юлі	Кры зе	Пчолц ы	Мус е

Прозвішчы на -еня (-эня, -аня), -уня (-юня)

Н. Ніна	Крупен я	Місюн я	
Р. Ніны	Крупен і	Місюн і	
Д. Ніне	Крупен і	Місюн і	
В. Ніну	Крупен ю	Місюн ю	
Т. Нінай	Крупен яй	Місюн яй	
М. (аб) Ніне	Крупен і	Місюн і	

Прозвішчы — назвы ж. р. з націскам на канчатку скланяюцца, як назоўнікі 1-га скланення незалежна ад полу асобы

Н. Алег, Вера	Вяр ба	Крап іва	Парахн я
Р. Алега, Веры	Вяр бы	Крап івы	Парахн і
Д. Алегу, Веры	Вяр бе	Крап іве	Парахн і
В. Алега, Веру	Вяр бу	Крап іву	Парахн ю
Т. Алегам, Верай	Вяр бой	Крап івой	Парахн ёй
М. (аб) Алегу, Веры	Вяр бе	Крап іве	Парахн і

Прозвішчы — назвы н. р. ці назвы, род якіх выразна не выступае, скланяюцца толькі ў тых выпадках, калі суадносяцца з асобамі м. р.

Н. Віктар	Шыла	Броўка	Сыракомля
Р. Віктара	Шылы	Броўкі	Сыракомлі
Д. Віктару	Шылу	Броўку	Сыракомлю
В. Віктара	Шылу	Броўку	Сыракомлю
Т. Віктарам	Шылам	Броўкам	Сыракомлем
М.(аб) Віктару	Шылу	Броўку	Сыракомлю

Імёны і прозвішчы асоб м. р., якія канчаюцца на **мяккі знак, й**, заднеязычныя (**г, к, х**), шыпячыя (**ж, дж, ч, ш**), **р і ц**, у месным склоне ўжываюцца з канчаткамі **-у (-ю)**: (аб) Алесю, (аб) Гогалю, (аб) Сяргею, (аб) Мележу, (аб) Шылеру

* Гл.: Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Мінск, 1959.

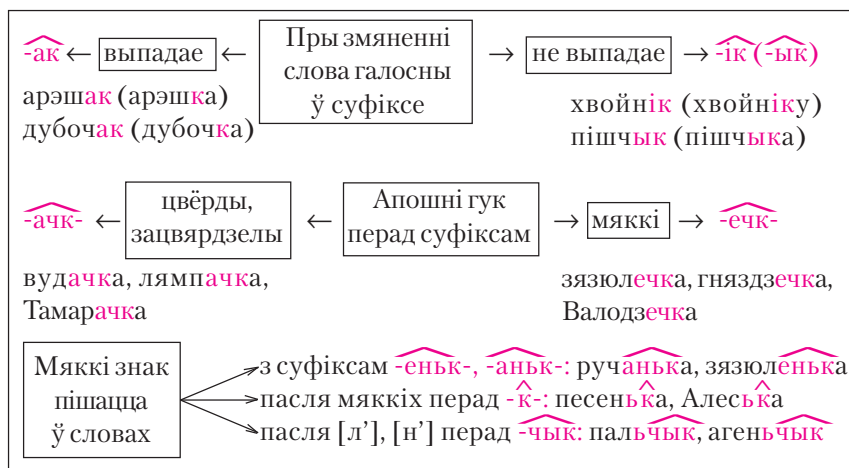
Нескланяльныя прозвішчы

Прозвішчы	Прыклады
1. Уласныя і іншамоўныя прозвішчы, якія канчаюцца на націскае -о	Буз о , Гурл о , Круцьк о , Гюг о , Дзідр о , Дэф о , Рус о
2. Іншамоўныя прозвішчы на -ё, -а , якія стаяць на канцы слова пасля галосных ці пасля мяккага знака, але: прозвішчы на -о , якімі з'яўляюцца назвы прадметаў ніякага роду тыпу <i>вясло</i> , скланяюцца, калі абазначаюць асоб мужчынскага полу	Бакач а , Галіле а , Ма а , Мель ё , Бадаць ё
3. Прозвішчы на -іх (-ых)	Крут ых , Буйск іх , Чар ных
4. Многія іншамоўныя прозвішчы на -а (-я)	Дзюбу а , Зал я , Бруна, Халіла, Ці та
5. Іншамоўныя прозвішчы на -і (-ы), -е (-э), -у (-ю)	Вердзі, Куіндж ы , Эйв э , Біз э , Нэру, Шэн ю

Способы ўтварэння назоўнікаў

Способ утварэння	Утваральная аснова ці слова	Словаўтваральны сродак	Вытворнае слова
Суфіксальны	<u>чай</u> <u>выкладаць</u>	чай + <u>нік</u> выклад + <u>чык</u>	чайнік выкладчык
Бясуфіксны (нульсуфіксальны)	<u>грукаць</u> <u>глухі</u> (х//ш)	грук + ∅ глуш + ∅	грук глуш
Прыставачны	<u>парадак</u> <u>куток</u>	<u>бес</u> + парадак <u>за</u> + куток	беспарадак закутак
Прыставачна-суфіксальны	<u>лес</u> <u>зуб</u>	<u>пад</u> + лес + <u>ак</u> <u>за</u> + зуб + <u>ень</u>	падлесак зазубень
Прыставачна-нульсуфіксальны	<u>слухаць</u> <u>сіні</u>	<u>не</u> + слух + ∅ <u>про</u> + сінь + ∅	неслух просінь
Складанне	плашч, палатка лес, тундра	плашч + палатка лес + тундра	плашч-палатка лесатундра
Складана-суфіксальны	<u>ваду качаць</u> <u>водныя лыжы</u>	вад + а + кач + <u>к(а)</u> водн + а + лыж + <u>нік</u>	вадакачка водналыжнік
Абрэвіяцыя	<u>Ц</u> энтральны ўніверсальны магaзін камaндзір бaтaльёна	Ц + У + М кам + бат	ЦУМ камбат

Праваніс суфіксаў

Праваніс складаных назоўнікаў

Разам	Праз злучок
<ol style="list-style-type: none"> 1. Утвораныя з дапамогай злучальных галосных о, а, е, я: цеплаход, конезавод, канявод. 2. Першая частка якіх — лічэбнік, напісаны літарамі: пяцігодка. 3. Назвы гарадоў з часткамі град, гарад, горск: Петраград, Слаўград, Салігорск. 4. Першая частка якіх — дзеяслоў у форме 2-й ас. адз. л. загаднага ладу: вярнідуб, пакацігарошак; але: перакаці-поле, узвей-вечер. 5. Першая частка якіх — іншамовныя часткі касма, электра і інш.: аўтагонкі, бензапіла, касманаўтыка, электратэхніка. 6. Складанаскарочаныя словы: ваенкамат, гарсавет 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Утвораныя з самастойных слоў без злучальных галосных: прэм'ер-міністр, жар-пташка, школа-інтэрнат, баба-яга. 2. Назвы палітычных партый, іх прыхільнікаў: сацыял-дэмакратычны, сацыял-дэмакрат. 3. Складаныя прозвішчы, географічныя назвы: Новік-Пяюн, Буда-Кашалёва. 4. Складаныя адзінкі вымярэння: грам-малекула, тона-кіламетр; але: працадзеньь. 5. Географічныя назвы з часткай паў: паў-Беларусі, паў-Мінска. 6. Назоўнікі з аднаслоўным прыдаткам: конь-скакун, дзед-мароз

Разам	Праз злучок
<p>7. Назвы паселішчаў з пачатковай часткай Нова- (Нава-), Стара-, Верхне- (Верхня-), Ніжне- (Ніжня-), Сярэдне- (Сярэдня-) і інш.: Новалукомль, Наваельня, Старасельцы, Верхнядзвінск, Ніжнякамск.</p> <p>8. Першая частка якіх іншамоўная аэра-, вела-, мота-, метэа-, касма-, электра-, макра- і інш.: аэраздымак, велагонкі, метэазводкі, бензапіла, стэрэатруба, мікратэлефон</p>	<p>7. Назоўнікі з пачатковымі часткамі віцэ-, максі-, міні-, экс-, прэс-, блок- і інш.: віцэ-канцлер, максіспадніца, обер-майстар, прэс-служба, блок-пункт; але: блокпост.</p> <p>8. Назвы населеных пунктаў з часткамі Усць-, Верх-, Соль-: Усць-Ілім, Верх-Ільмень, Соль-Ілецк.</p> <p>9. Іншамоўныя ўласныя імёны з пачатковымі часткамі Ван-, Мак-, Нью-, Сен-, Сент-, Санкт- і канцавымі часткамі -хан, -шах, -паша, -бай, -аглы і інш.: Ван-Дэйк, Нью-Дэлі, Сен-Жуст, Чынгіз-хан, Асман-паша, Турсун-задэ</p>

Праваніс НЕ (НЯ), НІ з назоўнікамі

Разам	Асобна
<p>1. Калі слова без не (ня) не ўжываецца: непаседа, нястача.</p> <p>2. Калі слова з не (ня) можна замяніць сінонімам без не (ня): невывразнасць (цямьнасьць), нянавісьць (варожасць)</p>	<p>1. Калі ў сказе ёсць ці падразумяваецца супрацьпастаўленне: Ён мне не прыяцель, а знаёмы.</p> <p>2. Калі адмаўляецца тое, што выражана назоўнікам, які стаіць пасля не: Быў я не зломак, не пустадомак</p>
<p>Ні заўсёды асобна: У няўмечкі не баляць ні рукі, ні плечкі.</p>	

Марфалагічны разбор назоўніка

Парадак разбору

- Часціна мовы. Агульнае значэнне.
- Пачатковая форма.
- Марфалагічныя прыметы:
  - нязменныя: агульны ці ўласны, адушаўлены ці неадушаўлены, канкрэтны ці абстрактны, зборны, рэчывыны; род; скланенне;
  - зменныя: склон, лік.
- Сінтаксічная роля.

Узор разбору

А сок быў свежы, такі хвацкі, такі салодкі, забіяцкі! (Я. Колас).

Сок — назоўнік, абазначае прадмет:

(што?) *сок*; пачатковая форма — *сок*;

агульны, неадушаўлены, рэчыўны; мужчынскага роду; 2-га скланення;

ужыты ў назоўным склоне, адзіночным ліку.

У сказе з’яўляецца дзейнікам.

Прыметнік як часціна мовы

Агульнае граматычнае значэнне	абазначае прымету прадмета: блакітнае неба, друкарскі станок, салаўіная песня
Адказвае на пытанні	які? якая? якое? якія? → шчаслівая пара, вясковая вуліца, чый? чыя? чыё? чые? → бацькаў дом
Пачатковая форма	Н. скл., адз. л., м. р.: чырвоны, залаты, бабулін
Марфалагічныя прыметы	<p>Прыметнікі дапасуюцца да назоўнікаў і змяняюцца:</p> <ul style="list-style-type: none"> • па родах (у адзіночным ліку): м. р.: сіні касцюм, ж. р.: сіняя кветка, н. р.: сіняе неба; • па ліках: новы дом, новыя дамы; • па склонах: Н., Р, Д., В., Т., М.; • могуць мець ступені параўнання (якас- ныя): вышэйшую (святлейшы), найвышэйшую (найсвятлейшы)
Сінтаксічная роля	Азначэнне: Ціха ў <u>зімовым</u> лесе. Выказнік: Неба <u>высокае</u> .

Разрады прыметнікаў

Разрад Пытанні	Абазначаюць	Граматычныя асаблівасці
Якасныя які? якая? якое? якія?	<p>прыметы прадметаў па- водле:</p> <ul style="list-style-type: none"> - колору: белы, зялёны; - смаку: горкі, салодкі; - знешніх, фізічных, ду- шэўных якасцей: прыго- жы, дужы, добры; - формы: круглы, вузкі, кароткі; - тэмпературы: цёплы, гарачы; - агульнай ацэнкі: любі- мы, свабодны 	<ul style="list-style-type: none"> - могуць утвараць ступені па- раўнання: белы — бялейшы — найбялейшы; - маюць формы ацэнкі, якасці: белаваты, бялуткі, бялюсенькі; - маюць антонімы: белы — чорны; - могуць мець поўную і карот- кую формы: прыгожы, прыгож; - спалучаюцца са словамі вель- мі, надта
Аднос- ныя які? якая? якое? якія?	<p>прыметы прадметаў па- водле:</p> <ul style="list-style-type: none"> - матэрыялу: алавяны, жытні; - месца, прасторы: паля- вы, слуцкі; - меры, вагі: літровы, пяцітонны; - часу: учарашні, асенні 	<ul style="list-style-type: none"> - не маюць ступеней параў- нання; - не маюць кароткіх формаў; - не маюць формаў ацэнкі; - не ўтвараюць антанімічных пар; - не спалучаюцца са словамі вельмі, надта
Прына- лежныя чый? чыя? чыё? чыё?	<p>прыметы прадметаў па- водле іх прыналежнасці:</p> <ul style="list-style-type: none"> - чалавеку: сынаў, Янукоў; - жывёле: лісіны; - птушцы: сакаліны 	<ul style="list-style-type: none"> - у вінавальным склоне маюць кароткую форму: братаў, бра- тава; Алёнчын, Алёнчына
Пры пераносным ужыванні адносныя прыметнікі набываюць значэн- не якасных (залаты гай), а якасныя — значэнне адносных (белая га- рчка)		

Ступені параўнання якасных прыметнікаў

Ступені	Формы		Не ўтвараюць ступеней параўнання
	простая	складаная	
Вышэйшая	зялё́н[ы] + <u>ейш</u> → зелянейшы прыгож[ы] + <u>эйш</u> → прыгажэйшы але: вялікі → большы добры → лепшы дрэнны → горшы	больш (болей) + зялёны → больш (болей) зялёны менш (меней) + прыгожы → менш (меней) прыгожы	прыметнікі, што абазначаюць якасці, якія не могуць праяўляцца ў большай ці меншай ступені: 1) нязменныя якасці: босы, глухі, халасты, лысы, крывы і да т. п.; 2) масці жывёл: буланы, гняды, вараны; 3) колеры тыпу: крэмавы, попелыны, васільковы
Найвышэйшая	<u>най</u> + зелянейшы → найзелянейшы <u>най</u> + прыгажэйшы → найпрыгажэйшы <u>най</u> + большы → найбольшы <u>най</u> + лепшы → найлепшы <u>най</u> + горшы → найгоршы	самы + зялёны → самы зялёны найбольш + прыгожы → найбольш прыгожы найменш + прыгожы → найменш прыгожы	

Пры простай форме вышэйшай ступені параўнання назоўнік ці займеннік ставіцца ў форме вінавальнага склону з прыназоўнікам **за**: Пугач крыху меншы **за** шпакі.

Поўныя і кароткія якасныя прыметнікі

Граматычныя асаблівасці	Поўная форма	Кароткая форма
Змяняюцца	<ul style="list-style-type: none"> • па родах (у адзіночным ліку): сіні колер, сіняя фарба, сіняе неба; • па ліках: радасны настрой, радасныя дзеці; • па склонах: вясёлы, вясёлага і г. д. 	<ul style="list-style-type: none"> • па родах (у адзіночным ліку): сын рад, дачка рада, дзіця рада; • па ліках: рад, рада, рада — рады; • не скланяецца (мае толькі формы назоўнага склону)
Маюць канчаткі	<ul style="list-style-type: none"> • м. р. -ы, -і: мілы, вялікі; • ж. р. -ая, -яя: мілая, вялікая, сіняя; • н. р. -ае, -яе, -ое: мілае, сіняе, дарагое 	<ul style="list-style-type: none"> • м. р. нулявы: міл□, вялік□ (край); • ж. р. -а: міла, люба (дачка); • н. р. -а: міла, люба (дзіця)
Сінтаксічная роля	<p>Азначэнне: Маўкліва стаялі <u>старыя</u> бярозы.</p> <p>Выказнік: Хвост у арлана <u>белы</u>.</p>	<p>Выказнік: Першыя громы! Сэрцу вы <u>мілы</u>, <u>люб</u> мне ваш смех паміж гор.</p>

Канчаткі яасных і адносных прыметнікаў

Адрозніваюцца два тыпы скланення прыметнікаў: скланенне яасных і адносных прыметнікаў; скланенне прыналежных прыметнікаў. Канчаткі ў адзіночным ліку залежаць ад характару асновы і наіску.

Скланенне прыметнікаў з націскам на аснове

Склон	Адзіночны лік						Множны лік	
	цвёрды і зацвярдзелы зычны			Г, К, Х				
	м. р.	н. р.	ж. р.	м. р.	н. р.	ж. р.		
Н.	мілы дужы	мілае дужае	мілая дужай	яркі ціхі	яркае ціхае	яркая ціхай	сінія позняя	мілыя дужыя сінія
Р.	мілага дужага	мілай дужай	яркага ціхага	яркай ціхай	сіняга позняга	сіняй позняй	мілых дужых сініх	
Д.	міламу дужаму	мілай дужай	яркаму ціхаму	яркай ціхай	сіняму позняму	сіняй позняй	мілым дужым сінім	
В.	як Н. або Р.	мілую дужую	як Н. або Р.	ярку ціхую	як Н. або Р.	сінюю познюю	як Н. або Р.	
Т.	мілым дужым	мілай(-аю) дужай(-аю)	яркім ціхім	яркай(-аю) ціхай(-аю)	сінім познім	сіняй(-аю) позняй(-аю)	мілымі дужымі сінімі	
М.	(аб) мілым дужым	мілай дужай	(аб) яркім ціхім	яркай ціхай	(аб) сінім познім	сіняй позняй	(аб) мілых дужых сініх	

У множным ліку прыметнікі не змяняюцца па родах і склонавыя канчаткі ва ўсіх родах супадаюць

У множным ліку прыметнікі не змяняюцца па родах і склонавых канчаткі ва ўсіх родах супадаюць

Скланенне прыметнікаў з націскам на канчатку

Склон	Адзіночны лік						Множны лік
	цвёрды і зацвярдзелы зычны			г, к, х			
	м. р.	н. р.	ж. р.	м. р.	н. р.	ж. р.	
Н.	малы́ стары́	мало́е старо́е	мала́я стара́я	дарагі́ глухі́	дараго́е глухо́е	дарага́я глуха́я	малы́я стары́я дарагі́я глухі́я
Р.	мало́га старо́га	мало́й старо́й	мало́й старо́й	дараго́га глухо́га		дараго́й глухо́й	малы́х стары́х дарагі́х глухі́х
Д.	мало́му старо́му	мало́й старо́й	мало́й старо́й	дараго́му глухо́му		дараго́й глухо́й	малы́м стары́м дарагі́м глухі́м
В.	як Н. або Р.		малу́ю стару́ю	як Н. або Р.		дарагу́ю глуху́ю	як Н. або Р.
Т.	малы́м стары́м	мало́й(-о́ю) старо́й(-о́ю)	мало́й(-о́ю) старо́й(-о́ю)	дарагі́м глухі́м		дараго́й(-о́ю) глухо́й(-о́ю)	малы́мі стары́мі дарагі́мі глухі́мі
М.	(аб) малы́м стары́м	мало́й старо́й	мало́й старо́й	(аб) дарагі́м глухі́м		дараго́й глухо́й	(аб) малы́х стары́х дарагі́х глухі́х
Прыметнікі з мяккай асновай націскных канчаткаў не маюць							

Утварэнне і скланенне прыналежаўных прыметнікаў

Прыналежаўныя прыметнікі ўтвараюцца ад назоўнікаў м. р. пры дапамозе суфіксаў **-аў, -еў, -оў, -ёў**: брата^{аў}, мядзведзе^{еў}, лесніко^у, Міхасе^{еў}; ад назоўнікаў ж. р. — суфіксаў **-ін, -ын**: пчал^{іны}, Наташ^{ын}.

Склон	Адзіночны лік			Множны лік
	м. р.	н. р.	ж. р.	усе роды
Н.	дзядзькаў [□] Зосін [□]	дзядзькава ^а Зосіна ^а	дзядзькава ^а Зосіна ^а	дзядзькавы ^ы Зосіны ^ы
Р.	дзядзькавага ^а Зосінага ^а		дзядзькавай ^{ай} Зосінай ^{ай}	дзядзькавых ^{ых} Зосіных ^{ых}
Д.	дзядзькаваму ^у Зосінаму ^у		дзядзькавай ^{ай} Зосінай ^{ай}	дзядзькавым ^{ым} Зосіным ^{ым}
В.	як Н. або Р.		дзядзькаву ^у Зосіну ^у	як Н. або Р.
Т.	дзядзькавым ^{ым} Зосіным ^{ым}		дзядзькавай ^{ай} Зосінай ^{ай}	дзядзькавымі ^і Зосінымі ^і
М.	(аб) дзядзькавым ^{ым} Зосіным ^{ым}		(аб) дзядзька- вай ^{ай} Зосінай ^{ай}	(аб) дзядзь- кавых ^{ых} Зосіных ^{ых}

- Прыналежаўныя прыметнікі мужчынскага, жаночага, ніякага роду ў назоўным склоне адзіночным ліку маюць кароткую форму: у мужчынскім родзе — **нулявы**, у жаночым родзе — **-а**, у ніякім родзе — не пад націскам **-а** (дзядзькава^а паліто), пад націскам — **-о** (даччыно^о паліто).
- У вінавальным склоне адзіночным ліку прыналежаўныя прыметнікі мужчынскага і ніякага роду пры неадушаўлёных назоўніках маюць кароткую форму (як у назоўным склоне), а прыметнікі жаночага роду — заўсёды кароткую з канчаткам **-у**.
- Прыметнікі ўсіх родаў у назоўным склоне множным ліку і ў вінавальным склоне (пры неадушаўлёных назоўніках) маюць кароткую форму.
- У родным, давальным, творным і месным склонах канчаткі прыналежаўных прыметнікаў такія, як і ў якасных і адносных

Способы ўтварэння прыметнікаў

Способ ўтварэння	Утваральная аснова ці слова	Словаўтваральны сродак	Вытворнае слова
Суфік- сальны	<u>жах</u> <u>голас</u> <u>вусы</u>	жах + <u>лів</u> (ы) голас + <u>іст</u> (ы) вус + <u>ат</u> (ы)	жахлівы галасісты вусаты
Прыста- вачны (прэфік- сальны)	духоўны гукавы	<u>без</u> + духоўны <u>звыш</u> + гукавы	бездухоўны звышгукавы
Нульсу- фіксальны	<u>заяц</u> <u>люб</u> іць	заяц + $\emptyset$ (ц → ч)(ы) люб + $\emptyset$ (ы)	заячы любы
Прыста- вачна-су- фіксальны	<u>воль</u> <u>Нёман</u>	<u>бяз</u> + воль + <u>н</u> (ы) <u>пры</u> + нёман + + <u>ск</u> (і)	бязвольны прынёманскі
Прыставач- на-нуль- суфіксальны	<u>голас</u> <u>рук</u> і	<u>без</u> + голас + $\emptyset$ (ы) <u>бяз</u> + рук + $\emptyset$ (і)	безгалосы бязрукі
Складанне	<u>падобны</u> на <u>дуг</u> <u>цёмны</u> , <u>русы</u>	дуг + а + падобны цёмн + а + русы	дугападобны цёмна-русы
Складана- суфіксальны	<u>буйны</u> <u>плод</u> <u>вугаль</u> <u>драб</u> іць	буйн + а + плод + + <u>н</u> (ы) вугл + е + драб + + <u>ільн</u> (ы)	буйнаплодны вугледра- більны

Праваліс Н і НН у прыметніках

НН	Н
<p>1) <u>вясца</u> + $\widehat{-н}$ → вясен$\widehat{ні}$і, <u>ячмень</u> + $\widehat{-н}$ → ячмен$\widehat{ны}$ы; 2) імя + $\widehat{-янн}$ → імя$\widehat{нны}$ы, стрэмя + $\widehat{-янн}$ → стрэмя$\widehat{нны}$ы; але: палымя$\widehat{ны}$ы; 3) <u>брытва</u> + $\widehat{-енн}$ → брытвен$\widehat{ны}$ы, <u>страх</u> + $\widehat{-энн}$ → страшэ$\widehat{нны}$ы</p>	<p><u>бляха</u> + $\widehat{-ан}$ → бляшан$\widehat{ны}$ы, <u>салом</u>а + $\widehat{-ян}$ → саламя$\widehat{ны}$ы, <u>салавей</u> + $\widehat{-ін}$ → салаў$\widehat{іны}$ы, <u>ластаўка</u> + $\widehat{-ын}$ → ластаўч$\widehat{ыны}$ы</p>

Утварэнне і праваліс прыметнікаў з суфіксам -ск-

<p>1) $\widehat{к} + \widehat{-ск-} = \text{цк:}$ $\widehat{т} + \widehat{-ск-} = \text{цк:}$ $\widehat{ч} + \widehat{-ск-} = \text{цк:}$ $\widehat{ц} + \widehat{-ск-} = \text{цк:}$</p>	<p>мастак + $\widehat{-ск-}$ → маста$\widehat{цкі}$; дэпутат + $\widehat{-ск-}$ → дэпута$\widehat{цкі}$; Асіповічы + $\widehat{-ск-}$ → асіпові$\widehat{цкі}$; выдавец + $\widehat{-ск-}$ → выдаве$\widehat{цкі}$</p>
<p>2) $\widehat{д} + \widehat{-ск-} = \text{дск:}$</p>	<p>сусед + $\widehat{-ск-}$ → сусед$\widehat{скі}$; Слаўгарад + $\widehat{-ск-}$ → слаўгарад$\widehat{скі}$</p>
<p>3) $\widehat{с} + \widehat{-ск-} = \text{ск:}$ $\widehat{ш} + \widehat{-ск-} = \text{ск:}$</p>	<p>Беларусь + $\widehat{-ск-}$ → беларус$\widehat{кі}$; таварыш + $\widehat{-ск-}$ → тавары$\widehat{скі}$</p>
<p>4) $\widehat{з} + \widehat{-ск-} = \text{зск:}$ $\widehat{ж} + \widehat{-ск-} = \text{жск:}$ $\widehat{ш} + \widehat{-ск-} = \text{шск:}$ $\widehat{г} + \widehat{-ск-} = \text{гск:}$ $\widehat{х} + \widehat{-ск-} = \text{хск:}$ але: Волга + $\widehat{-ск-}$ → волж$\widehat{скі}$, Рыга + $\widehat{-ск-}$ → рыж$\widehat{скі}$ (г → ж)</p>	<p>Каўказ + $\widehat{-ск-}$ → каўказ$\widehat{скі}$; Дарагабуж + $\widehat{-ск-}$ → дарагабуж$\widehat{скі}$; Добруш + $\widehat{-ск-}$ → добруш$\widehat{скі}$; Ютэборг + $\widehat{-ск-}$ → ютэборг$\widehat{скі}$; Цюрых + $\widehat{-ск-}$ → цюрых$\widehat{скі}$;</p>
<p>5) $\widehat{з} + \widehat{-ск-} = \text{зск:}$ $\widehat{к} + \widehat{-ск-} = \text{кск:}$ $\widehat{х} + \widehat{-ск-} = \text{хск:}$ $\widehat{ш} + \widehat{-ск-} = \text{шск:}$ але: славак + $\widehat{-ск-}$ → слава$\widehat{цкі}$, калмык + $\widehat{-ск-}$ → калмы$\widehat{цкі}$, турак + $\widehat{-ск-}$ → турэ$\widehat{цкі}$, чэх + $\widehat{-ск-}$ → чэш$\widehat{скі}$</p>	<p>француз + $\widehat{-ск-}$ → француз$\widehat{скі}$; узбек + $\widehat{-ск-}$ → узбек$\widehat{скі}$; казах + $\widehat{-ск-}$ → казах$\widehat{скі}$; латыш + $\widehat{-ск-}$ → латыш$\widehat{скі}$;</p>

Праваніс складаных прыметнікаў

Разам	Праз злучок
<p>Прыметнікі, утвораныя ад:</p> <p>1) складаных назоўнікаў, што пішуцца разам: земляроб → земляробскі, Наваполацк → наваполацкі;</p> <p>2) спалучэнняў, у якіх адно слова залежыць ад другога: сельскагаспадарчы (сельская ^{якая?} х-падарка), сямігадовы (сем гадоў ^{колькі?} х);</p> <p>3) геаграфічных назваў, якія па форме з'яўляюцца спалучэннямі «прыметнік + назоўнік»: заходнесібірскі (Заходняя Сібір), паўднёвакарэйскі (Паўднёвая Карэя);</p> <p>4) спалучэння прыслоўя з прыметнікам (дзеяпрыметнікам): высокамаральны, вышэйсказа-нае;</p> <p>5) тэрміны з двюх ці трох асноў: усходнеславянскі (народ), верхнялужыцкая (мова);</p> <p>6) складаныя прыметнікі з пачатковай часткай ваенна: ваеннапалонны, ваеннапалявы</p>	<p>Прыметнікі, утвораныя ад:</p> <p>1) складаных назоўнікаў, што пішуцца праз злучок: сацыял-дэмакрат → сацыял-дэмакратычны;</p> <p>2) двух і больш раўнапраўных прыметнікаў (паміж імі можна паставіць злучнік і): фізіка-матэматычны гурток, чорна-белы фільм, беларуска-рускі-лацінскі слоўнік;</p> <p>3) прыметнікі, якія абазначаюць якасці (колер, смак) з дадатковым адценнем: светла-сіні касцюм, кісла-салодкі яблык, бледна-шэрыя дрэвы;</p> <p>4) прыметнікі з першай часткай усходне-, заходне-, паўднёва-, паўночна- са значэннем:</p> <p>а) геаграфічных назваў: Усходне-Сібірская мора, Паўднёва-Афрыканская Рэспубліка;</p> <p>б) напрамкаў свету: паўднёва-заходні вецер, паўночна-ўсходні напрамак;</p> <p>5) утвораныя ад імён і прозвішчаў: леў-талстоўскі, паўлюк-багрымаўскі</p>

Праваніс НЕ (НЯ) з прыметнікамі

Разам	Асобна
<p>1. Калі прыметнік без не (ня) не ўжываецца: ненаедны, невуцкі, нябесны, нягеглы.</p> <p>2. Калі прыметнік з не (ня) можна замяніць сінонімам без не (ня): небагаты (бедны), нямоцны (слабы)</p>	<p>1. Калі ёсць ці падразумяваецца супрацьпаставленне: не ваенны, а мірны год; мы ж вам не чужыя.</p> <p>2. Калі ўжываюцца словы далёка не, зусім не, нічуць не: зусім не прымальны варыянт, нічуць не асцярожны крок</p>

Марфалагічны разбор прыметніка

Парадак разбору

1. Часціна мовы. Агульнае значэнне.
2. Пачатковая форма (Н. скл., адз. л., м. р.).
3. Марфалагічныя прыметы:
  - а) нязменныя: разрад паводле значэння (якасны, адносны ці прыналежны);
  - б) зменныя: у якасных ступень параўнання, кароткая ці поўная форма; ва ўсіх прыметніках — род, лік, склон.
4. Сінтаксічная роля.

Узор разбору

Сыпле іней на бярозы, туліць дрэвы *лёгкім* пухам (Я. Колас).

Лёгкім (пухам) — прыметнік, абазначае прымету прадмета: пух (які?) *лёгкі*.

Пачатковая форма *лёгкі*, якасны, форма поўная, ужыты ў мужчынскім родзе, адзіночным ліку, творным склоне.

У сказе з’яўляецца азначэннем.

Лічэбнік як часціна мовы

Агульнае граматычнае значэнне	Абазначае { абстрактны лік: пяць, сто, мільён; колькасць прадметаў: сем, сто трыццаць; парадак прадметаў пры іх лічэнні: пяты, мільённы
Адказвае на пытанні	колькі? → дваццаць, пяцьдзясят адзін, сямёра; які? каторы? → шосты, сто сорок пяты
Марфалагічныя прыметы	<ul style="list-style-type: none"> • Большасць лічэбнікаў, што абазначаюць колькасць прадметаў, акрамя адзін, два, абодва, паўтара, тысяча, мільён, мільярд, не маюць роду. • Амаль усе не маюць формаў ліку (акрамя адзін, тысяча, мільён, мільярд). • Усе (за выключэннем дзевяноста, паўтара, паўтары) скланяюцца
Сінтаксічная роля	Дзейнік: <u>Дзесяць</u> дзеліцца на пяць і на два. Выказнік: Пяць на шэсць — <u>трыццаць</u> . Азначэнне: Ішоў <u>дзесяты год</u> . Дапаўненне: Пяць не дзеліцца на <u>два</u> . Акалічнасць: З'яўлюся ў <u>адзінаццаць</u> .
Лічэбнік спалучаецца з назоўнікам, і гэтае спалучэнне з'яўляецца адным членам сказа: <u>Пяцёра коней</u> пасвіліся на поплаве.	

Разрады лічэбнікаў

Паводле значэння	колькасныя абазначаюць: 1) цэлыя лікі ці пэўную колькасць прадметаў (пэўна-колькасныя): пяць, мільён; дваццаць сшыткаў; 2) колькасць аднародных прадметаў як адно цэлае (зборныя): пяцёра ласёў; 3) частку цэлага ці цэлае і частку (дробавыя): адна пятая, пяць цэлых, сем дзясятых
-------------------------	---

Паводле значэння	парадкавыя	указваюць на парадкавы нумар прадмета пры лічэнні (пяты дом, сёмы дзень) ці месца прадмета ў шэрагу аднолькавых (Васіль вучыцца ў дзявятай школе г. Мінска.)
Паводле саставу	простыя складаныя састаўныя	маюць адзін карань (пяць, сем, тысячны); маюць дзве асновы (пяцьдзясят, сямісоты); утвораныя спалучэннем простых ці складаных лічэбнікаў (трыццаць тры, трыста сорок пяты)

Скланенне лічэбнікаў

Склон	Скланенне лічэбніка адзін (як прыметнікі з цвёрдай і зацвярдзелай асновай)			
	Адзіночны лік			Множны лік
	м. р.	н. р.	ж. р.	
Н.	адзін □	адно	адна	адны
Р.	аднаго		адной (-ае)	адных
Д.	аднаму		адной	адным
В.	як Н. або Р.		адну	як Н. або Р.
Т.	адным		адной (-ою)	аднымі
М.	(аб) адным		адной	адных

Склон	Скланенне лічэбнікаў два (дзве), тры, чатыры			
	два (м. і н. р.)	дзве (ж. р.)	тры	чатыры
Н.	два	дзве	тры	чатыры
Р.	двух	дзвюх	трох	чатырох
Д.	двум	дзвюм	тром	чатыром
В.	як Н. або Р.		як Н. або Р.	
Т.	двума	дзвюма	трыма	чатырма
М.	(аб) двух	дзвюх	трох	чатырох
Пры лічэбніках два, тры, чатыры назоўнікі ўжываюцца ў форме назоўнага склону множнага ліку: два алёны, тры бярозы, чатыры буслы				

Склон	Скланенне лічэбнікаў 5—10, 11—20, 30 (скланяюцца, як назоўнік радасць)			
Н.	пяць	восем	пятнаццаць	трыццаць
Р.	пяці	васьмі	пятнаццаці	трыццаці
Д.	пяці	васьмі	пятнаццаці	трыццаці
В.	пяць	восем	пятнаццаць	трыццаць
Т.	пяццю	васьмю	пятнаццаццю	трыццаццю
М.	(аб) пяці	васьмі	пятнаццаці	трыццаці

Склон	Скланенне лічэбнікаў				
	40	90	100	50—80	200—900 (скланяюцца абедзве часткі)
Н.	сорак	дзевяноста	сто	пяцьдзясят	чатырыста
Р.	сарака	дзевяноста	ста	пяцідзесяці	чатырохсот
Д.	сарака	дзевяноста	ста	пяцідзесяці	чатыромстам
В.	сорак	дзевяноста	сто	пяцьдзясят	чатырыста
Т.	сарака	дзевяноста	ста	пяццюдзесяццю	чатырмастамі
М.	(аб) сарака	дзевяноста	ста	(аб) пяцідзесяці	чатырохстах

Склон	Скланенне лічэбнікаў тысяча (як задача); мільён, мільярд (як завод)		
	Адзіночны лік		
Н.	тысяча	мільён ☐	мільярд ☐
Р.	тысячы	мільёна	мільярда
Д.	тысячы	мільёну	мільярду
В.	тысячу	мільён ☐	мільярд ☐
Т.	тысячай (тысяччу)	мільёнам	мільярдам
М.	(аб) тысячы	мільёне	мільярдзе
Склон	Множны лік		
Н.	тысячы	мільёны	мільярды
Р.	тысяч ☐	мільёнаў	мільярдаў
Д.	тысячам	мільёнам	мільярдам
В.	тысячы	мільёны	мільярды
Т.	тысячамі	мільёнамі	мільярдамі
М.	(аб) тысячых	мільёнах	мільярдах

Скланенне састаўных колькасных лічэбнікаў (скланяецца кожнае слова)

Склон	Лічэбнік			
Н.	тысяча	дзесяцьсот ☐	пяцьдзясят ☐	дзесяць ☐
Р.	тысячы	дзесяцісот ☐	пяцідзясяці	дзесяці
Д.	тысячы	дзесяцістам	пяцідзясяці	дзесяці
В.	тысячу	дзесяцьсот ☐	пяцьдзясят ☐	дзесяць ☐
Т.	тысячай (тысяччу)	дзесяццюстамі	пяццюдзясяццю	дзесяццю
М.	(аб) тысячы	дзесяцістах	пяцідзясяці	дзесяці

Скланенне дробавых лічэбнікаў (лічнік — як колькасны лічэбнік, назоўнік — як парадкавы)

Склон	Лічэбнікі	
Н.	дзве пятыя	тры цэлыя сем ☐ дзясятых
Р.	дзвюх пятых	трох цэлых сямі дзясятых
Д.	дзвюм пятым	тroph цэлым сямі дзясятым
В.	дзве пятыя	тры цэлыя сем ☐ дзясятых
Т.	дзвюма пятымі	трыма цэлымі сямю дзясятымі
М.	(аб) дзвюх пятых	(аб) трох цэлых сямі дзясятых

Паўтара, паўтары, паўтараста

Паўтара спалучаецца з назоўнікамі мужчынскага і ніякага роду, **паўтары** — жаночага роду. Пры іх назоўнікі ўжываюцца ў адзіночным ліку, а ў давальным, творным, месным склонах — у множным ліку, а пры лічэбніку **паўтараста** — у множным ліку ва ўсіх склонах.

Склон	паўтара	паўтары	паўтараста
	м. і н. р.	ж. р.	м. р., н. р., ж. р.
Н.	паўтар а метра	паўтар ы тоны	паўтараста метраў
Р.	паўтар а метра	паўтар ы тоны	паўтараста метраў
Д.	паўтар а метра м	паўтар ы тона м	паўтараста метра м
В.	паўтар а метра	паўтар ы тоны	паўтараста метраў
Т.	паўтар а метра мі	паўтар ы тона мі	паўтараста метра мі
М.	(аб) паўтара метра х	(аб) паўтар ы тона х	(аб) паўтараста метра х

Зборныя лічэбнікі

двое, трое, чацвёрэ, пяцёра, шасцёра, сямёра, васьмёра, дзевяцера, дзясяцера, абодва, абедзве, абое	
Абазначаюць	пэўную колькасць прадметаў як сукупнасць, як адно цэлае
Утвараюцца	-ой- (два + -ой- → двое), -ёр- (сем + -ёр- → сямёра), -ёр- (дзесяць + -ёр- → дзясяцера)
Граматычныя прыметы	1) скланяюцца; 2) не маюць катэгорый роду і ліку
Спалучаюцца	1) з назвамі асоб мужчынскага полу, дзяцей, маладых істот: трое сяброў, чацвёрэ хлопчыкаў, пяцёра кацянят ; 2) з назоўнікамі, якія ўжываюцца ў множным ліку ці абазначаюць парныя прадметы: дзевяцера сутак, трое дзвярэй ; 3) са словамі <i>людзі, дзеці, коні, гусі, свінні</i> : сямёра людзей, двое коней ; 4) з займеннікамі <i>мы, вы, яны, усе</i> : мы двое, усе пяцёра ; 5) з субстантываванымі прыметнікамі: трое незнаёмых

Скланенне зборных лічэбнікаў

(двое — дзясяцера)

Склон	двое	тroe	чацвёра — дзясяцера
Н.	двое	тroe	сямёра
Р.	дваіх	траіх	семярых
Д.	дваім	траім	семярым
В.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
Т.	дваімі	траімі	семярымі
М.	(у) дваіх	(у) траіх	(у) семярых

Двое, тroe скланяюцца, як **сінія**; чацвёра — дзясяцера — як **старыя**

Скланенне зборных лічэбнікаў

(абодва, абедзве, абое)

Склон	абодва	абедзве	абое
Н.	абодва	абедзве	абое
Р.	абодвух	абедзвюх	абаіх
Д.	абодвум	абедзвюм	абаім
В.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
Т.	абодвума	абедзвюма	абаімі
М.	(у) абодвух	(у) абедзвюх	(у) абаіх

Скланенне парадкавых лічэбнікаў

(як прыметнікі з адпаведнай асновай і адпаведнага роду)

Склон	Лічэбнікі		
	простыя	складаныя (змяняецца апошняя частка)	састаўныя (змяняецца апошняе слова)
Н.	дзявяты	трохмільённы	сто дваццаць другі
Р.	дзявятага	трохмільённага	сто дваццаць другога
Д.	дзявятаму	трохмільённаму	сто дваццаць другому
В.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
Т.	дзявятым	трохмільённым	сто дваццаць другім
М.	(у) дзявя- тым	(у) трохмільён- ным	(у) сто дваццаць другім

Сінтаксічная сувязь лічэбніка з назоўнікам

Асаблівасці сувязі	Прыклады
1. Лічэбнік адзін (адна, адно, адны) дапа- суюцца да назоўніка ў родзе, ліку і склоне	адзін вучань, адна сястра, адно дрэва
2. Лічэбнікі два (дзве), тры , чатыры , або- два (абедзве) звычайна ужываюцца з на- зоўнікамі ў форме назоўнага склону множнага ліку	два сталы, тры сасны, ча- тыры дрэвы але: дзве ракі, тры сястры
3. Лічэбнікі пяць , шэсць і г. д., акрамя са- стаўных, якія заканчваюцца на адзін , два , тры , чатыры , кіруюць назоўнікам у фор- ме роднага склону множнага ліку	пяць прыпынкаў, трыц- цаць восем гадоў, сто со- рак рублёў
4. Лічэбнікі тысяча , мільён , мільярд кі- руюць назоўнікамі ў форме роднага скло- ну множнага ліку	тысяча тон, мільён мура- шак
5. Дробавыя лічэбнікі ўжываюцца з на- зоўнікамі ў форме роднага склону адзі- ночнага ліку	адна пятая даходу, тры пятая вядра

Марфалагічны разбор лічэбніка

План разбору

1. Часціна мовы. Агульнае значэнне.
2. Пачатковая форма (Н. скл.).
3. Марфалагічныя прыметы:
  - а) нязменныя: просты, складаны ці састаўны; колькасны ці парад-
кавы; разрад (для колькасных);
  - б) зменныя: род (калі ёсць), лік (калі ёсць), склон.
4. Сінтаксічная роля.

Узор разбору

Чатыры браты пад адным капелюшом стаяць (Загадка).

Чатыры — лічэбнік, абазначае колькасць прадметаў: (колькі?) *чатыры* (браты).

Пачатковая форма *чатыры*, просты, пэўна-колькасны, ужыты ў назоўным склоне.

У сказе ўваходзіць у склад дзейніка.

Адным — лічэбнік, абазначае колькасць прадметаў.

Пачатковая форма *адзін*, просты, пэўна-колькасны, ужыты ў мужчынскім родзе, адзіночным ліку, творным склоне.

У сказе ўваходзіць у склад дапаўнення.

Займеннік як часціна мовы

Агульнае граматычнае значэнне	Указвае на: – прадмет і суадносіцца з назоўнікам: я, мы, сябе, хто, штосьці, нехта і інш.; – прымету і суадносіцца з прыметнікам: мой, свой, такі, іншы, які-небудзь, нічый ; – колькасць і суадносіцца з лічэбнікам: колькі, ніколькі, колькі-небудзь
Адказвае на пытанні	хто? што? → суадносныя з назоўнікамі: ён, яны, ніхто ; які? чый? → суадносныя з прыметнікамі: той, усякі, наш ; колькі? → суадносныя з лічэбнікамі: столькі
Марфалагічныя прыметы	Усе займеннікі змяняюцца па склонах: хто, каго, каму і г. д. Многія маюць формы роду і ліку (суадносныя з прыметнікамі і асабовыя): мой, мая, маё, мае, ён, яна, яно, яны
Сінтаксічная роля	Часцей — дзейнік, азначэнне, дапаўненне; рэдка — выказнік, акалічнасць: Калі б вы ведалі... Ярка нам сонца <u>свеціць</u> . Усё ў абрысах гэтага твару... <u>Аловак мой!</u> Некалькі <u>разоў</u> Іван наведаў брата.

Разрады займеннікаў

Разрад	Займеннікі	Значэнне
Асабовыя	я, ты, ён, яна, яны, мы, вы, яно	указваюць на асобу, прадмет
Зваротны	сябе	указвае, што аб'ект дзеяння — сам утваральнік дзеяння

Скланенне займеннікаў

1. Асабовыя займеннікі

Склон	Адзіночны лік				
Н.	я	ты	ён□	яно	яна
Р.	мяне	цябе	яго		яе
Д.	мне	табе	яму		ёй
В.	мяне	цябе	яго		яе
Т.	мно́й(-ою)	табо́й(-ою)	і́м		ёй (ёю)
М.	(аба) мне	(аб) табе	і́м		ёй
Склон	Множны лік				
Н.	мы	вы		яны	
Р.	нас	вас		іх	
Д.	нам	вам		і́м	
В.	нас	вас		іх	
Т.	намі	вамі		і́мі	
М.	(аб) нас	вас		іх	
Асновай займеннікаў ён, яна, яно, яны ва ўскосных склонах з'яўляецца адзін гук [й]: ён□ — йаго, йаму і г. д.; яна — йае, йой...; яно — йаго, йаму...; яны — йіх, йім...					

2. Зваротны і прыналежаўныя займеннікі

Склон	Зваротны	Прыналежаўныя (мой, твой, свой)		
		Адзіночны лік		Множны лік
Н.	—	свой□	сваё	свая
Р.	сябе	свайго	сваёй	свае
Д.	сабе	свайму	сваёй	сваіх
В.	сябе	свайго, свой, сваё	сваю	сваім
Т.	сабо́й(-ою)	сваім	сваёй(-ёю)	як Н. або Р.
М.	(аб) сабе	(аб) сваім	сваёй	сваімі (аб) сваіх

3. Указальныя займеннікі

Склон	той, такі, гэты, гэтакі (як прыметнікі з адпаведнай асновай)				столькі, гэтулькі
Н.	той	тое	тая	тыя	столькі
Р.	таго		той(-ае)	тых	столькіх
Д.	таму		той	тым	столькім
В.	як Н. або Р.	тое	тую	як Н. або Р.	як Н. або Р.
Т.	тым		той(-ою)	тымі	столькімі
М.	(аб) тым		той	тых	(аб) столькіх

4. Азначальныя займеннікі

Склон	увесь, усё, уся, усе (як прыметнікі на мяккі н)			
Н.	увесь□	усё	уся	усе
Р.	усяго	усяго	усёй(-яе)	усіх
Д.	усяму	усяму	усёй	усім
В.	як Н. або Р.	усё	ую	як Н. або Р.
Т.	усім	усім	усёй(-ёю)	усімі
М.	(аб) усім	усім	усёй	усіх
Склон	сам, самы, кожны, іншы (як прыметнікі з цвёрдай асновай) самі (як прыметнікі з мяккай асновай)			
Н.	сам□	самó	самá	самі
Р.	самóга	самóга	самóй(-о́е)	саміх
Д.	самóму	самóму	самóй	самім
В.	самóга	самó	самóю(-ó́ю)	як Н. або Р.
Т.	самі́м	самі́м	самóй(-о́ю)	самі́мі
М.	(аб) самі́м	самі́м	самóй	самі́х
Склон				
Н.	са́мы	са́мае	са́мая	самы́я
Р.	са́мага	са́мага	са́май(-ае)	самых
Д.	са́маму	са́маму	са́май	самым
В.	як Н. або Р.	сам	самую	як Н. або Р.
Т.	са́мым	са́мым	са́май(-аю)	самы́мі
М.	(аб) са́мым	са́мым	са́май	самых

5. Питальныя і адносныя займеннікі

Склон						
Н.	хто	што	чый□	чыё	чыя	чые
Р.	каго	чаго	чыйго		чыёй(-е)	чыіх
Д.	каму	чаму	чыйму		чыёй	чыім
В.	каго	што	як Н. або Р.	чыё	чыю	як Н. або Р.
Т.	кім	чым	чыім		чыёй(-ёю)	чыімі
М.	(аб) кім	чым	чыім		чыёй	чыіх

6. Няпэўныя займеннікі

Склон						
Н.	нешта	штосьці	абы-які	чый□	небудзь	
Р.	нечага	чагосьці	абы-якога	чыйго	небудзь	
Д.	нечаму	чамусьці	абы-якому	чыйму	небудзь	
В.	нешта	штосьці	як Н. або Р.	як Н. або Р.		
Т.	нечым	чымсьці	абы-якім	чыім	небудзь	
М.	(аб) нечым	чымсьці	абы-якім	чыім	небудзь	

7. Адмоўныя займеннікі

Склон						
Н.	ніхто	нішто	ніякі	нічый□	нічыя	
Р.	нікога	нічога	ніякага	нічыйго	нічыёй(-е)	
Д.	нікому	нічому	ніякаму	нічыйму	нічыёй	
В.	нікога	нішто	як Н. або Р.	нічый□	нічыю	
Т.	нікім	нічым	ніякім	нічыім	нічыёй(-ёю)	
М.	ні аб кім	ні аб чым	ні аб якім	ні аб чыім	ні аб чыёй	

Правапіс займеннікаў

Займеннікі з постфіксам **-сьці (-сь)** пішуща ў адно слова: хтосьці (хтось), якісьці (якісь), чыйсьці (чыйсь).

Займеннікі з постфіксам **-небудзь** і прыстаўкай **абы-** пішуща праз злучок: што-небудзь, абы-што.

Калі на **не** падае націск і паміж займеннікам і **не** няма прыназоўніка, тады **не** з займеннікам пішацца разам: **не́хта, не́каму, не́кім**; але: **не́** к каму, **не́** з кім.

Калі на **не** націск не падае, **не** пішацца асобна: **не** такія, **не** я.

Неабходна адрозніваць звароты **не хто іншы, як..., не што іншае, як...** ад зваротаў **ніхто іншы не..., нішто іншае не...**

Марфалагічны разбор займенніка

План разбору

1. Часціна мовы. Агульнае значэнне.
2. Пачатковая форма (Н. скл. адз. л.).
3. Марфалагічныя прыметы:
  - а) нязменныя: разрад, асоба (у асабовых);
  - б) зменныя: род (калі ёсць), лік (калі ёсць), склон.
4. Сінтаксічная роля.

Узор разбору

Нічыя галасы не парушалі нашай цішыні.

Нічыя — займеннік, указвае на адсутнасць прыметы.

Пачатковая форма *нічый*, адмоўны, ужыты ў множным ліку, назоўным склоне.

У сказе з'яўляецца азначэннем.

Дзеяслоў як часціна мовы

Агульнае граматычнае значэнне	Абазначае дзеянне ці стан: – фізічнае дзеянне: будаваць, шыць; – рух: ісці, ехаць, бегчы; – адносіны: любіць, паважаць; – стан: спаць, маўчаць, вечарэе
Адказвае на пытанні	што рабіць? → чытаць, спяваць, радавацца; што зрабіць? → прачытаць, заспяваць
Марфалагічныя прыметы	Змяняецца па ладах, часах, асобах, ліках, родах (у прошлым часе і ўмоўным ладзе): пайшоў, пайшоў бы, пайдзі; чытаю, чытаў, прачытаю; пішу, пішаш, піша; пішу — пішам; чакаў, чакала. Дзеясловам уласцівы катэгорыі трывання і стану (вывучыў — вучыў; слаўлю працу, праца славіцца)
Сінтаксічная роля	Асноўная функцыя — роля выказніка: <u>Сіне</u> валашка. Інфінітыў можа з’яўляцца любым членам сказа

Формы дзеяслова

Асабовыя формы (што робіць? што рабіў? што зробіць? што рабілі? што будзе рабіць? што зрабіў бы?) спрагальныя зменныя формы		Неазначальная форма (што рабіць? што зрабіць?) неспрагальная нязменная форма	
чытае чытай чытаў бы	змяняюцца па ладах	хачу чытаць хацеў чытаць хацеў бы чытаць	не змяняецца па ладах
чытаем чыталі будзем чытаць	змяняюцца па часах	хочам чытаць хацелі чытаць захоцям чытаць	не змяняецца па часах

Асавовыя формы	
чытаю чытаеш чытае	змяняюцца па асобах
чытае чытаюць	змяняюцца па ліках

Неазначальная форма	
хачу чытаць хочаш чытаць хоча чытаць	не змяняецца па асобах
хоча чытаць хочуць чытаць	не змяняецца па ліках

Дзеепрыметнік неспрагальная зменная форма (змяняецца па родах, ліках, склонах)

Дзеепрыслоўе неспрагальная нязменная форма
--

- Усім формам дзеяслова характэрны **катэгорыі трывання**: квітнелі — расквітнелі, квітнець — расквітнець, дзеючы парламент — авеяны славай парламент, чытаючы кнігу — прачытаўшы кнігу.
- **Катэгорыя стану** ўласціва асавовым формам (Янка чытае кнігу — кніга чытаецца Янкам), дзеепрыметніку (квітнеючы сад — прачытаная кніга), дзеепрыслоўю (толькі форма незалежнага стану: спяваючы песню)

Безасавовыя дзеясловы

Значэнне	Марфалагічныя асаблівасці	Сінтаксічная роля
Выражаюць дзеянне, якое адбываецца як бы стыхійна, само па сабе, без утваральніка, абазначаюць: 1) з'явы прыроды: світае, марозіць; 2) фізічны і псіхічны стан: нездаровіцца, думаецца; 3) магчымасць, неабходнасць: давялося (ехаць), удаецца (зрабіць); 4) дзеянне стыхійнай сілы: шанцуе, нясе, цягне (у лес)	Не змяняюцца па асобах, родах, ліках. У абвесным ладзе маюць форму 3-й асобы адзіночнага ліку для цяперашняга і будучага часу (вечарэе, звечарэе), форму ніякага роду для прошлага часу (вечарэла). Могуць мець форму ўмоўнага ладу і інфінітыва: світала б, пачало світаць	Выступаюць у ролі выказніка ў безасавовых сказах: Паволі <u>світае</u> . Пры іх няма і не можа быць дзейніка

Пераходныя і непераходныя дзеясловы

Пераходныя	Непераходныя
<p>Абазначаюць дзеянне, якое накіравана (пераходзіць) на іншы прадмет, выражаны ў сказе назоўнікам ці займеннікам у форме:</p> <p>1) вінавальнага склону: Чытаў кнігу. Я чытаў яе.</p> <p>2) роднага склону, калі:</p> <p>а) дзеянне накіравана на частку прадмета: выпіў (што?) квас, выпіў (чаго?) квасу;</p> <p>б) пры дзеяслове ёсць адмоўе: чытаў (што?) кнігу, але: не чытаў (чаго?) кнігі</p>	<p>Абазначаюць дзеянне, якое не накіравана (не пераходзіць) на іншы прадмет: ехаць на машыне, адпачываць пасля працы. Пры іх дапаўненні маюць формы ўскосных склонаў, акрамя тых формаў, што ўжываюцца пры пераходных дзеясловах</p>

Зваротныя і незваротныя дзеясловы

Зваротныя	Незваротныя
<p>Дзеясловы з постфіксам -ся (-ца, -цца). Абазначаюць дзеянне, накіраванае на сам суб'ект: мыюся (г. зн. мыю сябе), вітаюцца (г. зн. вітаюць адзін аднаго, адзін суб'ект вітае другога), здзіўляцца (стан самога суб'екта), цягнуцца (знешняе дзеянне суб'екта)</p>	<p>Дзеясловы без постфікса -ся (-ца, -цца): працаваць, ісці</p>
<ul style="list-style-type: none"> Некаторыя дзеясловы могуць быць зваротнымі і незваротнымі: купацца — купаць (каня ў рацэ), мыцца — мыць (посуд), а іншыя — толькі зваротнымі: смяяцца, спадзявацца, ганарыцца. Усе зваротныя дзеясловы з'яўляюцца непераходнымі 	

Трыванні дзеяслова

Трыванні	Маюць формы			
	неазначальную	цяперашняга часу	прошлага часу	будучага часу
Незакончанае	пісаць	пішу	пісаў	буду пісаць
Закончанае	напісаць	—	напісаў	напішу

Утварэнне трыванняў дзеяслова

Трыванні	Ад чаго ўтвараюцца	Утвараюцца пры дапамозе				ад іншых асноў
		суфіксаў	прывастак	чаргавання гукаў	змены націску	
незакончанае трыванне	ад закончанага трывання	звязаць → звязваць атрымаць → атрымліваць параўнаць → параўноўваць	—	ста ^м ляць → ста ^м іць	вы́разаць → выража́ць вы́клікаць → выкліка́ць	узяць → браць легчы → класіся
закончанае трыванне	ад незакончанага трывання	рашаць → рашы́ць грукаць → грукну́ць	бялець → па́балець рэзаць → адрэ́заць	зніжа́ць → зні́зіць	адкі́даць → адкі́даць вымяра́ць → вымера́ць	шукаць → знайсці гавары́ць → сказаць

- Асобныя дзеясловы паслядоўна далучаюць прыстаўкі і суфіксы, утвараючы ступенныя пераходы з аднаго трывання ў другое: біць — абабіць, абабіць — абабіваць, абабіваць — наабабіваць. Такі спосаб называецца **ступенным утварэннем трыванняў**.
- Некаторыя дзеясловы маюць толькі адну форму трывання: сядзець, існаваць, настаўнічаць, важна́нічаць (незакончанае трыванне), ачнуцца, пабалаваць (закончанае трыванне). Гэта **няпарныя** дзеясловы, або **аднатрывальныя**.
- Некаторыя дзеясловы ў кантэксце могуць выступаць са значэннем як незакончанага, так і закончанага трывання: Няпроста **даследаваць** архаічныя моўныя з’явы. Здолеў **даследаваць** архаічныя моўныя з’явы. Такія дзеясловы адносяцца да **двухтрывальных**.

Спражэнне дзеясловаў

Спражэнне — гэта змяненне дзеясловаў па асобах і ліках. У залежнасці ад асабовых канчаткаў вылучаюцца два спражэнні.

Асоба	I спражэнне		II спражэнне	
	адз. л.	мн. л.	адз. л.	мн. л.
1-я	-у (-ю)	-ём (-ом), -ем, -ам	-у (-ю)	-ім (-ым)
2-я	-еш (-эш), -аш	-еце, -аце (-яце)	-іш (-ыш)	-іце (-ыце)
3-я	-е (-э), -а	-уць (-юць)	-іць (-ыць)	-аць (-яць)
Спражэнні дзеясловаў вызначаюцца па неазначальнай форме				
I спражэнне		II спражэнне		
1. Аднаскладовыя дзеясловы на -іць (-ыць) : біць, ліць, выць, шыць.		1. Дзеясловы з інфінітывам на -іць (-ыць) (за выключэннем аднаскладовых): помніць, бяліць, касіць, важаць.		
2. Усе іншыя на -аць (-яць), -эць (-ець), -нуць, -ці, -чы		2. Дзеясловы <i>гнаць, залежаць, вярцець, цярпець, ненавідзець</i>		

Рознаспрагальныя дзеясловы

(часткова змяняюцца паводле I і часткова паводле II спражэння)

Асоба	бегчы		есці		даць	
1-я	бягу	бяжым	ем	ядзім	дам	дадзім
2-я	бяжыш	бяжыце	ясі	ясце	дасі	дасце
3-я	бяжыць	бягуць	есць	ядуць	дасць	дадуць

Лады дзеяслова

Катэгорыя ладу выражае адносіны дзеяння да рэчаіснасці.

Асаблівасці	Абвесны лад	Умоўны лад	Загадны лад
Значэнне	абазначае дзеянне, якое адбываецца, адбывалася, будзе адбывацца: нашу, насіў, буду насіць	абазначае дзеянне пажаданае ці магчымае, якое адбываецца пры пэўных умовах: насіў бы, насілі б	выражае пабуджэнне да дзеяння, загад, патрабаванне, заклік, параду, просьбу: насі, насіце, шукай, рэж
Утварэнне	аснова цяперашняга часу + асабовыя канчаткі в ^{яз} уць + у → в ^{яз} у, в ^{яз} уць + еш → в ^{яз} еш, в ^{яз} уць + е → в ^{яз} е і г. д.	форма прошлага часу + часціца бы (б) : м. р. пайшоў + бы → пайшоў бы , ж. р. пайшла + б → пайшла б , н. р. пайшло + б → пайшло б , мн. л. пайшлі + б → пайшлі б	асновы цяперашняга часу + і , ы , і : в ^{яз} уць + і → в ^{яз} і, р ^{эж} уць + і → р ^{эж} і, б ^{яр} уць + ы → б ^{яр} ы, ч ^{ыта} юць (ч ^{ытай} ’уць) → ч ^{ытай} і; 2-я асоба мн. л. — форма 2-й асобы + це : в ^{язі} це , б ^{яры} це
Маюць формы	часу, асобы, ліку	роду, ліку	асобы, ліку
<p>! Дзеясловы аднаго ладу часам ужываюцца ў значэнні іншага:</p> <ul style="list-style-type: none"> • абвеснага — у значэнні загаднага: Едзем на экскурсію! Няхай яны прыедуць. • умоўнага — у значэнні загаднага: Адпачыў бы ты пасля такой працы. • загаднага — у значэнні ўмоўнага: Куды ні глянь — усюды кіпіць праца. 			

Часы дзеясловаў

Час — граматычная катэгорыя, якая выражае адносіны дзеяння да моманту гутаркі.

Цяперашні	Прошлы	Будучы
дзеянне адбываецца ў момант гутаркі	дзеянне адбывалася ці адбылося да моманту гутаркі	дзеянне адбудзецца пасля моманту гутаркі
іду, спяваю, радуюся	ішоў, спяваў, радаваліся	будзем ісці, спяваць, радавацца

! Акрамя асноўных значэнняў формы часу могуць ужывацца ў іншых значэннях:

- **цяперашні час:** а) у значэнні прошлага (І часта ў добрую пагоду **ідзе** Міхал дамоў з абходу.); б) у значэнні будучага (Ты летам **ідзеш** у паход?);
- **будучы:** а) у значэнні прошлага (Міхал **падыдзе** і **прыстане**, і лаву жыццёйка **агляне**... рукою лёгенька **пагладзіць**, нібы сына свайго малага, і ў сэрцы дзякаваў ён Бога.); б) у значэнні цяперашняга (**Папрашу** захоўваць цішыню.);
- **прошлы** — у значэнні будучага (Ну, я **пайшоў**, бо час ужо позні.)

Змяненне дзеясловаў

Асоба	Цяперашняга і будучага часу		Прошлага часу	
	адзіночны лік	множны лік	адзіночны лік	множны лік
1-я	(што раблю?) чыта <u>ю</u> , (што зраблю?) пачыта <u>ю</u>	(што робім?) чыта <u>ем</u> , (што зробім?) пачыта <u>ем</u>	м. р.: чыта <u>ў</u> □, пачы- та <u>ў</u> □	усе роды: чыта <u>лі</u> , пачы- та <u>лі</u>
2-я	(што робіш?) чыта <u>еш</u> , (што зробіш?) пачыта <u>еш</u>	(што робіце?) чыта <u>еце</u> , (што зробіце?) пачыта <u>еце</u>	ж. р.: чыта <u>ла</u> , пачыта <u>ла</u>	
3-я	(што робіць?) чыта <u>е</u> , (што зробіць?) пачыта <u>е</u>	(што робяць?) чыта <u>юць</u> , (што зробіць?) пачыта <u>юць</u>	н. р.: чыта <u>ла</u> , пачыта <u>ла</u>	

Станы дзеяслова

Стан — граматычная катэгорыя, якая выражае адносіны паміж дзеяннем і суб'ектам дзеяння, а таксама паміж дзеяннем і аб'ектам дзеяння.

Незалежны стан	Залежны стан
<p>Дзеясловы абазначаюць дзеянне, накіраванае на аб'ект. Суб'ект пры дзеясловах незалежнага стану з'яўляецца дзейнікам:</p> <p><u>Вучні</u> чытаюць <u>кнігу</u>.</p> <p>Да незалежнага стану адносяцца:</p> <p>1) пераходныя дзеясловы: будаваць, любіць, касіць і пад.;</p> <p>2) непераходныя дзеясловы без постфікса -ся: спаць, гандляваць, бегчы, замярзаць, світаць і інш.;</p> <p>3) зваротныя дзеясловы, якія заўсёды ўжываюцца з постфіксам -ся: баяцца, смяцца</p>	<p>Дзеясловы абазначаюць дзеянне, накіраванае на суб'ект. Суб'ект пры дзеясловах залежнага стану з'яўляецца дапаўненнем:</p> <p><u>Кніга</u> чытаецца <u>вучнямі</u>.</p> <p>Да залежнага стану адносяцца:</p> <p>1) зваротныя дзеясловы, што ўжываюцца ў пасіўных канструкцыях і спалучаюцца з творным утваральнікам дзеяння (суб'екта): карціна пішацца мастаком;</p> <p>2) дзеепрыметнікі, якія спалучаюцца з творным суб'екта: карціна напісана мастаком</p>

Правяпіс НЕ (НЯ) з дзеясловамі

Разам	Асобна
<p>1) калі без не (ня) дзеяслоў не ўжываецца: нездаровіцца, непакоіць, няволіць, нямогацца;</p> <p>2) у дзеясловах з прыстаўкай неда-, якая абазначае неадпаведнасць патрэбнай норме: недалічваць (меньш, чым патрэбна), недаважыць (наважыць менш, чым трэба)</p>	<p>У іншых выпадках не пішацца асобна: не бачыў, не бачу</p>
<p>! Дзеясловы з прыстаўкай неда- патрэбна адрозніваць ад дзеясловаў з прыстаўкай да-, якія абазначаюць не даведзенае да канца дзеянне і перад якімі ўжываецца часціца не: не даехаў дадому, не дачытаў пісьмо і да т. п.</p>	

Способы ўтварэння дзеясловаў

Способ утварэння	Утваральная аснова ці слова	Словаўтваральны сродак	Вытворнае слова
Суфіксальны	<u>абед</u> <u>фінансы</u>	абед + <u>а</u> фінанс + <u>ава</u> (ць)	абедаць фінансаваць
Прыставачны (прэфіксальны)	<u>ламаць</u> <u>ляцець</u>	<u>аб</u> + ламаць <u>за</u> + ляцець	абламаць заляцець
Прыставачна-суфіксальны	<u>новы</u> <u>бліскаць</u>	<u>ад</u> + нов + <u>і</u> (ць) <u>па</u> + бліск + <u>ва</u> (ць)	аднавіць пабліскаваць
Постфіксальны	<u>касіць</u> <u>мыць</u>	касіць + <u>ца</u> мыць + <u>ца</u>	касіцца мыцца

Праваніс суфіксаў дзеясловаў

1-я асоба адзіночнага ліку канчаецца на -ую (-ію): святку ю , будую ю , малю ю	→ -ава- (-ява-)	у інфінітыве: святка ва ць, буда ва ць, маля ва ць пр. ч.: святка ва ў, буда ва ў, маля ва ў
Перад суфіксам збег зычных з апошнімі л, н, р	→ -іва- (-ыва-)	у інфінітыве: стрымлі ва ць цяп. ч.: падыгры ва ю пр. ч.: запэўні ва ў
Перад суфіксам адзін зычны ці збег зычных, але з апошнімі не л, н, р	→ -ва-	у інфінітыве: спіс ва ць цяп. ч.: выгорт ва ю пр. ч.: высвіст ва ў

Марфалагічны разбор дзеяслова

Парадак разбору

1. Часціна мовы. Агульнае значэнне.
2. Пачатковая форма.

3. Марфалагічныя прыметы:

а) нязменныя: пераходны ці непераходны, зваротны ці незваротны, трыванне, спражэнне;

б) зменныя: лад, лік, час, асоба (калі ёсць), род (калі ёсць).

4. Сінтаксічная роля.

Узор разбору

Поле пералівалася мяккімі хвалямі залацістага жыта.

Пералівалася — дзеяслоў, абазначае дзеянне.

Пачатковая форма *пералівацца*, непераходны, зваротны, залежнага стану, незакончанага трывання, I спражэння, ужыты ў форме абвеснага ладу, адзіночнага ліку, прошлага часу, ніякага роду.

У сказе з'яўляецца выказнікам.

Дзеепрыметнік як форма дзеяслова

Агульнае значэнне	Абазначае прымету ці ўласцівасць прадмета паводле дзеяння, якая праяўляецца ў часе: парыжэлая трава (трава, якая парыжэла, прымета паводле дзеяння)	
Адказвае на пытанні	які? якая? якое? якія? → парыжэлы куст, парыжэлая трава, парыжэлае поле, парыжэлыя лугі	
Марфалагічныя прыметы	Агульныя	
	з дзеясловам 1) трыванне (засеяны (зак.), ствараемы (незак.)); 2) час (захапляючы (цяп. ч.), захапляўшы (пр. ч.)); 3) стан (парыжэлы (незал.), наладжаны (зал.))	з прыметнікам род, лік, склон (дапасуецца да назоўніка)
Сінтаксічная роля	Азначэнне: У парыжэлай траве скачуць конікі (І. Навуменка). Выказнік: Палонка лёдам моцна <u>скупа</u> (Я. Колас).	

! Дзеепрыметнік разам з паясняльнымі словамі ўтварае дзеепрыметнае словазлучэнне, якое ў сказе з’яўляецца адным членам сказа: А лес, асветлены і абагрэты сонцам, пазіраў зусім-такі весела (Я. Колас).

Утварэнне дзеепрыметнікаў

Незалежнага стану	
цяперашняга часу	прошлага часу
<p>Аснова цяперашняга часу не-закончанага трывання І спр. + <u>-чэ-(-юч-)</u>: <u>пішучь</u> + <u>уч</u> → пішучы, хвалююць + <u>юч</u> → хвалюючы; ІІ спр. + <u>-ач-(-яч-)</u>: <u>дрыжачь</u> + <u>ач</u> → дрыжачы, <u>заходзяць</u> + <u>яч</u> → заходзячы</p> <p>! У сучаснай мове ўжыванне дзеепрыметнікаў цяперашняга часу з суфіксамі <u>-ш-</u>, <u>-ўш-</u> абмежавана</p>	<p>Аснова інфінітыва пераходных дзеясловаў закончанага трывання + <u>-л-</u>: <u>пацямянець</u> + <u>л</u> → пацямянелы, <u>заінець</u> + <u>л</u> → заінеслы.</p> <p>Аснова інфінітыва пераходных і некаторых пераходных дзеясловаў + <u>-ш-</u> (аснова на зычны) і <u>-ўш-</u> (аснова на галосны): <u>прынесці</u> + <u>ш</u> → прынесшы, <u>памаўчаць</u> + <u>ўш</u> → памаўчаўшы</p>
Залежнага стану	
<p>Аснова цяперашняга часу пераходных дзеясловаў незакончанага трывання ІІ спр. + <u>-ем-</u>: <u>ствараюць</u> + <u>ем</u> → ствараемы; ІІ спр. + <u>-ім-</u>: <u>вывозяць</u> + <u>ім</u> → вывозімы</p> <p>! У сучаснай мове абмежаваны</p>	<p>Аснова інфінітыва пераходных дзеясловаў закончанага трывання + <u>-н-</u>, <u>-ен-</u>, <u>-ан-</u>, <u>-т-</u>: аснова на <u>-а-</u>, <u>-я-</u> + <u>-н-</u>: <u>гадаваць</u> + <u>н</u> → гадаваны, <u>пасаць</u> + <u>н</u> → пасеяны; аснова на галосны і мяккі зычны + <u>-ен-</u>: <u>прынесці</u> + <u>ен</u> → прынесены; аснова на цвёрды зычны + <u>-ан-</u>: <u>пастрыгчы</u> + <u>ан</u> → пастрыжаны; аснова некаторых дзеясловаў на <u>-а-</u>, <u>-е-</u>, <u>-і-</u>, <u>-ы-</u>, <u>-о-</u>, <u>-у-</u> і суфікс <u>-ну-</u> + <u>-т-</u>: <u>жаць</u> + <u>т</u> → жаты, <u>адзець</u> + <u>т</u> → адзеты, <u>шыць</u> + <u>т</u> → шыты, <u>раскалоць</u> + <u>т</u> → расколаны, <u>абудь</u> + <u>т</u> → абуды, <u>апрагнуць</u> + <u>т</u> → апрагнуты</p> <p>Калі дзеепрыметнікі страчаюць прыметы дзеяслова (трыванне, стан, час) і набываюць сталую прымету, яны пераходзяць у прыметнікі: вісячы замок, калючы вожык, квітнеючы сад, спелы яблык</p>

Поўная і кароткая формы дзеепрыметнікаў

Дзеепрыметнікі залежнага стану маюць поўную і кароткую формы.

Прыметы	Поўная форма	Кароткая форма
Змяняюцца	па родах, ліках, склонах	па родах, ліках, нескланяюцца
Маюць канчаткі	адз. л. м. р. -ы : асветлен ы ж. р. -ая : асветлен ая н. р. -ае : асветлен ае мн. л. -ыя : асветлен ыя	адз. л. м. р. -□ : асветлен □ ж. р. -а : асветлен а н. р. -а : асветлен а мн. л. -ы : асветлен ы

Праваяпіс НЕ (НЯ) з дзеепрыметнікамі

Разам	Асобна
<p>1. З поўнымі дзеепрыметнікамі, калі яны без не (ня) не ўжываюцца: невядумны, нядошлы, нямоглы.</p> <p>2. Калі няма залежных слоў і супрацьпастаўлення: незасеянае поле.</p> <p>3. Калі ўжываюцца словы вельмі, надта, зусім, часткова, поўнаасцю, надзвычай, выключна: надзвычай непрадуманае выступленне</p>	<p>1. Калі пры дзеепрыметніку ёсць паясняльныя словы: не засеянае грэчкай поле.</p> <p>2. Калі ёсць супрацьпастаўленне: не засеянае, а толькі пабаранаванае поле.</p> <p>3. З кароткімі дзеепрыметнікамі: поле не засеяна.</p>

Дзеепрыметны зварот

Поўны дзеепрыметнік + Залежнае слова

якімі?
Над п^хлямі, вымытымі летнімі дажджамі, засінула чыстае неба.
дзеепрым. словазл.

якімі?
Над вымытымі летнімі дажджамі п^хлямі засінула чыстае неба.
дзеепрым. словазл.

Знакі прыпынку

якімі?
Назоўнік, |~~~~~|, ...
якімі?
~~~~~|назоўнік ... .

Марфалагічны разбор дзеепрыметніка

Парадак разбору

1. Часціна мовы (асобная форма дзеяслова), ад якога дзеяслова ўтворана, агульнае значэнне.
2. Пачатковая форма.
3. Марфалагічныя прыметы:
  - а) нязменныя: стан, час, трыванне;
  - б) зменныя: поўная ці кароткая форма, склон (у поўнай формы), лік, род.
4. Сінтаксічная роля.

Узор разбору

Па зямлі, вясной абуджанай, красавік ідзе з пралескамі (С. Шушкевіч).

(Па зямлі) *абуджанай* — дзеепрыметнік, абазначае прымету прадмета паводле дзеяння (зямля, якую абудзіла вясна).

Пачатковая форма *абуджаны*, залежны стан, прашлы час, заканчвае трыванне, ужыты ў поўнай форме, месным склоне, адзіночным ліку, жаночым родзе.

У сказе ў структуры дзеепрыметнага словазлучэння з'яўляецца азначэннем.

Дзеепрыслоўе як форма дзеяслова

Агульнае значэнне	Абазначае дадатковае дзеянне пры асноўным дзеянні, выражаным дзеясловам-выказнікам: Сярпок скрыгоча прагавіта, жытцо згрызаючы сярдзіта. (Скрыгоча, калі згрызае жытцо)	
Адказвае на пытанні	што робячы? што рабіўшы? што зрабіўшы? як? калі? з якой мэтай?	
Марфалагічныя прыметы	Агульныя	
	з дзеясловам	з прыслоўем
	1) трыванне (паглядзеўшы (зак.), гледзячы (незак.)); 2) пераходнасць — непераходнасць; 3) форма толькі незалежнага стану (чытаючы кнігу, Янка...); 4) зваротнасць — незваротнасць (мыючыся, бегаючы)	1) не змяняецца; 2) у сказе прымыкае да дзеяслова
Сінтаксічная роля	Акалічнасць: Пагубляла, <u>уцякаючы</u> , лета ўборы (У. Дубоўка). <u>Не зважаючы на бліzkую восень</u> , грэла і пякло сонца.	

Утварэнне дзеепрыслоўяў

Незакончанага трывання	Закончанага трывання
Аснова цяперашняга часу дзеясловаў незакончанага трывання: I спр. + <u>-учы (-ючы)</u> : пішуць + <u>учы</u> → пішучы, гуляюць + <u>ючы</u> → гуляючы; II спр. + <u>-ачы (-ячы)</u> : гавораць + <u>ачы</u> → гаворачы,носяць + <u>ячы</u> →носячы; але: баючыся, дрыж <u>учы</u> , крыч <u>учы</u> , спл <u>ючы</u> (II спр.)	Аснова інфінітыва (або прошлага часу) дзеясловаў закончанага трывання: аснова на галосны гук + <u>-ўшы</u> : павітаць + <u>ўшы</u> → павітаўшы; аснова на зычны гук + <u>шы</u> : памагчы + <u>шы</u> → памогшы, прынесці + <u>шы</u> → прынёсшы

Дзеепрыслоўны зварот

Дзеепрыслоўе

+

Залежнае слова

Саломку выгнуўшы дугою, зві́сае колас над зямлёю (Я. Колас).

Прасторы зямлі шыры́ліся, разгортваючы свае малюнкi-чары (Я. Колас).

Свяці́лася, святкуючы свой час, лагоднае бабіна лета (Я. Сіпакоў).

Праваніс НЕ з дзеепрыслоўмі

Разам	Асобна
Калі без не не ўжываюцца: не дамагаючы, не пакоячыся, не рвуючыся	Ва ўсіх іншых выпадках: не ведаючы, не спяшаючыся, не падумаўшы...

Марфалагічны разбор дзеепрыслоўя

Парадак разбору

1. Часціна мовы (асобная форма дзеяслова). Агульнае значэнне.
2. Марфалагічныя прыметы: пачатковая форма, трыванне, стан (калі ёсць), пераходнае ці непераходнае, зваротнае ці незваротнае.
3. Сінтаксічная роля.

Узор разбору

Адчуўшы цяпло, ажываюць шмат якія насякомыя.

Адчуўшы — дзеепрыслоўе, абазначае дадатковае дзеянне.

Пачатковая форма *адчуць*, закончанае трыванне, незалежны стан, пераходнае, незваротнае.

У сказе ў структуры дзеепрыслоўнага звароту з'яўляецца акалічнасцю.

Прыслоўе як часціна мовы

Агульнае значэнне	Абазначае прымету дзеяння: працаваць (як?) старанна прымету прадмета: чытанне (якое?) услых прымету прыметы: зусім (у якой меры?) малы
Марфалагічныя прыметы	Не скланяецца, не спрагаецца, не змяняецца па родах і ліках, з'яўляецца нязменным. Але многія якасныя прыслоўі маюць ступені параўнання (смела — смялей)
Сінтаксічная роля	Часцей за ўсё — акалічнасць: <u>Імкліва</u> праплываюць хмаркі. Радзей — азначэнне: Насцярожыла размова па-нямецку.

Разрады прыслоўяў паводле значэння

Разрад	Пытанні	Словы	Сказы
Азначальныя			
якасныя	як?	весела, добра, сме- ла, гарача, зелена, шчодра	Шчодра <u>цвіў</u> гэ- тай <u>вясною</u> сад.
колькасныя	колькі? як многа? у якой ступені?	вельмі, дужа, занад- та, чуць, утройчы, амаль, мала, спрэс	Час быў <u>дужа</u> <u>трывожны</u> .
спосабу дзеяння	як? якім чынам?	бягом, моўчкі, пе- хатой, уброд, па- беларуску	І вось наш <u>дзядзь</u> - ка <u>едзе</u> <u>зайцам</u> .
Акалічнасныя			
месца	дзе? куды? адкуль?	усюды, здалёк, увер- се, тут, побач, сюды, даверху	Гляджу на бы- лое <u>здалёк</u> .
часу	калі? з якога часу? да якога часу? як доўга?	сёння, заўтра, ра- ніцай, удзень, ця- пер, даўно, спрадве- ку, увосень, вечна	<u>Вечна</u> я ўдзячны жытняму полю.
прычыны	чаму? па якой прычыне?	завошта, згарача, спрасонку, штосьці, чамусьці, навошта, таму, сослепу	<u>Спрасонку</u> Стас бег на зарадку.
мэты	для чаго? з якой мэтай?	знарок, нарокам, знячэўку, напера- кор, сумыслу	Васіль <u>знарок</u> не пайшоў у кіно.

Ступені параўнання якасных прыслоўяў

Зыходная форма	Вышэйшая ступень		Найвышэйшая ступень	
	Простая форма	Складаная форма	Простая форма	Складаная форма
дорага смела ярка (многа, добра, дрэнна, мала)	утваральная аснова + -ей (-эй, -ай): дорага + <u>ей</u> → даражэй, смела + <u>ей</u> → смеляй; суплетыўныя формы: многа → больш (болей), добра → лепш (лепей)	больш (болей), лепш (лепей) + зыходная форма: больш дорага, больш ярка, менш ярка, больш выразна, менш гучна	<u>най</u> + форма вышэйшай ступені: <u>най</u> + даражэй → найдаражэй, <u>най</u> + смеляй → найсмеляй, <u>най</u> + больш → найбольш	найбольш (найболей), найменш (найменей) + зыходная форма: найбольш дорага, найменш ярка, найдзвычай добра, лепш за ўсіх

Способы ўтварэння прыслоўяў

Способ ўтварэння	Утваральная аснова ці слова	Словаўтваральны сродак	Вытворнае слова
Суфіксальны	<u>ра</u> ніца <u>бег</u> чы <u>ціх</u> а	раніц + <u>аі</u> бег + <u>ма</u> ціх + <u>усенька</u>	раніцай бегма ціхусенька
Прыставачны (прэфіксальны)	<u>высока</u> <u>водда</u> ль	<u>за</u> + высокая <u>на</u> + воддаль	завысока наводдаль
Прыставачна- суфіксальны	<u>хат</u> а <u>век</u> <u>беларуск</u> і <u>ваш</u> <u>у</u> пын <u>ці</u> ць	<u>да</u> + хат + <u>ы</u> <u>ад</u> + век + <u>у</u> <u>па</u> + беларуск + <u>у</u> <u>па</u> + ваш + <u>аму</u> <u>без</u> + упын + <u>ку</u>	дахаты адвеку па-беларуску па-вашаму безупынку
Складанне	<u>дзе</u> , <u>нідзе</u> <u>што</u> , <u>месяц</u> <u>напаў</u> , (г. зн. напалову) <u>сур'ёзна</u>	дзе + нідзе што + месяц напаў + сур'ёзна	дзе-нідзе штомесцяц напаў- сур'ёзна
Складана- суфіксальны	<u>міма</u> , <u>лёта</u> ць <u>што</u> , <u>мінута</u>	міма + лёт + <u>ам</u> што + мінут + <u>ы</u>	мімалётам штомінуты

Правалі прыслоўяў

Разам
Прыслоўі, утвораныя: 1. — + прыслоўе: назаўсёды, назайжды, напасля, напатым, назусім, зайчора, пазалетась, замнога і пад.   2. на-, ў-, зборныя і колькасныя лічэбнікі (розныя формы): надвае, натрае, удвая, утрая, удваіх, упяцых, удвух, учатырох і да т. п.; але: у адно, па дзве, па тры і пад.   3. — + кароткія прыметнікі (розныя формы): дабяля, дасыта, здалёк, зрэдку, справа, сослепу, змалку, бязмала, паціху, улева, навечна, насуха, зажыва і пад., а таксама заадно.   4. — + поўныя прыметнікі (не пачын. з галосн.), займеннікі (розныя формы): урасыпную, упчыльную, зменшага, здаўных, навошта, нізашто, потым, зусім, ваўсо.   5. — + назоўнік (розныя формы): апоўдні, наадрэз, напракат, уголас, наўдачу, пакрысе, панявольі, увосень

Праз злучок
1. Прыслоўі з прыстаўкай па-, якія канчаюцца на: -і (-ы): па-латыні, па-чалавечы;   -аму (-яму): па-нашаму, па-вясенням;   -ку: па-ўкраінску;   -ому (-ему, -йму): па-старому, па-мойму.   2. Прыслоўі з прыстаўкай па-, утвораныя ад парадкавых лічэбнікаў: па-першае, па-другое і г. д.   3. Прыслоўі з прыстаўкай абы- і постфіксам -небудзь: абывдзе, калі-небудзь.   4. Утвораныя шляхам спалучэння двух прыслоўяў: які-ніяк, дзе-нідзе, далёка-далёка, воляй-няволяй, калі-нікалі

Асобна
1. Спалучэнні тыпу «прыназоўнік + назоўнік», калі: а) паміж прыназоўнікам і назоўнікам можна ўставіць азначэнне: у момант (у той момант), у туцік (у самы туцік);   б) назоўнік захаваў некаторыя склонавыя формы: да часу, з часам, па часе, у час; на памяць, па памяці; да пары, у пару.   2. Прыназоўнік у + назоўнік, які пачынаецца з галоснай (не о, у): у абдымку, у адзіночку, у абраз, у абцяжку; без + назоўнік: без аглядкі, без упынку, без разбору, без канца; але: бясконца; да + назоўнік: да ўпаду, да адвалу; на + назоўнік: на бягу, на лятгу, на скаку, на віду, на вока, на дзіва, на гвалт, на смех, на жал, на злосць; з + назоўнік: з разбегу, з гарачкі, з ходу, з размаху

Праваніс НЕ (НЯ), НІ з прыслоўямі

Разам	Асобна
1. Прыслоўе без не (ня) не ўжываецца: неўзамтку, нехаця, няўцешна, нязгасна. 2. Прыслоўе з не (ня) можна змяніць сінонімам без не (ня): не-далёка (г. зн. блізка), нясмела (г. зн. баязліва). 3. Калі на не падае націск: не́дзе, не́калі, не́куды, не́як, не́адкуль	1. У сказе ёсць ці падразумяецца супрацьпастаўленне: Дый я любіла яе не проста як старшую (У. Карпаў). 2. З узмацняльнымі прыслоўямі: не вельмі, не зусім, не надта. 3. З нязменнымі словамі-выказнікамі: Не варта гэта рабіць. Не трэба спяшацца.
Ні ў адмоўных прыслоўях не пад націскам: ніко́лі, нідзё, ніку́ды, ніадку́ль, нічу́ць, нія́к, ніко́лькі, нізашто́, нізва́ння	Ва ўсіх іншых выпадках: ні ўзад, ні ўперад; ні так, ні гэтак; ні адтуль, ні адсюль

Марфалагічны разбор прыслоўя

Парадак разбору

1. Часціна мовы. Агульнае значэнне.
2. Марфалагічныя прыметы: нязменнае слова, разрад паводле значэння, ступень параўнання (калі ёсць).
3. Сінтаксічная роля.

Узор разбору

Шырай, шырай зараніца разнімае крылле (Я. Колас).

Шырай — прыслоўе, абазначае прымету дзеяння: (разнімае як?) *шырай*; нязменнае слова, азначальнае, якаснае, ужыта ў вышэйшай ступені параўнання; утворана ад прыслоўя *шырока* суфіксальным спосабам (суфікс -а́й).

У сказе з'яўляецца акалічнасцю.

Прыназоўнік як часціна мовы

Прыназоўнік — нязменная часціна мовы, якая выражае залежнасць паміж назоўнікам, лічэбнікам і займеннікам ва ўскосных склонах з іншымі словамі ў словазлучэнні і сказе.

часавыя: паехаць (калі?) пасля заканчэння школы

аб'ектныя: узяць (за што?) за руку, пайсці (па што?) па ваду

азначальныя: праца (якая?) без заганаў

прасторавыя: жыць (дзе?) у сяле, ісці (адкуль?) са школы, ехаць (куды?) у лес

**Прыназоўнікі
выражаюць
адносіны**

прычынныя: разгубіцца (па якой прычыне?) па нявобразнасці

мэтавыя: заараць палетак (з якой мэтай?) пад жыта

меры і ступені: вядомы (у якой меры?) да драбніц

спосабу дзеяння: ткаць (як?) у два ніты, вязаць (як?) у дзве ніткі

Сінтаксічная роля

Уваходзіць у склад розных членаў сказа:

1. Міша з Валодзем ладзілі касцёр.
2. Ноч была з ціхім водсветам зорнага неба.
3. Мікола расказваў пра смешнае здарэнне.
4. Паркаль сіні ў белыя гарошынькі.
5. Ціха было ў лесе.

Разрады прыназоўнікаў

Паводле паходжання

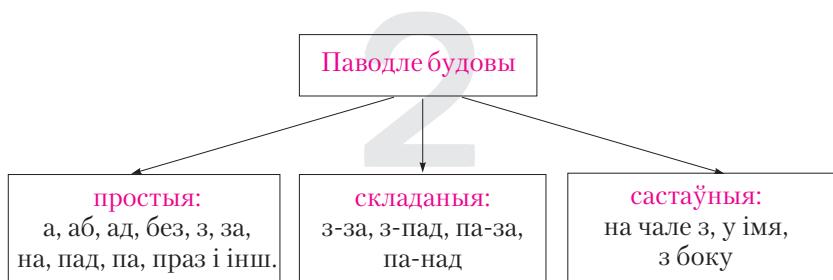
невыворныя:
аб, да, для, з (са),
к (ка), між, праз

**выворныя,
якія паходзяць**

**ад назоўнікаў розных
склонавых формаў:**
за кошт, з ліку,
за выключэннем

ад дзеепрыметнікаў:
дзякуючы, пачынаючы з

ад прыслоўяў:
на супраць, абавал,
вакол, побач, пасля

Ужыванне прыназоўнікаў са склонамі

Склон	Прыназоўнікі	Прыклады
Р.	ад, без, да, для, з-за, з-пад, паміма, акрамя, замест, паводле, дзеля і інш.	ад берага, без кнігі, да сяла, для сябра, з-за хмары, з-пад зямлі, паміма волі, акрамя Шэмета, замест спектакля, паводле малюнка, дзеля справядлівасці
Д.	к, адпаведна, згодна, наперакор, услед, дзякуючы і інш.	к юбілею, адпаведна загаду, згодна раскладу, наперакор сумленню, услед брату, дзякуючы няўрымслівасці
В.	пра, праз, цераз, у адказ на, нягледзячы на	пра Мінск, праз пушчу, цераз балота, у адказ на запрашэнне, нягледзячы на ранні час
Т.	па-за, над, перад, згодна з, у сувязі	па-за ўвагай, над лесам, перад класам, згодна з рашэннем, у сувязі з хваробай
В. Т.	за, пад	за гонар, пад камень, за ракой, пад назіраннем
В. М.	аб, на	разбіўся аб асфальт, паставіць на стол, раскласці на стала, аб асаблівасцях
Р. В. Т.	з	вярнуцца з экскурсіі, пачакаць з гадзіну, параіцца з бацькам

Склон	Прыназоўнікі	Прыклады
Р. В. М.	у (ў)	пазычыць у сябра, зайсці ў дом, быць у школе
Д. В. М.	па	надаіць па вядру малака, звярнуцца па дапамогу, блукаць па лесе

Праваніс прыназоўнікаў

Разам	Асобна	Праз злучок
замест, наконт, накішталт, зверху, наперадзе, наперакор, насустрач, уперад, наперадзе, услед, нягледзячы (на)	у галіне, у адносінах, у адрозненне, па меры, за выключэннем, у сувязі, з мэтай, на працягу	з-за, з-пад, з-над, па-за, з-паміж, па-над

Марфалагічны разбор прыназоўніка

Парадак разбору

1. Часціна мовы. Агульнае значэнне.
2. Марфалагічныя прыметы: нязменнае слова, разрад паводле паходжання, разрад паводле будовы, з якім склонам ужыты.
3. Сінтаксічная роля (у склад якога члена сказа ўваходзіць).

Узор разбору

На усходзе бляск агністы літым золатам дрыжыць (Я. Колас).

На (усходзе) — прыназоўнік, выражае разам з назоўнікам прасторавое значэнне; нязменнае слова, невытворнае, простае, ужытае з месным склонам назоўніка.

У сказе ўваходзіць у склад акалічнасці.

Злучнік як часціна мовы

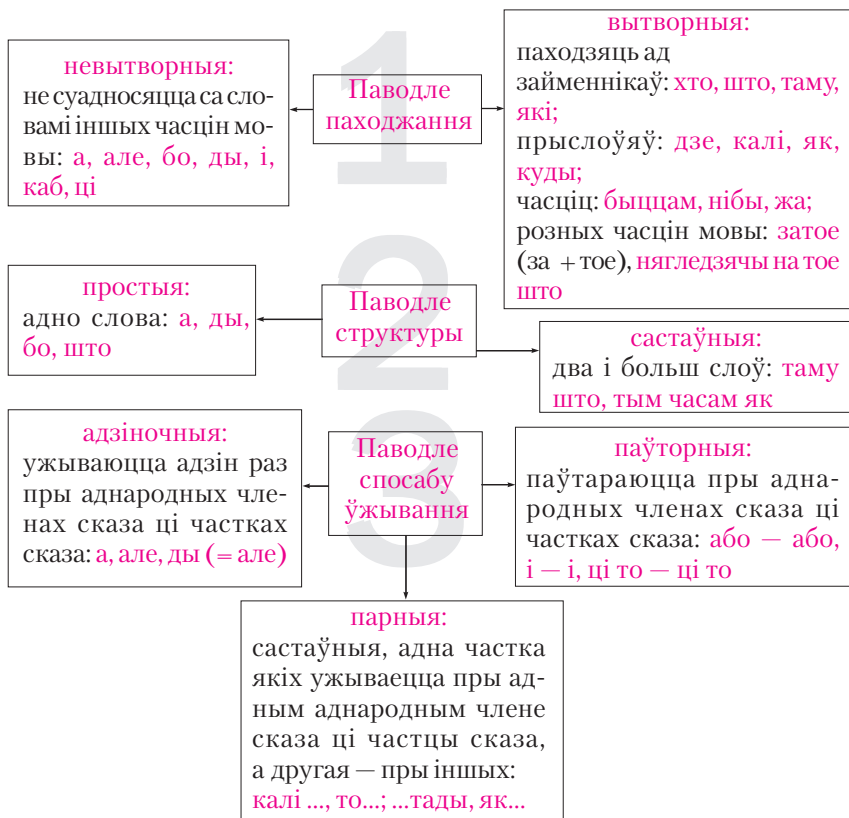
Злучнік — нязменная часціна мовы, якая звязвае аднародныя члены сказа, часткі складанага сказа і самастойныя сказы і паказвае на сэнсава-граматычныя адносіны паміж імі.

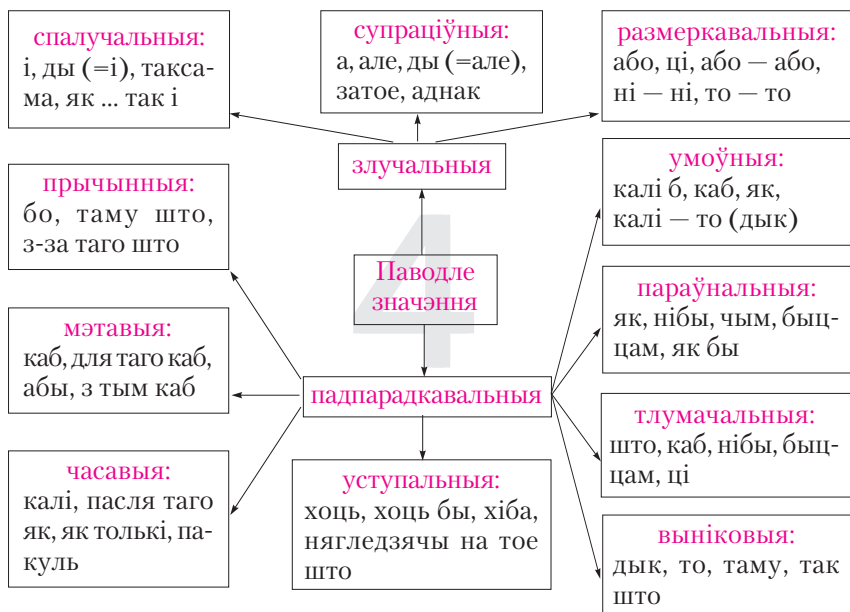
Гэтыя адносіны (спалучальныя, размеркавальныя, часавыя і г. д.) лічацца асноўным значэннем злучніка.

Злучнікі — нязменныя словы, яны не маюць лексічнага значэння і не з’яўляюцца членамі сказа

Разрады злучнікаў

Разрады злучнікаў вылучаюцца з улікам іх паходжання, будовы (структуры), ужывання і функцыянальнага значэння.

Марфалагічны разбор злучніка

Парадак разбору

1. Часціна мовы.
2. Марфалагічныя прыметы: нязменнае слова, разрад паводле паходжання, разрад паводле структуры, разрад паводле спосабу ўжывання, разрад паводле значэння.
3. Сінтаксічная роля (якія сінтаксічныя адзінкі звязвае).

Узор разбору

Калі сонца паднялося вышэй, на зямлю зноў сышла гарачыня (І. Мележ).

Калі — злучнік, нязменнае слова, вытворны, просты, адзіночны, падпарадкавальны (часавы); звязвае часткі складаназалежнага сказа.

Часціца як часціна мовы

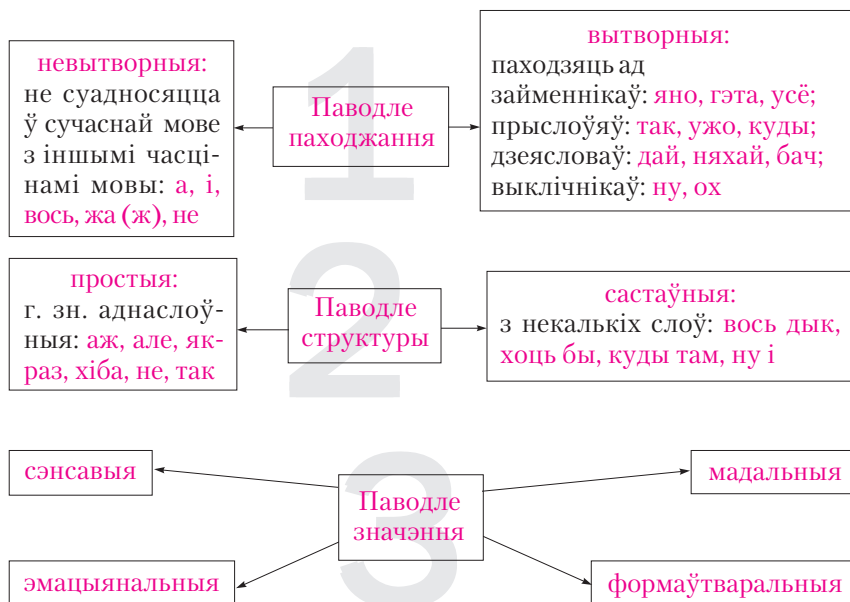
Часціца — нязменная часціна мовы, якая надае словам, словазлучэнням ці сказах сэнсавыя ці эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні або службыць для ўтварэння формаў слоў (ладоў дзеяслова).

Часціцы не маюць самастойнага лексічнага значэння. Іх значэннем лічыцца тое дадатковае адценне (указальнае, узмацняльнае, пытальнае і інш.), якое яны надаюць словам, словазлучэнням ці сказах.

Часціцы не з'яўляюцца членамі сказа

Разрады часціц

Разрады часціц вылучаюцца з улікам іх паходжання, будовы (структуры) і значэння.

Сэнсавыя часціцы

Групы	Часціцы	Значэнне
Указальныя	вось, вунь, гэта	указваюць на наяўнасць прадметаў і з'яў: Вунь там мы ўбачылі лісу.
Удакладняльныя	акурат, іменна, амаль, якраз, чыста	удакладняюць сэнс слоў, перад якімі стаяць, надаюць ім тую ці іншую якуюсьці азначальную характарыстыку: Іменна Міхась забіў першы гол.
Абмежавальныя	толькі, хоць бы, хіба толькі	выдзяляюць у выказванні пэўныя паняцці і надаюць абмежавальнае адценне: Хлопчыку хацелася хоць бы ў кіно пайсці.

Мадальныя часціцы

Групы	Часціцы	Значэнне
Сцвярдзальныя	ага, але, так	абазначаюць станоўчы адказ, пацвярджаюць думку: Так , гэта было вясной.
Адмоўныя	не, ні, ані	адмаўляюць дзеянні, прадметы, з'явы: Ні дрэўца каля той хаты.
Пытальныя	ці, хіба, так, няўжо, а	ужываюцца для выражэння пытання: Няўжо гэта брат прыехаў?
Пабудзальныя	ану, дай, ну, няхай (хай)	выражаюць пабуджанне да дзеяння, просьбу, пажаданне: Ну , будзем знаёміцца.
Параўнальныя	як, бы, быццам, быццам бы, нібы	ужываюцца пры параўнанні з'яў, выражаюць меркаванне, верагоднасць: Неба як бы пасвятлела.

Эмацыянальныя часціцы

Групы	Часціцы	Значэнне
Узмацняльныя	аж, ажно, нават, ж (жа)	узмацняюць сэнс моўнай адзінкі, да якой адносяцца: А яна ж аб ім гадала.
Клічныя	вось дык, як, бач, калі б, ну і (ну й)	выражаюць эмацыянальную ацэнку выказвання — радасць, захапленне і да т. п.: Мой родны кут, як ты мне мілы! (Я. Колас).

Формаўтваральныя часціцы

Служаць для ўтварэння формаў дзеяслова			
умоўнага ладу		загаднага ладу	
бы	павіншаваў бы падараваў бы	няхай (хай)	няхай цвіце хай расце
б	павіншавала б падарожнічала б	давай (давайце)	давай абмяркуем давайце абмяркуем

Значэнне часціцы НЕ

Часціца НЕ выражае	
адмоўны сэнс	сцвярджальны сэнс
1) сказа: Сосен ты такіх не бачыў, дружа любы; 2) слова пры супрацьпастаўленні: Не свяціла — жэгла сонца (Я. Колас); 3) пры адмоўным параўнанні: Ой, не хмара градавая ў полі ніўку косіць, — секвестратар за падаткі нечы пот выносіць (С. Крывец);	1) калі ўжываецца двойчы пры кожнай частцы састаўнога выказніка: Я не мог не пайсці на сустрэчу з касманаўтам; 2) калі стаіць перад назоўнікам з прыназоўнікам без: наведаў не без карысці; 3) у рытарычных пытаннях, рытарычных клічных сказах: Як не любіць свой край?

Часціца НЕ выражае	
адмоўны сэнс	сцвярджальны сэнс
4) пры адмоўным адказе на ста-ноўчае пытанне: «Вы ведаеце верш на памяць?» — «Не».	4) калі спалучаецца з часціцамі амаль, ледзь, чуць , злучнікамі каб, пакуль , словамі нельга, немагчыма : ледзь не забыў, каб не бачыў, нельга не заўважыць; 5) у спалучэннях дзе не, дзе толькі не, куды не, хто не і да т. п.

Значэнне часціцы НІ

Значэнне	Прыклад
1) адмоўнае значэнне ў пабуджальных сказах; 2) поўнае адмаўленне ў безасабовых сказах з дапаўненнем у форме роднага склона; 3) узмацненне адмоўны сэнс сказа з часціцай не , словамі нельга, няма ; 4) узмацненне сцвярджальны сэнс сказа ў спалучэнні з займеннікамі і прыслоўямі тыпу хто ні, хто б ні, што б ні, дзе ні, як ні, куды б ні і да т. п.	Нікому ні слова! (К. Чорны). На небе ні яснінкі, ні прасветлінкі. Вакол не відаць ні кусціка. Няма ні граша. Усюды я бачу прыветлівыя твары людзей, дзе ні бываю.

Праваніс часціц

Часціца	Напісанне
бы (б) жа (ж)	асобна: а) пасля слоў на зычны — бы, жа : сустрэў бы брата; сустракай жа брата; б) пасля слоў на галосны — б, ж : сустрэла б брата; сустрэла ж брата

Часціца	Напісанне
абы	праз злучок: з займеннікамі і прыслоўямі: абы-хто, абы-нешта, абы-калі, абы-як; асобна: а) калі пры займенніку ёсць прыназоўнік: абы ў каго, абы з чым; б) з іншымі часцінамі мовы: абы зіма, абы дзешавей, абы чысты, абы двое
такі	праз злучок: а) калі стаіць пасля дзеяслова: прачытаў-такі; б) у словах даволі-такі, зноў-такі, усё-такі, так-такі; асобна: а) калі стаіць перад словамі, да якіх адносіцца: такі выканаў заданне, такі ўсе сабраліся, такі многа ў лесе ягад; б) калі паміж словамі усё і такі ўжываецца часціца ж, то ўсе яны пішуцца асобна: усё ж такі наша каманда выйграла
Правяпіс не (ня) , ні з асобнымі часцінамі мовы разглядаецца ў адпаведных раздзелах	

Марфалагічны разбор часціцы

Парадак разбору

1. Часціна мовы. Агульнае значэнне.
2. Марфалагічныя прыметы: нязменнае слова; разрад паводле паходжання, разрад паводле структуры, разрад паводле значэння.
3. Сінтаксічная роля (для формаўтваральных).

Узор разбору

Лес тым часам нібы расступіўся, і неяк адразу пасвятлела (А. Асіпенка).

Нібы — часціца, мае параўнальнае значэнне, нязменнае слова, вытворная, простая, мадальная.

Не з'яўляецца членам сказа.

Выклічнік як часціна мовы

Выклічнік — асобая часціна мовы, якая выражае розныя пачуцці і валявыя пабуджэнні, але не называе іх.

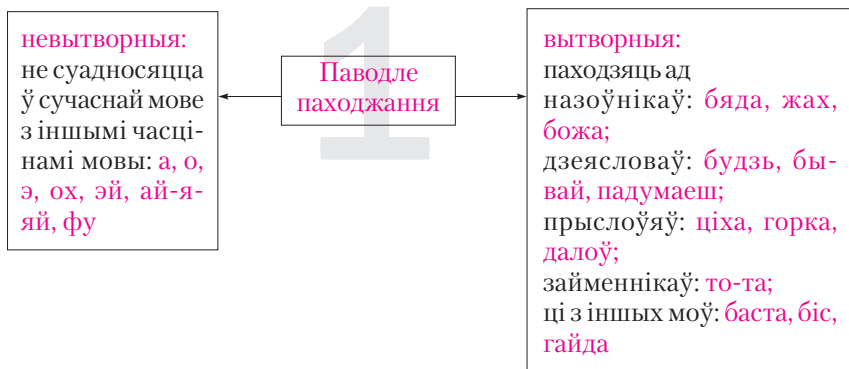
Сярод часцін мовы выклічнікі займаюць асобнае месца. Яны не маюць лексічнага значэння, не з'яўляюцца членамі сказа, таму не адносяцца да самастойных часцін мовы. Не служаць выклічнікі сродкамі сувязі паміж словамі, не паказваюць на залежнасць аднаго слова ад іншага, таму не ўключаюцца і ў склад службовых часцін мовы, хоць і з'яўляюцца нязменнымі, не падзяляюцца на марфемы.

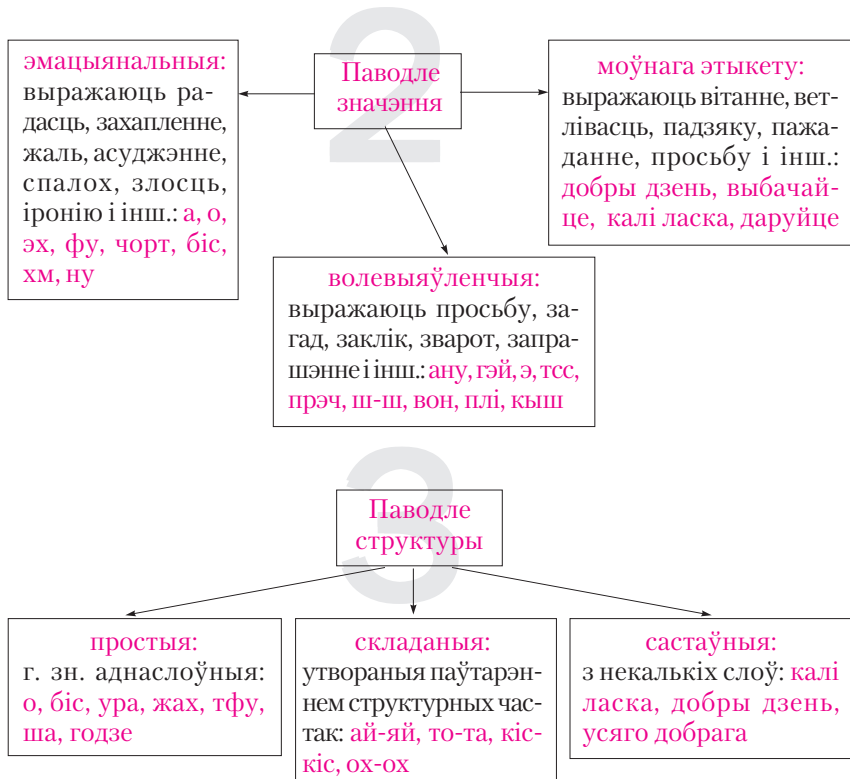
Якое значэнне выражае выклічнік, вызначаецца толькі ў кантэксце, таму што ў залежнасці ад інтанацыі адзін і той жа выклічнік можа выражаць розныя пачуцці: радасць, захапленне, смутак, незадавальненне, абурэнне, дакор: **О**, край родны! **О**, такую кнігу нельга не прачытаць. **О**, дык ты сапраўды жывеш багата.

Выклічнікі ў сказе могуць:

- 1) надаваць выказванню эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку: **Эх**, слаўна ў лесе, слаўна, братцы! (Я. Колас);
- 2) ужывацца ў значэнні іншых часцін мовы і выконваць адпаведную сінтаксічную ролю: Усе крычаць «ура»!

Разрады выклічнікаў

Гукапераймальныя словы

Ад выклічнікаў неабходна адрозніваць гукапераймальныя словы. Яны не выражаюць пачуццяў, валявых пабуджэнняў, хоць гучаннем падобны да выклічнікаў. Гукапераймальныя словы перадаюць выгукі, розныя гукі і шумы:

- 1) чалавека: **ха-ха-ха, хі-хі-хі;**
- 2) жывёл і птушак: **рох-рох, му-му, мэ-э, ку-ку, ку-ка-рэ-ку;**
- 3) розных прадметаў: **цік-так, бом-бом, буль-буль.**

Гукаперайманні складаюцца з аднаго гукаспалучэння, склада ці іх паўтарэння: **брр, бух, га-га-га, г-гах.**

Калі гэтыя словы набываюць прадметнае значэнне, то могуць выконваць ролю таго ці іншага члена сказа, напрыклад: Пачулася ад-рэвістае «ўп-уп-уп».

Марфалагічны разбор выклічніка

Парадак разбору

1. Часціна мовы. Агульнае значэнне.
2. Марфалагічныя прыметы: нязменнае слова; разрад паводле паходжання, разрад паводле структуры, разрад паводле значэння.
3. Сінтаксічная роля ў сказе.

Узор разбору

«Марш!» — зноў скамандаваў Мікола (І. Новікаў).

«*Марш!*» — выклічнік, выражае загад; нязменнае слова, вытворны, просты, волевыяўленчы.

У сказе выконвае ролю дапаўнення.

Мадальныя словы

Мадальныя словы — гэта асобны лексіка-граматычны разрад слоў, з дапамогай якіх выражаюцца адносіны да з’яў рэчаіснасці або да ўласнага выказвання.

Гэта словы нязменныя, яны не паясняюць ніякіх іншых слоў у сказе, не служаць для сувязі слоў, не называюць прадметаў, з’яў, дзеянняў, прымет, таму не адносяцца ні да самастойных, ні да службовых часцін мовы.

Мадальныя словы маюць наступныя адметныя марфалагічныя прыметы: яны заўсёды ў нязменнай форме, не ўступаюць у сувязь з іншымі словамі ў сказе, не валодаюць намінацыйнай функцыяй, не з’яўляюцца членамі сказа.

Мадальныя словы выступаюць у сказе ў функцыі пабочных слоў: **Праўда**, новае жыццё наладжвалася нялёгка.

У дыялагічнай мове яны ўтвараюць непадзельныя сказы (так званыя словы-сказы):

- Антось, ты збіраешся з класам наведаць Нясвіж?
- **Безумоўна!**

Паводле значэння мадальныя словы падзяляюцца на дзве групы:

1) словы, якія выражаюць упэўненасць, перакананне, сцвярджэнне таго, пра што паведамляецца ў выказванні: **безумоўна, бяспрэчна, відавочна, вядома, зразумела, канешне, несумненна, праўда, сапраўды, факт** і інш.;

2) словы, якія выражаюць няўпэўненасць, меркаванне, дапушчэнне, сумненне ў тым, што паведамляецца ў выказванні: **мабыць, магчыма, можа, відаць, здаецца, мусіць, напэўна** і інш.

Знешне мадальныя словы суадносяцца:

1) з назоўнікамі: **праўда, факт**;

2) з прыметнікамі: **вядома, магчыма, безумоўна, пэўна**;

3) з дзеясловамі: **мабыць, здаецца, можа, відаць**.

Мадальнае значэнне маюць і некаторыя спалучэнні слоў: **можа быць, на самай справе, само сабой зразумела** і інш.

СІНТАКСІС І ПУНКТУАЦЫЯ

Сінтаксіс — раздзел граматыкі, у якім вывучаюцца словазлучэнні і сказы, іх будова і тыпы.

Пунктуацыя — 1) сістэма знакаў прыпынку; 2) правілы пастаноўкі знакаў прыпынку ў пісьмовым тэксце.

Словазлучэнне

┌───────────┐
 пытанне
 галоўнае слова + залежнае слова

Словазлучэнне — сінтаксічная адзінка мовы, якая складаецца з двух і больш слоў, аб'яднаных па сэнсе і граматычна на аснове падпарадкавальнай сувязі.

Тыпы словазлучэнняў

1. Паводле граматычнага выражэння галоўнага слова

Тыпы словазлучэнняў	Прыклады
1. Дзеяслоўныя , у якіх галоўнае слова выражана: спрагальнымі формамі дзеяслова дзеепрыметнікам дзеепрыслоўем	<pre> што? x ┌───┴───┐ чытаць кнігу як? x ┌───┴───┐ вучыцца старанна з кім? x ┌───┴───┐ разлучаныя з братам калі? x ┌───┴───┐ развітаўшыся рانیцай </pre>
2. Іменныя , у якіх галоўнае слова выражана: назоўнікам (назоўнікавыя) прыметнікам (прыметнікавыя) лічэбнікам (лічэбнікавыя) займеннікам (займеннікавыя)	<pre> які? x ┌───┴───┐ штучны спадарожнік ад чаго? x ┌───┴───┐ белы ад снегу дзе? x ┌───┴───┐ трэці злева якія? x ┌───┴───┐ усе пгчаслівыя </pre>

Типы словазлучэнняў	Прыклады
3. Прыслоўныя , у якіх галоўнае слова выражана прыслоўем	ад чаго? далёка ад горада

2. Паводле будовы (структуры)

Простыя	Складаныя
два самастойныя словы каму? ліст ссяту у якой меры? вельмі далёка	тры (і больш) самастойныя словы якая? хата з чырвонымі аканіцамі

Віды сувязі слоў у словазлучэнні

Дапасаванне	
пытанне? залежнае слова + галоўнае слова род, лік, склон	які? знакаміты мастак (м. р., адз. л., Н. скл. = м. р., адз. л., Н. скл.)
Кіраванне	
пытанне? залежнае слова + галоўнае слова (склон) склон?	што? пісаць пераказ (В. скл.)
Прымыканне	
пытанне? залежнае слова + галоўнае слова прыслоўе, інфінітыў ці дзеепрыслоўе } па сэнсе	як? прыгожа піша што? папрасіць пачытаць як? пісаць спяшаючыся

Сінтаксічны разбор словазлучэння

Парадак разбору

1. Простае ці складанае.
2. Галоўнае і залежнае словы.
3. Тып словазлучэння.
4. Від сінтаксічнай сувязі.

Узор разбору

Я слаўлю дружбу.

Слаўлю дружбу — простае словазлучэнне; галоўнае слова *слаўлю* выражана дзеясловам; залежнае слова *дружбу* выражана назоўнікам; словазлучэнне дзеяслоўнае; від сінтаксічнай сувязі — кіраванне.

Сказ

Сказ — гэта сінтаксічная адзінка мовы, што складаецца з аднаго ці некалькіх слоў, якія выражаюць закончаную думку, граматычна і інтанацыйна аформленую па законах мовы.

Адрозненне сказа ад словазлучэння

Сказ	Словазлучэнне
1. Служыць сродкам моўных зносін, сродкам фарміравання і выражэння думкі, г. зн. выконвае камунікатыўную функцыю. 2. Мае граматычную аснову (адзін ці два галоўныя члены). 3. Характарызуеццасэнсавай і інтанацыйнай завершанасцю	1. Служыць для больш дакладнага, чым слова, называння прадметаў, дзеянняў і іх прымет. 2. Складаецца з галоўнага і залежнага слова

Тыпы сказаў

Па мэце выказвання	апавядальныя пытальныя пабуджальныя	У небесіяваў жаўранак (І. Шамякін). Хто і куды скіроўвае хмурынкі? (В. Зуёнак). Красуй, расці, калгасны сад (А. Астрэйка).

Па структуры	простыя складаныя	А хмары ўсталі нечакана (Я. Колас). Люблю вясну, што ў кветкі, зялень аздобіць радасна зямлю (К. Буйло).
Па інтанацыі	клічныя няклічныя	Мой родны кут, як ты мне мілы!.. (Я. Колас). Быў якраз пачатак мая (Я. Колас).
Па наяўнасці дадanych членаў сказа	развітыя неразвітыя	Сонейкам цёпленькім, зеленню вабнаю абдаравала зямельку вясна (Я. Купала). Возера дрэмле (П. Трус).
Па саставе	двухсастаўныя аднасастаўныя	Высока ў сінім бязвоблачным небе плыве яркае сонца (І. Навуменка). Зіма. Снягі. Мароз. Завеі (П. Глебка).
Па адносінах да зместу выказвання	сцвярдзальныя адмоўныя	Яшчэ ў пачатку ліпеня бывае зжаўцее адзін-адзінюткі лісток на бярозе (К. Чорны). Дрэвы яшчэ не распусціліся (У. Дамашэвіч). У нас нікога ў хаце няма (М. Зарэцкі).

Просты сказ

Просты сказ — гэта такі сказ, у якім маецца толькі адна граматычная аснова (дзейнік і выказнік ці толькі адзін галоўны член).

Тыпы простых сказаў паводле будовы

1. Па наяўнасці галоўных членаў

Двухсастаўныя (дзеяннік і выказнік) ± даданыя члены сказа	Першым снегам іскрыцца абрус на сцяне (П. Броўка). Наступіла восень. Птушкі сабраліся ў вырай.
Аднасастаўныя (граматычная аснова — адзін галоўны член сказа) ± даданыя члены сказа	а) з галоўным членам дзеясловам: пэўна-асабовыя (1-я ці 2-я ас. адз. ці мн. л. цяп. і буд. ч.): Ехалі з песнямі. Люблю наш край. няпэўна-асабовыя (3-я ас. мн. л. цяп. і буд. ч., а так-сама дзеясл. мн. л. пр. ч.): Усюды чакалі дажджу. У лесе сёлета ягад набяруць. абагульнена-асабовыя (2-я ас. цяп. і буд. ч.; 2-я ас. заг. л.; рэдка — 1-я і 3-я ас.) Не рабі ліхога і не бойся нікога. Салаўя песнямі не кормяць. безасабовыя (безас. дзеясл., дзеепрым.; няма, не было): Не сядзіцца ў хаце хлопчыку малому (Я. Колас). Развіднела. Стала хораша на сэрцы (І. Шамякін). б) з галоўным членам назоўнікам: назыўныя (назоўнікі ў назоўным склоне, спалучэнне слоў): Ноч. Халодная зямлянка. Перастрэлка. Цішыня (П. Глебка).

2. Па наяўнасці членаў сказа

Поўныя (усе неабходныя члены сказа)	Вясна непрыкметна перайшла ў лета (Т. Хадкевіч). Дуб — мудрае дрэва (Я. Колас). Ціхая дарога. Змяркаецца.
Няпоўныя (прапушчаны які-небудзь член сказа)	Я пайшоў у бібліятэку. <i>Алесь — на каток.</i> <i>За дарогай адразу кусцікі. За вёскай — бярозавы гай.</i>

3. Па нааяўнасці аднародных і адасобленых членаў сказа, зваротка, устаўных, пабочных канструкцый

Наўскладненыя	Усяму жывому зямля дорыць шчодрасць (Т. Хадкевіч). У блакіце жаўрук.
Ускладненыя	Адгукніся, вясна, мне зязюляй з-за рэчкі (А. Куляшоў). Нічога не кажучы, засунуў дзед Талаш за пояс сякеру... (Я. Колас). Дзень быў лагодны, ціхі.

Галоўныя члены сказа

Дзейнік

Дзейнік — галоўны член сказа, які абазначае прадмет, што з’яўляецца ўтваральнікам дзеяння ці носьбітам прыметы, названых выказнікам, і адказвае на пытанні назоўнага склону хто? або што?

Спосаб выражэння	Прыклады
1. Назоўнікам у назоўным склоне (ці іншай часцінай мовы, ужытай у значэнні назоўніка)	Дрэмлюць сінія <u>прасторы</u> (С. Шушкевіч). <u>Прахожы</u> азірнуўся (В. Быкаў). <u>Дзесяць</u> дзеліцца на пяць. Гэтае <u>«але»</u> яго насцярожыла. Гучнае <u>«ўра»</u> пракацілася над плошчай.
2. Займеннікам у назоўным склоне	<u>Я</u> песняй мілую сваю праслаўлю (Я. Купала).
3. Неазначальнай формай дзеяслова	Праз гэты двор <u>прайсці</u> прыемна: тут відзен клопат... (Я. Колас).
4. Спалучэннем слоў	<u>Міхась з Антосем</u> , як старыя, займалі месцы канцавыя (Я. Колас).
5. Фразеалагізмам	Праваднік быў рады, што знайшлася <u>жывая душа</u> , з якой можна было бавіць час (А. Кудравец).

Выказнік

Выказнік — галоўны член сказа, які абазначае дзеянне, стан ці прымету прадмета, што названы дзейнікам, і адказвае на пытанні што робіць прадмет? што з ім адбываецца? які ён? і інш.

Тыпы выказнікаў і спосабы іх выражэння

А. Просты дзеяслоўны выказнік

Спосаб выражэння	Прыклады
1. Дзеясловам абвеснага ладу (цяп. ч., пр. ч., буд. ч. — просты ці складаны)	<u>Жаўцее</u> вузкі беражок недааранай нівы (М. Маляўка). Восень косы гаёў <u>расчасала</u> (М. Лужанін). Бацька змораны <u>прыйдзе</u> спачыць (М. Лужанін).
2. Дзеясловам умоўнага ладу	Я <u>сеў бы</u> на каня і <u>паказаў бы</u> яшчэ, чаго варты стары Талаш! (Я. Колас).
3. Дзеясловам загаднага ладу	Ты з працай <u>зрадніся</u> , мой сын, назаўжды (А. Бялёвіч).
4. Неазначальнай формай дзеяслова	Шчасце — <u>жыць</u> у свабоднай краіне.
5. Усечанымі формамі дзеяслова	Па вадзе нешта <u>шась!</u> (Я. Колас).
6. Фразеалагізмам	Вельмі ж <u>даўся ў знакі ўсім пан Ясінскі і яго цівун Дракула</u> (А. Якімовіч).

Б. Састаўны дзеяслоўны выказнік

дапаможны дзеяслоў
(звязка)

+

неазначальная форма
дзеяслова

Значэнне	Дзеясловы	Прыклады
1. Пачатак, канец і працяг дзеяння	пачаць, пачынаць, стаць, працягваць, канчаць, кінуць і інш.	Апоўдні <u>стаў збірацца</u> народ (І. Дуброўскі). Далі <u>пачалі мутнець і злівацца</u> зсінню (З. Бядуля).
2. Магчымасць, немагчымасць, волевыяўленне, пажаданасць	магчы, жадаць, збірацца, рашаць, імкнуцца, марыць, дазваліць і інш.	Я, таварышы, <u>рашыў падараваць</u> вепра вам, чырвоныя ваякі (Я. Колас). Журавінка <u>ўстаў, азірнуўся, нешта хацеў сказаць</u> (М. Лобан).

У ролі звязкі могуць выступаць некаторыя кароткія прыметнікі (*павінен, рад, гатоў, абавязан*) у спалучэнні з дзеясловам *быць*: Косця рад быў выканаць дзедава даручэнне (А. Якімовіч). Чалавек павінен імкнуцца да вышэйшай мэты ў жыцці.

В. Састаўны іменны выказнік

дзеяслоў-звязка

+

іменная частка

Дзеяслоў-звязка	Іменная частка	Прыклады
быць (нулявая звязка, у цяп. ч. ёсць) быў (пр. ч.) будзе (буд. ч.) будзь (заг. л.) быў бы (ум. л.)	назоўнік прыметнік лічэбнік займеннік дзеепрыметнік	Што ні кажы, а жыццё <u>ёсць радасць</u> , вялікае <u>шчасце</u> , бясцэнны <u>дар</u> (Я. Колас). Дзень <u>быў ясны, сонечны</u> . Дзесяць і пяць <u>будзе пятнаццаць</u> . Гэта кніга <u>мая</u> . Сталы <u>былі засланы</u> беласнежнымі настольнікамі. <u>Будзь настойлівым</u> у дасягненні мэты. <u>Была б</u> Агата дома, то <u>памагла б</u> сыну.

- У ролі дзеяслова-звязкі могуць ужывацца словы *стаць, з'яўляцца, лічыцца, называцца, здавацца, станавіцца*, напрыклад: Максім стаў маўклівым і разважлівым не па гадах. Дзень выдаўся ціхім, бязветраным.

- Ролю звязкі могуць выконваць таксама дзеясловы са значэннем руху і стану *ісці, стаяць, сядзець*, напрыклад: Апошнія восеньскія дні стаялі ціхія, цёплыя.

Працяжнік паміж дзейнікам і выказнікам

Працяжнік ставіцца	Працяжнік не ставіцца
1. Паміж <u>назоўнікам і назоўнікам</u>: <u>Песня — душа</u> народа. 2. Паміж <u>лічэбнікам і лічэбнікам</u>: <u>Пяццю пяць — дваццаць пяць</u>. 3. Паміж <u>неазначальнай формай дзеяслова і неазначальнай формай дзеяслова</u>: <u>Век пражыць — не поле перайсці</u>. 4. Паміж <u>назоўнікам і неазначальнай формай дзеяслова ці наадварот</u>: <u>Абавязак усіх — шанаваць і аберагаць</u> птушак. <u>Купіць</u> касу — о, гэта <u>штука!</u> (Я. Колас).	1. Паміж <u>асабовым займеннікам і назоўнікам</u>: <u>Ён тэатральны крытык</u>. Але: калі лагічна выдзяляюцца, то працяжнік ставіцца: <u>Мы — людзі мірнай працы</u>. 2. Калі перад _____ <u>стаіць не:</u> Дзядзька Рыгор <u>не ляснік</u>. 3. Калі паміж <u>назоўнікам і назоўнікам</u> знаходзіцца пабочнае слова, прыслоўе, часціца: <u>Яраш, вядома, архітэктар</u>. <u>Ягор Кацуба цяпер брыгадзір</u>. Тамаш дык <u>гаспадар</u>, а Юзік хто? 4. Калі паміж <u>назоўнікам і назоўнікам</u> ёсць словы: як, быццам, нібы, усё роўна: <u>Жыта як сцяна</u>, <u>Дзеці быццам кветкі</u>. <u>Вочы нібы васількі</u>.

Працяжнік ставіцца	Працяжнік не ставіцца
5. _____ — гэта, — вось, — значыць _____ (калі паміж дзейнікамі і выказнікам ёсць названыя словы): Кожны чалавек — гэта <u>цэлы свет</u> (К. Чорны). Вучоба — вось што <u>галоўнае ў наш час для моладзі</u>. 6. Паміж <u>назоўнікам і колькасным лічэбнікам</u> (часам з іншымі словамі): Фабрыка «Спартак» — <u>адна з лепшых</u> у краіне. Найбольшая <u>глыбіня</u> возера Свіцязь — <u>пятнаццаць метраў</u>. 7. Паміж <u>назоўнікам і ўсечанай формай дзеяслова</u>: Лабановіч — <u>скок</u> на ганак (Я. Колас).	5. Калі <u>назоўнік</u> перад <u>назоўнікам</u>: Добры <u>пчалаяр</u> ваш <u>Алеська</u>. 6. Паміж <u>назоўнікам і назоўнікам ускосных склонаў</u>: <u>Касцюм з чорнага бастону</u>. Неба <u>ў цёмных хмарах</u>. <u>Садок у колькі вішань</u> (П. Броўка). Але: калі лагічна выдзяляюцца, то працяжнік ставіцца: Песні і <u>танцы</u> — <u>да знямогі</u>. 7. _____ — _____ (калі дзейнік у сярэдзіне выказніка): <u>Спрактыкаваны Базыль</u> <u>пчалаяр</u>.

Даданыя члены сказа

Дапаўненне

Дапаўненне — даданы член сказа, які абазначае прадмет і адказвае на пытанні ўскосных склонаў.

Спосаб выражэння	Пытанні	Прыклады
1. Назоўнікам	стаіць (з чым?) зграбянцом	Зноўку вясень прыйшла і стаіць ля бяроз з залатым <u>грабян- цом</u> (М. Лужанін).
2. Займеннікам	зацікавіла (каго?) мяне	<u>Мяне</u> зацікавіла казка.

Спосаб выражэння	Пытанні	Прыклады
3. Лічэбнікам	дзеліцца (на што?) на тры	Дзевяць дзеліцца на тры.
4. Неазначальнай формай дзеяслова	папрасіла (аб чым?) пачытаць	Маці папрасіла Таню пачытаць кнігу.
5. Прыслоўем	сеялася (што?) заўтра	У полі сеялася заўтра (Р. Барадулін).
6. Іншымі часцінамі мовы ў значэнні назоўніка	успамінаў (што?) мінулае; дорыць (чаму?) жывому	Мікола ўспамінаў сваё мінулае. Усяму жывому зямля дорыць шчодрасць (Т. Хадкевіч).
7. Фразеа- лагізмам	захацеў (чаго?) бярозавай кашы	«Бярозавай кашы захацеў?» — захрыпеў бацька (Л. Калодзежны).
Дапаўненні бываюць прамыя і ўскосныя. Прамае дапаўненне адносіцца да пераходных дзеясловаў, абазначае прадмет, на які непасрэдна накіравана дзеянне, і выражаецца вінавальным склонам без прыназоўніка: Дзяды і продкі карчавалі <u>ляды</u> (С. Грахоўскі) ці родным склонам, калі: а) дзеянне накіравана на частку прадмета: Косця выпіў <u>малака</u>. б) выказнік мае пры сабе часціцу не: Я не бачыў гэтага <u>фільма</u>. в) дапаўненне не мае значэнне вялікай колькасці або меры чаго-небудзь: Алесь прачытаў многа <u>кніжак</u>. Сабралі многа <u>ягад</u>. Усе астатнія дапаўненні з'яўляюцца ўскоснымі		

Азначэнне

Азначэнне — даданы член сказа, які абазначае прымету прадмета і адказвае на пытанні які? чый?

А. Дапасаваныя азначэнні

Спосаб выражэння	Пытанні	Прыклады
1. Прыметнікам	якім? якою? чых?	Сонейкам <u>дэпленькім</u> , <u>зеленню</u> <u>вабнаю</u> абдаравала зямельку <u>вясна</u> (Я. Купала). <u>Матчыных</u> <u>слоў</u> не забуду ніколі (К. Кірэнка).
2. Дзеепрыметнікам	якія?	Весела зірнулі на свет <u>вызвалення</u> ад холаду дрэвы (Я. Колас).
3. Парадкавым лічэбнікам	якім?	Прылятае ён <u>першым</u> з далёкага <u>выраю</u> (Ю. Свірка).
4. Займеннікам	якой?	Шчодро <u>цвіў</u> <u>гэтай</u> <u>вясною</u> сад (І. Мележ).
5. Фразеалагізмам	якая?	Пашанцавала ёй — пагода <u>стаіць як на заказ</u> .

Б. Недапасаваныя азначэнні

Спосаб выражэння	Пытанні	Прыклады
1. Назоўнікам ва ўскосных склонах з прыназоўнікам і без яго	якія? якія?	Праз шчыліны <u>ў</u> <u>вокнах</u> <u>пралазіць</u> мароз. <u>Слёзы</u> <u>радасці</u> <u>стаялі</u> <u>ў</u> <u>дзедавых</u> <u>вачах</u> (К. Чорны).
2. Займеннікам ва ўскосных склонах з прыназоўнікам і без яго	чый? чых?	І <u>льецца</u> <u>смех</u> <u>іх</u> <u>разудалы</u> (Я. Колас). <u>У</u> <u>яго</u> <u>вачах</u> <u>жывых</u> <u>думка</u> <u>нейкая</u> <u>бліскала</u> (Я. Колас).
3. Неазначальнай формай дзеяслова	якое?	Жаданне <u>вучыцца</u> не пакідала Сымонку.
4. Прыслоўем	якую?	Я любіў <u>гэтую</u> <u>дарогу</u> <u>дадому</u> .

Спосаб выражэння	Пытанні	Прыклады
5. Дзеепрыслоўем	якой?	Пры стральбе <u>лежачы</u> Сымон за- крыў усе мішэні.
6. Выклічнік	якім?	З крыкам « <u>Ура!</u> » салдаты пайшлі ў атаку.

Прыдатак

Прыдатак — азначэнне, выражанае назоўнікам, які звычайна дапа-
суюцца да азначаемага слова ў склоне і ліку: вочы зоркі.

Прыдаткі могуць абазначаць: прафесію (жанчына-аграном), якасць
(вочы-васількі), узрост, сацыяльнае становішча (бабка-пенсіянерка),
роднасць (брат Алесь), відавое адрозненне (грыб-баравік),
геаграфічныя назвы (рака Ясельда), назвы прадпрыемстваў (фабрыка
«Камунарка»).

- Назоўнікі-сінонімы тыпу *шляхі-дарогі, бяда-гора* прыдаткамі не з'яўляюцца.

- Адзіночныя прыдаткі пішуцца праз злучок: а) калі абодва сло-
вы — агульныя назоўнікі (дуб-волат); б) калі ўласны назоўнік стаіць
перад агульным (Нёман-рака)

Акалічнасць

Акалічнасць — даданы член сказа, які характарызуе дзеянне ці пры-
мету, розныя абставіны, пры якіх адбываецца дзеянне. У ролі ака-
лічнасці выступаюць прыслоўі, дзеепрыслоўі, назоўнікі ва ўскосных
склонах, неазначальная форма дзеяслова.

Разрады акалічнасцей	Пытанні	Прыклады
1. Месца	дзе? куды? адкуль?	не сядзіцца ў хаце; ісці ў лес; выйсці з дому
2. Часу	калі? з якога часу? да якога часу?	прыехалі вечарам; дзяжуріць да раніцы; шчыравалі ад ранку да вечара

Знакі прыпынку пры аднародных членах сказа

Коска ставіцца	Коска не ставіцца
1. Паміж двума і больш аднароднымі членамі без злучніка: О, О, О Ходзіць дзед белабароды <u>по</u>лем, <u>лесам</u>, <u>пералескам</u> (Я. Колас).	1. Паміж аднароднымі членамі з адзіночнымі злучнікамі <u>і</u>, <u>ды</u> (=і), <u>ці</u>, або: О і О Заснулі навокал <u>лясы</u> і <u>імшары</u> (С. Шушкевіч).
2. Паміж аднароднымі членамі з паўторнымі злучнікамі <u>і—і</u>, <u>ні—ні</u>, <u>то—то</u>, або—<u>або</u> і <u>інш.</u>: і О, і О І <u>шуміць</u>, і <u>грыміць</u> срэбразвонны ручэй (Я. Колас).	2. Перад першым паўторным злучнікам: <u>то</u> О, <u>то</u> О Сонца <u>то выгляне</u>, <u>то</u> зноў <u>схаваецца</u> за хмары.
3. Паміж аднароднымі членамі перад злучнікамі <u>а</u>, <u>але</u>, <u>ды</u> (=але), <u>аднак</u>: О, а О Прамені сонца не <u>ззяюць</u>, а <u>тлеюць</u> над лесам (М. Лынькоў).	3. Перад <u>і</u>, які паўтараецца, але злучае розныя аднародныя члены: О і О <u>і</u> О і О Яшчэ нямала <u>дзён цікавых</u> і <u>раніц светлых</u> і <u>ласкавых</u> (Я. Колас).
4. Паміж парамі аднародных членаў са злучнікам <u>і</u>: О і О, О і О Вакол возера магутныя <u>дубы</u> і <u>клёны</u>, <u>сосны</u> і <u>вязы</u>.	4. Калі аднародныя члены звязаны неаднолькавымі злучнікамі, што змяняюць адзін аднаго: <u>і</u>, <u>ды</u> (=і), <u>ці</u>, або (=ці): О і О <u>ды</u> О <u>Грузды</u> і <u>махавікі</u> <u>ды</u> <u>лісічкі</u> хутка напоўнілі нашы кошыкі (З. Бядуля).
5. Перад другой часткай парных злучнікаў <u>як</u> — так <u>і</u>, <u>не толькі</u> — <u>але і</u>, калі <u>не</u> — <u>то</u>: <u>не толькі</u> О, <u>але і</u> О Мы набралі не толькі <u>арэхаў</u>, <u>але і</u> <u>грыбоў</u>.	5. У непадзельных выразях <u>ні тое</u> <u>ні сёе</u>, <u>ні рыба</u> <u>ні мяса</u>, і так і <u>сяк</u>, <u>ні жывы</u> <u>ні мёртвы</u>, і туды і сюды: Коні <u>стаялі ні жывыя ні мёртвыя</u> (І. Пташнікаў).

Абагульняльныя словы пры аднародных членах сказа

Дзукроп'е	Працяжнік
1. Пасля абагульняльнага слова перад аднароднымі членамі: Θ: О, О, О, О Усё заспакоілася: неба, і поле зжатага ўжо хлеба, і гэта даль, і лугавіны... (Я. Колас).	1. Пасля аднародных членаў перад абагульняльным словам: $\text{О, О і О} - \Theta$ Будынак, парк і агароджа — было ўсё слаўна і прыгожа (Я. Колас).
2. Пасля слоў а іменна, напрыклад: Θ, а іменна: О, О, О, О Θ, напрыклад: О, О, О, О Тут можна купіць усё, а іменна: ананасы, мандарыны, манга, какосы.	2. Калі ёсць пабочныя словы словам, адным словам, то перад імі ставіцца працяжнік, а пасля іх — коска: $\text{О, О, О} - \text{словам, } \Theta$ $\text{О, О, О} - \text{адным словам, } \Theta$ Начны лес, трывожны шум сосен, цішыня густых нетраў — адным словам, усё настрайвала на роздум.
3. Перад пералічэннем аднародных членаў у афіцыйна-дзелавым і навуковым стылі. Вучоны савет пастанавіў: 1) ...; 2)	3. Калі аднародныя члены стаяць у сярэдзіне сказа і маюць удакладняльнае ці тлумачальнае значэнне: ... — О, О, О — ... У лесе кожная мясцінка — лужок, палянка, баравінка — асобны твар і выраз мае (Я. Колас).
Дзукроп'е — працяжнік Калі абагульняльнае слова стаіць перад аднароднымі членамі сказа, а пасля іх сказ працягваецца: Усё ў прыродзе: лес, поле, луг, невялічкае азярцо — пералівалася ў праменнях сонца.	

Адасобленыя члены сказа

Адасобленымі з’яўляюцца члены сказа, якія выдзяляюцца сэнсава і інтанацыйна з мэтай узмацніць іх значэнне.

Адасобленыя азначэнні

Умовы адасаблення	Прыклады
Дапасаваныя азначэнні , выражаныя дзеепрыметнікавымі і прыметнікавымі зваротамі, адасабляюцца, калі:	
1) стаяць пасля азначаемага назоўніка	А лес, асветлены і абагрэты сонцам , пазіраў зусім-такі весела (Я. Колас).
2) адносяцца да займенніка (незалежна ад яго месца ў сказе)	Чуйны да кожнага руху , ён пільна ўглядаўся ў густы ельнік.
3) стаяць перад назоўнікам і маюць дадатковае акалічнаснае значэнне	Пакрытыя тоўстым пластом снегу , галіны дрэўгнуліся да самай зямлі (Я. Колас).
4) стаяць перад назоўнікам і ўдакладняюць папярэдняе азначэнне	Малады, яшчэ не аб’езджаны як след , конік вырываўся з аглабель.
Дапасаваныя азначэнні , выражаныя адзіночнымі прыметнікамі і дзеепрыметнікамі, адасабляюцца, калі:	
1) стаяць пасля назоўніка і маюць сэнсавую нагрузку	Валодзька, сярдзіты , не хацеў ісці дамоў.
2) адносяцца да займеннікаў (незалежна ад месца ў сказе)	Яны, узбуджаныя , не ўспрымалі ніякіх парад. Узбуджаныя, яны...
3) пасля азначаемага назоўніка не адно, а некалькі азначэнняў	Кожны куток, знаёмы і блізкі , усюды са мной (К. Кірэнка).
4) калі ад азначаемага слова адзелены іншымі членамі сказа	Жытнёвыя хвалі коцяцца, цёплыя , плыняць наўсцяж (К. Кірэнка).

Умовы адасаблення	Прыклады
Недапасаваныя азначэнні адасабляюцца, калі:	
1) адносяцца да займеннікаў	Русы, з кучаравай галавой, ён выглядаў прыгожым і дужым.
2) адносяцца да ўласнага імя	Без шапкі, у сінім гарнітуры, Ілья з захапленнем гаварыў пра турпаход.
3) калі ўжываюцца з дапасаванымі азначэннямі	У тыя хвіліны прамільгнула перада мной маё дзяцінства, шумнае і ціхае, задзірлівае і добрае, з паспешлівымі радасцямі.
4) стаяць пасля азначаемага назоўніка і выконваюць значную сэнсавую нагрузку	Лес, направа ад вёскі, шумеў панура і грозна (З. Бядуля).

Адасобленыя прыдаткі

Умовы адасаблення	Прыклады
Прыдаткі адасабляюцца, калі:	
1) адносяцца да агульных ці ўласных назоўнікаў і стаяць пасля іх	Касцы, ваякі мірнай працы , выходзяць з косамі на пляцы (Я. Колас). Іван, кладаўшчык калгаса , адчыніў кладоўку.
2) адносяцца да асабовых займеннікаў (развітыя і неразвітыя)	У нас, студэнтаў , тыдзень гумару. Яны, вясковыя дзеці , не цураюцца працы.
3) выражаны ўласнымі назоўнікамі, стаяць пасля агульных назоўнікаў і ўдакладняюць іх	Мой лепшы сябра, Пеця , займаецца ў авіямадэльным клубе.

Умовы адасаблення	Прыклады
4) развітыя, стаяць перад уласнымі назоўнікамі і маюць дадатковае акалічнаснае значэнне	Сын дужа багатых бацькоў , Мірон не любіў экскурсій на фабрыку ці на завод.
5) ужываюцца са словамі па імені, па прозвішчы, родам і інш.	Гэты малады трактарыст, родам з Залесся , працуе выдатна.
6) звязаны з азначаемым словам злучнікамі ці, або і тлумачаць яго сэнс	Жаўна, або чорны дзяцел , гняздуецца ў Беларусі.
7) ужываюцца са злучнікам як , што мае адценне прычыннасці	Пра Івана Фёдаравіча, як пра лепшага фермера , пісала «Звязда».

Адасобленыя дапаўненні

Умовы	Прыклады
Адасабляюцца дапаўненні, выражаныя назоўнікамі ці займеннікамі ва ўскосных склонах з прыназоўнікамі:	
акрамя	Акрамя густога моху , мы нічога не знойдзем у дрыму-чым лесе. Хто, акрамя нас , дапаможа бабульцы.
апрача (апроч)	Апрача нямецкай мовы , Ліна добра ведала і англійскую. Ніхто не спаў, апроч малых дзяцей .
замест	На голых дрэвах, замест лісця , паклалі шэрань маразы (Я. Колас).
за выключэннем	Усё лета, за выключэннем дажджлівых начэй , я спаў у садзе.
Калі прыназоўнік замест мае значэнне за , дапаўненне не адасабляецца: Соня дзяжурыла замест Анюты. (Соня дзяжурыла за Анюту.)	

Адасобленыя акалічнасці

Умовы адасаблення	Прыклады
Адасабляюцца акалічнасці, выражаныя:	
1) адзіночнымі дзеепрыслоўямі, калі абазначаюць дадатковае дзеянне ці стан	Азірнуўшыся , Аня ўбачыла Васіліну. Вакол, ападаючы , шамацела лісце, угары шумеў густы вецер (І. Мележ).
2) двума і больш дзеепрыслоўямі без паясняльных слоў	Дзядзька, думаючы, успамінаючы , прысеў на ўслоне і закурыў.
3) дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі незалежна ад пазіцыі ў сказе	Старыя хвоі і яліны, далёка кінуўшы галіны , глядзелі хораша, любоўна (Я. Колас).
4) прыслоўямі ці прыслоўнымі словазлучэннямі, калі паясняюць другія акалічнасці, удакладняюць іх	Па полі, наўпрасткі да вёскі , ішоў чалавек (Я. Колас).
5) назоўнікамі з прыназоўнікамі, калі ўдакладняюць сэнс папярэдняй акалічнасці	Тут, на палянцы , панавала цішыня. Дзесьці высока-высока, за самымі хмарами , курлыкалі журавы (М. Лынькоў).
6) назоўнікамі з прыназоўнікамі нягледзячы на, дзякуючы , калі стаяць перад паясняемым словам	Нягледзячы на трывожны час , рынак жыў сваім звычайным жыццём (А. Якімовіч).
7) назоўнікамі з прыназоўнікамі наsupерак, згодна з, у адпаведнасці з, з прычыны і інш.	Насуперак жаданню , Лабановіч доўга не мог заснуць (Я. Колас).
Не адасабляюцца акалічнасці:	
1) выражаныя адзіночнымі дзеепрыслоўямі, якія абазначаюць спосаб дзеяння і стаяць у канцы сказа	Якаў Дубавец ішоў не спяшаючыся .

Умовы адасаблення	Прыклады
Не адасабляюцца акалічнасці:	
2) выражаныя фразеалагізмамі	Сцёпка сядзеў угнуўшы галаву (Я. Колас).
3) калі стаяць пасля прыслоўяў і звязаны з імі злучнікам і выступаюць як аднародныя члены	Імкліва і булькаючы выбягала з крынічкі вада.
4) калі перад імі знаходзяцца часціцы толькі, нават	Лявон пайшоў нават не раз-вітаўшыся .

Зваротак

Зваротак — гэта слова ці спалучэнне слоў, якое называе асобу ці прадмет, да якіх звяртаюцца з мовай.

Знакі прыпынку пры зваротках

Месца ў сказе	Знакі прыпынку	Прыклады
у пачатку	коска пры звычайнай інтанацыі, клічнік пры ўзмацненай інтанацыі	Пачакай, Варвара , правас я ўсё ведаю (А. Асіпенка). Сябры! Прыгожая зіма ў нас па ўсёй краіне (П. Глебка).
у сярэдзіне	коскі з абодвух бакоў	Шуміце ж, шчаслівыя родныя нівы, пад ціхіх шэпты прысад (П. Глебка).
у канцы	коска перад звароткам, пасля — знак, які патрабуецца паводле інтанацыі	Эх, слаўна ў лесе, слаўна, братцы! (Я. Колас). Што чытаеш, Пятрок? Прыгожыя вы, родныя палі .

Месца ў сказе	Знакі прыпынку	Прыклады
зваротак раздзяляецца на часткі	коскамі выдзяляецца кожная частка	А, Мірон, а я цябе, дарагі, не пазнаў.
пры зваротку часціцы о, ну	коскай не аддзяляюцца	Ён быў, о Нёман , твой пясняр.
пры зваротку выклічнікі о, ну, эх і інш.	аддзяляюцца коскай	Ну, голубе , бывай (Я. Колас). Эх, час касьбы, вясёлы час! І я з ім цешыўся не раз (Я. Колас).

Знакі прыпынку пры параўнальных зваротах

Коска ставіцца пры параўнальных зваротах, калі:	
1) адносяцца да ўказальных слоў так, такі	Вецер свісча так, як звер (Я. Колас). Выплыў месяц, такі круглы, нібы шар .
2) адносяцца не да ўказальных слоў, але маюць выразнае параўнальнае значэнне	Смела і ўпэўнена, як нейкі асілак-забіяка , ходзіць па полі вецер (Я. Колас).
3) перад як у выразях не хто іншы, як; не што іншае, як	Выратаваў дзяцей не хто іншы, як Язэп Данілавіч.
Коска не ставіцца, калі параўнальныя звароты:	
1) з'яўляюцца ўстойлівымі выразамі	Спіць як пшаніцу прадаўшы .
2) уваходзяць у склад выказніка	Жыта як сцяна .
3) ужываюцца са значэннем «у якасці»	Малько аглядаў пасевы як аграном . Усе ганарыліся Алесяй як зоркай эстрады .

Пабочныя словы, словазлучэнні і сказы

Пабочнымі называюцца такія словы, словазлучэнні і сказы, якія граматычна не звязаны з членамі сказа, не з'яўляюцца імі і выражаюць адносіны таго, хто гаворыць, да выказанай думкі.

Значэнні	Пабочныя словы і словазлучэнні	Прыклады
1. Розная ступень упэўненасці	вядома, безумоўна, бяспрэчна, зразумела, натуральна, сапраўды, здаецца, магчыма і інш.	Сапраўды, набліжалася навальніца. Відаць , добры гаспадар быў Нявада! (К. Чорны). Садок быў, праўда , невялічкі (Я. Колас).
2. Розныя пачуцці	на жаль, на радасць, на шчасце, на бяду, як на тое ліха, на здзіўленне і інш.	На жаль , мы не былі ў Бела-вежскай пушчы. На шчасце , снегапад неўзабаве скончыўся.
3. Крыніца паведамлення	па словах (каго-небудзь), як кажуць, па-мойму, на думку (каго-небудзь), паводле звестак і інш.	Мінёр, кажуць , памыляецца раз у жыцці. Па-мойму , Цярэшка — шчаслівы чалавек.
4. Парадак думак, іх сувязь, паслядоўнасць выказвання, вынік	па-першае, па-другое, па-трэцяе, наадварот, нарэшце, такім чынам, значыць, у прыватнасці і інш.	Спякота прымусіла нас, нарэшце , увайсці ў гай. Калі баіцца, значыць , вінаваты.

Значэнні	Пабочныя словы і словазлучэнні	Прыклады
5. Спосаб афармлення думак	інакш кажучы, карацей кажучы, па сутнасці, можна сказаць, ва ўсякім разе, трэба думаць і інш.	Я нават, па праўдзе кажучы, і не спадзяваўся, што гэтак выйдзе (Я. Скрыган). Ва ўсякім разе , я ўдзячны Шуры.
6. Спосаб прыцягнуць увагу суразмоўцы	зразумей, думаеце, разумееце, прабачце, калі ласка, згадзіцеся, ці ведаеце, як бачыце і інш.	Скажы, калі ласка , Антон, куды ты будзеш паступаць вучыцца? Згадзіцеся , гэтая задача не для вучняў сёмага класа.
• Пабочныя сказы выражаюць тыя значэнні, што і пабочныя словы: Мая душа, я помню, з дзіцячых гадоў шукала цудаў. • Пабочныя словы, словазлучэнні і сказы звычайна стаяць у пачатку ці ў сярэдзіне сказа і выдзяляюцца коскамі: Увесь свет, здавала-ся яму, скакаў лявоніху (Я. Колас). • Калі пабочныя словы, словазлучэнні і сказы суправаджаюцца ўзмоцненай інтанацыяй і лагічна выдзяляюцца, яны аддзяляюцца ці выдзяляюцца працяжнікамі: Адным словам — наш клас стаў пераможцам. • Калі яны вымаўляюцца з клічнай інтанацыяй і стаяць у сярэдзіне сказа, то выдзяляюцца працяжнікам, а пасля іх ставіцца клічнік ці пытальнік: Антоська — хоць ты плач! — не хацеў заставацца дома. • Пры аслабленай сувязі са зместам сказа яны выдзяляюцца дужкамі: Жучка (так звалі сабачку) была вельмі ласкавая.		

Устаўныя словы, словазлучэнні і сказы

Устаўнымі называюцца словы, словазлучэнні і сказы, якія ўводзяцца ў сказ для выражэння дадатковых паведамленняў, тлумачэнняў, удакладненняў зместу выказвання.

Яны заўсёды стаяць у сярэдзіне сказа або ў канцы і выдзяляюцца дужкамі ці працяжкамі: Міхал — навошта ўжо таіцца? — любіў-такі павесяліцца (Я. Колас). Кожны раз перад выступленнем былі спеўкі (рэпетыцыі) (Я. Маўр).

Сінтаксічны разбор простага сказа

Парадак разбору

1. Тып сказа паводле мэты выказвання.
2. Клічны ці няклічны (паводле інтанацыі).
3. Сцвярджальны ці адмоўны (па характару адносін да рэчаіснасці).
4. Тып паводле будовы (просты).
5. Тып паводле структуры граматычнай асновы (двухсастаўны ці аднасастаўны; від аднасастаўнага: пэўна-асабовы, няпэўна-асабовы, абагульнена-асабовы, безасабовы, назывны).
6. Развіты ці неразвіты (па наяўнасці дадзеных членаў сказа).
7. Поўны ці няпоўны (па наяўнасці членаў сказа).
8. Няўскладнены ці ўскладнены (вызначыць, чым ускладнены).
9. Зрабіць аналіз па членах сказа.
10. Зрабіць графічны запіс разбору.

Узор разбору

Напэвы дзіўныя збіраю ў жытнім полі і бары (А. Астрэйка).

Апавядальны, няклічны, сцвярджальны, просты, аднасастаўны, пэўна-асабовы, развіты, поўны, ускладнены аднароднымі акалічнасцямі месца (у полі, у бары).

Збіраю — галоўны член сказа, выражаны дзеясловам 1-й асобы цяперашняга часу абвеснага ладу;

напэвы — дапаўненне, прамое, выражана назоўнікам мужчынскага роду вінавальнага склону, множнага ліку;

у полі — акалічнасць месца, выражаная назоўнікам ніякага роду, меснага склону, адзіночнага ліку з прыназоўнікам *у*;

у бары — акалічнасць месца, выражаная назоўнікам мужчынскага роду, меснага склону, адзіночнага ліку з прыназоўнікам *у*;

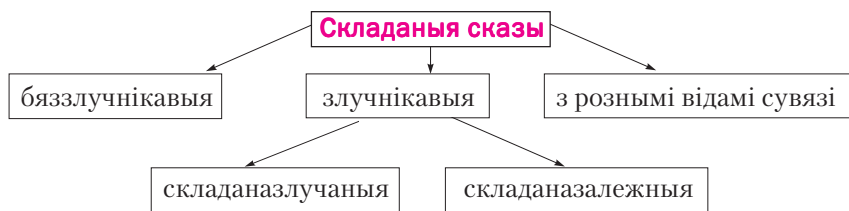
дзіўныя — дапасаванае азначэнне, выражанае прыметнікам у форме вінавальнага склону, множнага ліку;

жытнім — дапасаванае азначэнне, выражанае прыметнікам у форме меснага склону, адзіночнага ліку, ніякага роду.

Складаны сказ

Складанымі называюцца сказы, якія складаюцца з дзвюх ці некалькіх прэдыкатыўных частак (простых па форме сказаў), аб'яднаных у адно цэлае сэнсава, граматычна і інтанацыйна.

Асноўныя віды складаных сказаў

Складаназлучаныя сказы

Складаназлучаныя — гэта такія складаныя сказы, у якіх прэдыкатыўныя часткі раўнапраўныя па сэнсе і звязаны злучальнымі злучнікамі.

Сэнсавыя адносіны паміж часткамі	Прыклады
1. Спалучальныя: а) адносіны адначасовасці з'яў і падзей (і, ды (=і)); б) адносіны паслядоўнасці з'яў і падзей (і, ды (=і)). 2. Супастаўляльныя: а) адносіны супастаўлення дзеянняў, з'яў, прымет (а, але, ды (=але), аднак); б) адносіны неадпаведнасці з'яў, падзей, прымет (а, аднак). 3. Пералічальна-размеркавальныя: а) пералічальныя адносіны аднолькава магчымых з'яў і падзей (і—і, ні—ні, то—то); б) размеркавальныя адносіны, калі падзеі, з'явы ўзаемна выключаюць адна другую (або, або—або, ці, ці—ці, не то — не то)	Маўчала возера ў тумане, ды вербы плакалі ў цішы (П. Трус). Міхась іграць перастаў, і за ім змоўклі галасы і яго кампаньёнаў. Граў Сымонка, а дзед слухаў (Я. Колас). Служы яму ты ўсёй душою, а сам ты хочь жабруй зімою (Я. Колас). То мароз марозіць, то золіць слата (Я. Купала). Ці то стогне бура, ці то віхор гуляе (Я. Купала).

Сэнсавыя адносіны паміж часткамі	Прыклады
4. Прычынна-выніковыя адносіны (і)	Тут пад'ехала хурманка, і хата апусцела (К. Чорны).

Знакі прыпынку ў складаназлучаным сказе

Знак прыпынку	Умовы пастаноўкі	Прыклады
коска (найчасцей)	паміж часткамі, якія звязаны злучнікамі і, ды, а, але, ці, або, і—і, ні—ні, то—то, ці—ці, не то — не то, аднак, затое	Дрыжаць у золаце асіны, і гнуцца кісці верабіны (Я. Колас). Цяпер камінак спачывае, а хату лямпа асвятляе (Я. Колас).
кропка з коскай	калі часткі даволі развітыя, маюць свае знакі прыпынку, вызначаюцца пэўнай самастойнасцю	А лес, як добры той знаёмы, стаіць збялелы, нерухома бабала рэчачкі сцяною, над ёю сплёўшыся страхом, далёка кінуўшы галінкі; а маладзенькія ялінкі пад белым пухам чучь заметны (Я. Колас).
працяжнік	калі часткі з прычынна-выніковымі адносінамі і лагічна падкрэсленым вынікам; пры рэзкім супастаўленні	Настане ноч — і ўсюды ціха (Я. Колас).

Коска не ставіцца:

1) калі часткі маюць агульныя для іх члены: Шыбуюць гусі ў край далёкі і жураўлі ў той самы край (Я. Колас);

2) калі часткі маюць форму пытальных, пабуджальных або клічных сказаў; безасабовых ці няпэўна-асабовых сказаў: Як жа жывуць вашы браты і чым яны займаюцца? Патрошку цямнела і веяла восеньскім халадком;

3) калі ёсць агульная даданая частка:

Ледзь толькі разднела, нас ^{калі?} пасадзілі ў машыну і ^{калі?} мы паехалі ў пушчу.

Складаназалежныя сказы

Складаназалежнымі называюцца такія складаныя сказы, у якіх адна прэдыкатыўная частка звязана па сэнсе з другой пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў ці злучальных слоў.

Від даданай часткі	Што паясняе ў галоўнай частцы	На якія пытанні адказвае	Злучнікі і злучальныя словы	Прыклады
1. Дзейнікая	дзеінік (той, кожны, усякі, усё); выказнік (здавацца, успамінацца, невядома, добра і да т. п.)	хто? што?	хто, што, дзе, калі, які, чый, каб, як і інш.	Той, хто дружбы шукае, у нас знойдзе яе (М. Танк). Не дзіўна, што Віктар ахвотна згадзіўся пайсці ў тэхнікум механізацыі (І. Дуброўскі).
2. Выказнікая	выказнік (такі, такая, такое, той, тая, тое, гэтакі, гэтакая, гэтак)	які іменна? хто іменна? што іменна?	хто, што, які, каторы, чый, як, каб і інш.	Мароз такі, што скоўвае дыханне (А. Звонак). Якое пытанне, такое і адпавяданне.

Від даданай часткі	Што паяняе ў галоўнай частцы	На якія пытанні адказвае	Злучнікі і злучальныя словы	Прыклады
3. Азначаль- ная	назоўнік, займеннік (той, такі, гэты, гэтакі)	які? якая? якое? якія?	які, што, дзе, куды, адкуль, калі, як бы і інш.	Апознены месячык загарэўся за тым панурым лесам, што стаяў з боку чы- гункі (Я. Колас).
4. Дапаўняль- ная	выказнік, дапаўненне (той, кожны, усякі, усе, усё), акалічнасць (дзеяпры- слоўе)	пытанні ўскосных склонаў	хто, што, які, чый, дзе, куды, адкуль, як, калі і інш.	Чалавек меў радасць ад усяго таго, што рабіў кожны дзень (К. Чорны). Ніхто з дамашніх не згадае, чым рэчка Костуся займае (Я. Колас).
5. Акаліч- ная <i>месца</i>	<i>дзеяслоў, прыслоўе</i> (там, туды, адтуль, адсюль і інш.)	дзе? куды? адкуль?	дзе, куды, адкуль	Там жыццё рай, дзе свабоды край (Прыказка).

Від даданай часткі	Што паяняе ў галоўнай частцы	На якія пытанні адказвае	Злучнікі і злучальныя словы	Прыклады
Акалічнасная <i>часу</i>	дзеяслоў, прыслоўе (у ролі акалічнасці)	калі? з якога часу? да якога часу?	калі, як, пакуль, як толькі, ледзь толькі і інш.	Як толькі выходны дзеньк настае, ён вуды і снасці збірае свае (П. Глеба).
Акалічнасная <i>ўмовы</i>	ую галоўную частку	пры якой умове?	калі, каб, як, раз	Калі старанна косяць, то сена зімою не просяць (Прыказка).
Акалічнасная <i>прычыны</i>	ую галоўную частку	чаму? па якой прычыне?	бо, што, таму што і інш.	Алена, каб не разбудзіць бацьку, рабі- ла ўсё ціха, асцярожна (А. Кулакоўскі).
Акалічнасная <i>мэты</i>	ую галоўную частку	для чаго? з якой мэтай?	каб, для таго каб, абый і інш.	Каб паслухаць жывую прыроду, трэба раненька ўстаць на зары.
Акалічнасная <i>ўступкі</i>	ую галоўную частку	нягледзячы на што?	хоць, хай (ня- хай), нягле- дзячы на тое што, як ні	Мы хадзілі, мы шукалі, кожны куцік аглядалі, — хоць бы дзе адзін грыбок (П. Глеба).

Від даданай часткі	Што паяняе ў галоўнай частцы	На якія пытанні адказвае	Злучнікі і злучальныя словы	Прыклады
<i>Акалічнасная спосабу дзеяння</i>	указальнае слова <i>так</i> (у ролі акалічнасці)	як? якім чынам?	што, як, каб, аж, нібы, бы, быццам і інш.	Усё зацвіло, загаманіла, бы жыватвор- чая тут сіла ад сну прыроду абудзіла (Я. Колас).
<i>Акалічнасная выніку</i>	усю галоўную частку	у выніку чаго што адбылося?	так што, у вы- ніку чаго, то, дык, аж	Белыя хмаркі з'явіліся на гарызонце, так што зрэдку яны закрывалі сонца.
<i>Акалічнасная меры і сту- пені</i>	указальныя словы <i>так</i> , <i>столькі, такі</i> , <i>да такой</i> <i>ступені</i> і інш.	у якой меры? у якой ступені? да якой ступені?	што, як, колькі, аж, ажно, каб, абі	Ціха, глуха ў лесе, хоць бы гук адзін (Я. Колас). Зор высыпала столькі, што праз іх не відаць было самога неба (Б. Сачанка).
<i>Акалічнасная параўнальная</i>	усю галоўную частку	як што? як хто? чым што? чым хто?	як, нібы, быц- цам, як быц- цам, як бы, чым і інш.	Густа ўсыпана снегам зямля, быццам хлеба акраец пасолен (А. Звонак). Чым вышэй падымалася сонца, тым весеялейшымі былі галасы птушак.

Знакі прыпынку ў складаназалежным сказе з адной даданай часткай

Знак прыпынку	Умовы пастаноўкі	Прыклады
коска	звычайна даданая частка аддзяляецца ад галоўнай, калі знаходзіцца перад ёй ці пасля яе; калі яна ў сярэдзіне галоўнай — коскі ставяцца з двух бакоў	А ноч не знае, што за-раз бура зашуміць (Я. Колас). Якое поле, такое і раз-долле. Вільготныя жы-ты, што паабапал да-рогі, дзе-кольвечы па-згіналіся пад грузам ка-лосся (І. Пташнікаў).
коска і працяжнік	калі галоўная або даданая частка развітыя і маюць свае знакі прыпынку, можа ставіцца коска з працяжнікам	Затое ж тут, дзе яно [жытцо] буйнае, дзе яно густое, — надта хо-раша! (М. Гарэцкі).
працяжнік	калі часткі маюць розную інтанацыю, лагічна выдзяляецца даданая частка ці падкрэсліваецца сэнсавое супрацьпастаўленне, можа ставіцца працяжнік	А чаму неразумна і горка — было няясна (Я. Брыль). Хто служыў бацькаў-шчыне — той наvekі ў памяці народа.
дзукроп'е	калі паміж часткамі можна ўстаіць а іменна ці дада-ная раскрывае сэнс слова адно ў галоўнай	Я не разумею: чаму ня-ма ладу ў нашай працы. Мама ўсім сваім вы-глядам пытала: калі я стану дарослым.

Складана залежныя сказы з некалькімі даданымі часткамі

Дзве ці больш даданых частак па-рознаму суадносяцца паміж сабой і ўтвараюць чатыры асноўныя тыпы падпарадкавання.

Тып падпарадкавання	Прыклад	Схема
1. Паслядоўнае	¹ Усё ў тым краі сэрцу міла, ² Бо я люблю край родны мой, ³ Дзе з першым шчасцем я спазналася І з гора першаю слязкой (К. Буйло).	чаму? які?
2. Сузалежнае аднароднае	¹ Люблю наш край — старонку гэту, ² Дзе я радзілася, расла, ³ Дзе першы раз пазнала шчасце, Слязу нядолі праліла (К. Буйло).	
3. Сузалежнае неаднароднае	¹ Калі зямля пачынала дыхаць цяплом і выглядаць з-пад снегу шэрымі плямкамі, ² дзеці ладзілі шпакоўні, ³ каб сустрэць прылёт шпакоў.	
	¹ Люблю зіму з яе ма-розам, ² Што вокны прыбя-рэ ва ўзор, ¹ І белы снег, ³ што, ўкрыўшы поле, Ірдзіцца бляскам яс-ных зор (К. Буйло).	

Тып падпарадкавання	Прыклад	Схема
4. Камбінаванае (з сузалежным і паслядоўным падпарадкаваннем)	¹ Мой дом усюды, ² дзе купал небародны, ³ дзе гучаць па-на-роднаму сакавіта беларускія песні, ⁴ што кранаюць душу.	<pre> дзе? дзе? (дзе) (дзе) / \ / \ 1 2 3 4 / \ / \ 2 3 4 5 / \ / \ 2 3 4 5 / \ / \ 2 3 4 5 </pre>

Знакі прыпынку ў складана залежных сказах з некалькімі даданымі

Знак прыпынку	Умовы пастаноўкі	Прыклады
коска	калі даданыя часткі ў аднолькавай ступені адносяцца да галоўнай часткі	Стаяла ранняя вясна, калі зацвіталі вербы, калі рэчкі яшчэ не ўвайшлі ў свае берагі.
кропка з коскай	калі даданыя часткі маюць развітую будову (часам са сваімі знакамі прыпынку) і інтанацыйна аддзяляюцца адна ад адной	Ніхто не знаў тых струн, патайных ніцей душы, што злучаюць гук пярунаў з немым голасам цішы; бо і ў той цішы зацятай ёсць і голас, і свой твар, разнастайны і багаты, поўны музыкі і чар (Я. Колас).
працяжнік	калі даданыя часткі стаяць перад галоўнай, вымаўляюцца з ўзмоцненай інтанацыяй	Калі чалавеку, які табе дарагі, блага — для яго зробіш усё (І. Шамякін).

Знак прыпынку	Умовы пастаноўкі	Прыклады
дзюкроп'е	калі даданая частка выдзяляецца лагічна (можна ўстаіць словы а іменна)	На зіму ласяня паставілі ў невялікую загарадку ў хляве, да якога ён доўга не мог прывыкнуць: бо неак муляла суседства з каровай і свіннямі (І. Далідовіч).
- Калі даданыя часткі звязаны адзіночнымі злучнікамі і, ці, або, то коска паміж імі не ставіцца: Мянe ўжо радуе і тое, што ночка стала ўбываць і што ад мёртвага спакою пачне прырода ажываць (Я. Колас). - Калі і, ці, або паўтараюцца, то коска ставіцца так, як і пры аднародных членах сказа		

Бяззлучнікавыя складаныя сказы, знакі прыпынку ў іх

Бяззлучнікавымі называюцца такія складаныя сказы, у якіх прэдыкатыўныя часткі звязаны па сэнсе і інтанацыйна без злучнікаў і злучальных слоў.

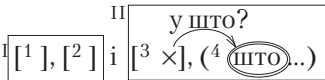
Знак прыпынку	Умовы пастаноўкі	Прыклады
коска	калі паміж часткамі адносіны адначасовасці ці паслядоўнасці	Замірае лета, заціхаюць далі, сіраецца рэчка, халадзеюць хвалі (Я. Колас).
кропка з коскай	калі часткі развітыя, маюць менш цесную сэнсавую сувязь, свае знакі прыпынку	Рэчкі бурлівыя, учора санлівыя, сёння ўсталі, плывуць і бурляць; рыбкі шмыглівыя скачуць, купаюцца, к небу прыветна з вадзіцы глядзяць (Я. Купала).

Знак прыпынку	Умовы пастаноўкі	Прыклады
працяжнік	калі адбываецца хуткая змена падзей, нечаканы вынік (можна ўставіць злучнік і)	Ударыў дзед абухам — елка загула (Я. Колас).
	калі змест частак супрацьпастаўляецца (можна ўставіць а, але)	Каса не косіць — каса брые (Я. Колас).
	калі другая частка паказвае на вынік таго, пра што гаворыцца ў першай (можна ўставіць тады)	Павее ветрык — шурхнуць травы (Я. Колас).
	калі паміж часткамі адносіны часу ці ўмовы (перад першай часткай можна ўставіць злучнік калі)	Снег на куццо — грыбы на лета. А спежкі чорны — ягад многа (Я. Колас).
	калі паміж часткамі адносіны параўнання (можна ўставіць быццам)	У воду войдзеш — шчасце рая (Я. Колас).
	калі апошняя частка падагульняе змест папярэдніх	Вось у гушчары захрумсцеў сушняк, на лёд і лятаньняе лісце сыпанула шыгалле — на прагулку з’явіўся алень (В. Карамазы).
дзукроп’е	калі другая частка выражае прычыну таго, пра што гаворыцца ў першай	Добра ў полі: волі многа і прастору-шырыні, вабяць далі там малога, як прынадныя агні (Я. Колас).
	калі другая частка паясняе, раскрывае змест першай	Я так бы раіў: выбраць час і аглядзець усё зараз (Я. Колас).

Знак прыпынку	Умовы пастаноўкі	Прыклады
дзукроп'е	калі другая частка дапаўняе, удакладняе змест першай (можна ўставіць што, як)	Надвор'е было жудасным: вецер выў, мокры снег валіў камякамі.
	калі другая частка — прамое пытанне	Не раз прыходзіла думка: чаму гэта ў яе сябровак надоі вышэйшыя?
	першая частка абагульняе змест наступных	Так і ў жыцці: бягуць часіны, ліхія, добрыя хвіліны, адна змяняецца другою (Я. Колас).

Складаныя сказы з рознымі відамі сувязі

Віды сувязі і прыклады	Схема
1. Злучальная і падпарадкавальная: ¹ Заміраў тады хлапчына, ² і здавалася яму, ³ што ён знае, ⁴ як травінка сваю думае думу (Я. Колас).	
2. Бяззлучнікаявая і злучальная: ¹ Я сядзеў ля акна і пазіраў на вуліцу: ² свяціла сонца, ³ і на дрэвах, парканах, дахах пераліваўся залатымі іскрамі снег.	
3. Бяззлучнікаявая і падпарадкавальная: ¹ І ў непагадзь і ў ясную пагоду да болю адчуваю кожны раз: ² мы ўсе з таго няскоранага роду, ³ што чыстым хлебам шчодра корміць нас (С. Грахоўскі).	

Віди сувязі і прыклады	Схема
4. Бяззлучнікавая, злучальная і падпарадкавальная: ¹ Шуміць авёс, ² звiніць ячмень, ³ і верыш ты ахвотна, ⁴ што каласы цалоткі дзень красуюць бесклапотна (А. Куляшоў).	Пі у што?

Сінтаксічны разбор складанага сказа

Парадак разбору

1. Вызначыць колькасць і граматычную аснову ўсіх частак сказа.
2. Вызначыць від сувязі частак сказа (злучнікавая ці бяззлучнікавая).
3. Калі сказ злучнікавы, вызначыць яго тып (складаназлучаны ці складаназалежны).
- 4.1. У складаназлучаным сказе: вызначыць, якім злучальным злучнікам звязаны прэдыкатыўныя часткі (спалучальны, супраціўны, размеркавальны), якія сэнсавыя адносіны выражаюцца паміж часткамі (адначасовасці, паслядоўнасці, супастаўлення, неадпаведнасці, пералічальныя, размеркавальныя, прычынна-выніковыя).
- 4.2. У складаназалежным сказе: назваць галоўную і даданую (даданыя) часткі, вызначыць від даданай часткі, сродкі сувязі (злучнікі ці злучальныя словы). Калі некалькі даданых частак, вызначыць тып падпарадкавання (паслядоўнае, сузалежнае аднароднае ці неаднароднае, камбінаванае).
- 4.3. У бяззлучніковым сказе: назваць прэдыкатыўныя часткі, вызначыць адносіны паміж часткамі (адначасовасці, паслядоўнасці, супрацьпастаўлення, часу ці ўмовы, параўнання, прычыны).
- 4.4. У сказах з рознымі відамі сувязі: назваць колькасць прэдыкатыўных частак, вылучыць логіка-структурныя блокі (адзін з іх будзе складаным сказам).
5. Ахарактарызаваць кожную прэдыкатыўную частку (сінтаксічны разбор).
6. Растлумачыць знакі прыпынку.
7. Складзі схему сказа.

Узоры разбору

Складаназлучаны сказ

¹ Я хлеба ў багатых прасіў і маліў, ² яны ж мне каменні давалі (М. Багдановіч).

Складаны сказ, складаецца з дзвюх прэдыкатыўных частак, граматычныя асновы я прасіў, маліў і яны давалі, злучнікавы, складаназлучаны, часткі звязаны пры дапамозе супраціўнага злучніка **ж**, паміж часткамі адносіны супастаўляльныя.

Характарыстыка прэдыкатыўных частак (гл. узор разбору простага сказа, с. 151). Паміж часткамі ставіцца коска.

Схема сказа: [1], ж [2].

Складаназалежны сказ

¹ І песню родную люблю я, ² што дзеўкі ў полі запяюць (К. Буйло).

Складаны сказ, складаецца з дзвюх прэдыкатыўных частак, граматычныя асновы я люблю і дзеўкі запяюць, злучнікавы, складаназалежны, часткі звязаны пры дапамозе злучальнага слова **што**, паміж часткамі выражаны азначальныя адносіны.

Характарыстыка прэдыкатыўных частак (гл. узор разбору простага сказа, с. 151).

Даданая частка аддзяляецца ад галоўнай коскай.

якую?

Схема сказа: [¹ ×], (² што...).

Бяззлучнікавы сказ

¹ Лес туманам заснаваўся, ² луг расой абмыўся (Я. Колас).

Складаны сказ, складаецца з дзвюх прэдыкатыўных частак, граматычныя асновы лес заснаваўся і луг абмыўся, бяззлучнікавы, паміж часткамі выражаны супастаўляльныя адносіны.

Характарыстыка прэдыкатыўных частак (гл. узор разбору простага сказа, с. 151).

Адна частка ад другой аддзяляецца коскай.

Схема сказа: [1], [2].

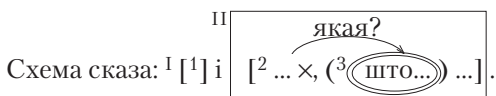
Складаны сказ з рознымі відамі сувязі

¹ Прыпякала яшчэ мацней, ² і парнасць, ³ што насычала паветра, ² была цяжкай і духмянай (Т. Хадкевіч).

Складаны сказ, складаецца з трох прэдыкатыўных частак, граматычныя асновы прыпякала, парнасць была цяжкаяй і духмянай, што насычала, злучнікавая (злучальная і падпарадкавальная), складаны сказ з рознымі відамі сувязі, першы структурны блок — першая прэдыкатыўная частка, другі — другая і трэцяя прэдыкатыўная часткі.

Характарыстыка прэдыкатыўных частак (гл. узор разбору простага сказа, с. 151).

Часткі адна ад другой аддзяляюцца коскамі.

Знакі прыпынку пры прастай мове

1. Простая мова пасля слоў аўтара

А: «П».	Лёнік сказаў: «Зараз я пачастую цябе смачнымі яблыкамі».
А: «П?»	Я запытаўся ў яго: «А дзе ж ваша брыгада?» (Я. Скрыган).
А: «П!»	Юхневіч гукнуў весела: «Што я табе, Адаме, казаў!» (А. Савіцкі). Асташонак закамандаваў: «Досыць, старшыня!» (А. Савіцкі).

2. Простая мова перад словамі аўтара

«П», — а.	«На мяжы фантастыкі, як і трэба ў касмічны век», — нібыта пажартаваў дзядзька (П. Місько).
«П?» — а.	«А чыя ж то скрыпка гэта?» — зноў спытаўся гаспадар (Я. Колас).
«П!» — а.	«Дзякуй вам за падвячорак!» — кажа ён гаспадарам (Я. Колас).

3. Простая мова разрываецца словамі аўтара

«П, — а, — п».	«Ага, — гаворыць ён, — я ж тады і не сказаў пра спаборніцтва» (Я. Скрыган).
«П, — а: — П».	«От што, хлопцы, — кажа ён, пагадзіўшы, і дадае: — Віка добрая, гэта нічога, што яна здаецца вільготнай» (Я. Скрыган).
«П! (?) — а. — П».	«Эх, блазнота! — усміхнуўся дзед. — Прысядзь, паслухай, што я табе раскажу».

4. Простая мова паміж словамі аўтара

А: «П», — а.	Лёнік сказаў: «Я сёння, можа, яшчэ раз прыйду», — і ўзяў два пахучыя чырвона-жоўтыя яблыкі.
А: «П! (?)» — а.	Самсонаў прамовіў: «Курортныя ў вас тут мясціны, хлопцы!» — і пайшоў да рэчкі.
А: «П...» — а.	Гайтар усміхнуўся: «Чым за морам віно піць, лепш з Нёмана вадзіцу...» — і павёў гамонку пра вёску.

МАЎЛЕННЕ

Стылі беларускай літаратурнай мовы

План характарыстыкі	Гутарковы	Навуковы
1. Мэта выкарыстання	Абмен думкамі, уражаннямі, інфармацыяй, нязмушаныя зносіны паміж людзьмі ў розных сферах	Перадача навуковай інфармацыі, выклад і тлумачэнне дасягненняў у галіне навукі
2. Сфера выкарыстання	Гутаркі з блізкімі людзьмі ў неафіцыйных абставінах сяброўскія лісты, прыватныя запісы	Выступленні на канферэнцыях, семінарах з лекцыямі, дакладамі, на ўроках, у аўдыторыях энцыклапедыі, падручнікі, навуковыя і навукова-папулярныя кнігі
3. Асноўныя адзнакі стылю (стылявыя рысы)	Неафіцыйнасць, нязмушанасць, натуральнасць размовы; вобразнасць, эмацыянальнасць, ацэнчанасць; суб'ектыўныя адносіны да з'яў і падзей; дыялагічная форма	аб'ектыўнасць, лагічнасць, доказнасць, акарэсленасць, лаканічнасць, інфармацыйная насычанасць, змястоўнасць, маналагічнасць

План характарыстыкі	Гутарковы	Навуковы
4. Моўныя сродкі стыляў	Агульнаўжывальныя размоўныя словы, дыялектныя, жаргонныя, прастамоўныя словы, эмацыянальна і экспрэсіўна афарбаваныя ацэначныя словы і фразеалагізмы	навуковыя і тэхнічныя тэрміны, абстрактныя словы, агульнанавуковыя кніжныя словы, словы з непераносным значэннем, рэдкае ўжыванне эмацыянальных слоў
	словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, назоўнікі агульнага роду, прыметнікі з суфіксам -аст(ы) тыпу <i>вушасты</i> , рэдка дзеепрыметнікі	перавага іменнай лексікі над дзеяслоўнай, мн. лік абстрактных і рэчывных назоўнікаў, частыя формы роднага склону назоўнікаў, рэдка займеннікі 1-й ас.
	сказы з выклічнікамі, часціцамі, займеннікамі, прыслоўямі, пабочнымі словамі. Словы-сказы, няпоўныя сказы, інверсія	шырокае выкарыстанне словазлучэнняў, апавядальныя сказы з прамым парадкам, складаныя і ўскладненыя розных відаў

План характеристик	Афіційна-дзелава	Публіцыстычны	Мастацкі
1. Мэта выкарыстання	Паведамленне, перадача афіцыйнай інфармацыі, афіцыйныя службовыя адносіны людзей і ўстаноў	Уздзейнічаць на чытача і слухача, уплываць на яго перакананні і паводзіны	Уздзейнічаць на слухачоў ці чытачоў, адлюстроўваць у вобразах і карцінах духоўную сферу жыцця людзей
2. Сфера выкарыстання	Аб'явы (напрыклад, па радыё, тэлебачанні, на сходах) законы, статуты, даведкі, распіскі, пратаколы, заявы, акты	Публічныя выступленні на сходах, мітынгах, з'ездах артыкулы, нататкі, рэпартажы, нарысы, фельетоны, памфлеты і інш.	Творы вуснай народнай творчасці, пастаноўкі ў тэатрах, мастацкія фільмы, творы мастацкай літаратуры (роман, апавесць, паэма, верш, п'еса, байка і інш.)
3. Асноўныя адзнакі стылю (стылявыя рысы)	Аб'ектыўнасць, трафарэтнасць, стандартнасць, яснасць, дакладнасць, канкрэтнасць, лагічнасць, лаканізм, традыцыйнасць	Інфармацыйная насычанасць, канкрэтнасць, фактаграфічнасць, экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць, пабуджалнасць, вобразнасць	Адзінства камунікацыйнай і эстэтычнай функцыі, вобразнасць, мастацка-вобразная канкрэтызацыя, эмацыянальнасць, маналагічнасць і дыялагічнасць

План характерыстыкі	Афіцыйна-дзелавы	Публіцыстычны	Мастацкі
4. Моўныя сродкі стыляў	Юрыдычныя і канцылярска-адміністрацыйныя тэрміны, адсутнасць эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі, стандартныя выразы	Грамадска-палітычная і абстрактная лексіка, эмацыянальна-экспрэсіўна-ацэначныя словы, вобразныя і стандартныя выразы, вобразныя сродкі	Лексіка розных стыляў, экспрэсіўна афарбаваная, ацэначная лексіка, разнастайныя вобразныя сродкі, словы з пераносным значэннем, аўтарскія неалагізмы, прыказкі, прымаўкі
	аддзяяслоўныя назоўнікі, частотнасць інфінітываў і пры іх слоў трэба і пад.	зборныя назоўнікі, складанаскарачаныя словы, абстрактныя назоўнікі, формы заганага ладу, часціцы, выклічнікі	рознныя граматычныя разрады слоў і розныя іх формы, уласцівыя для розных стыляў
	складаныя сказы, дзеепрыметнікавыя і дзеепрыслоўныя зварты. Не выкарыстоўваюцца сказы з выклічнікамі, часціцамі	прастата сінтаксічных канструкцый, частая інверсія, рытарычныя фігуры, далучальныя канструкцыі, пытальнаадказная форма	складаныя і ўскладненыя сказы, спалучэнне сінтаксічных канструкцый розных стыляў

Тыпы маўлення

Уся разнастайнасць зместу тэкстаў можа быць зведзена да трох тыпаў:

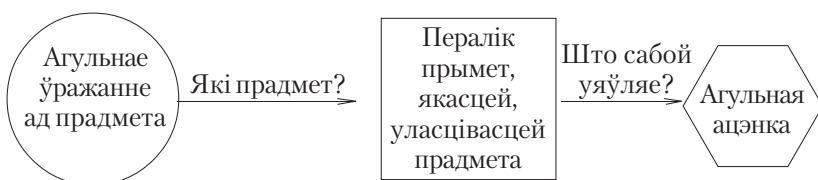
1) свет у статуцы, які ўспрымаецца прадметна, адначасова паводле ўсіх прымет і адлюстроўваецца ў тэксце тыпу апісання;

2) свет у дынаміцы, які ўспрымаецца ў развіцці, у паслядоўных падзеях у часе і адлюстроўваецца ў тэксце тыпу апавядання;

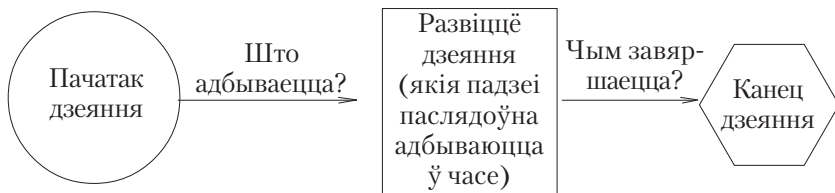
3) свет у прычынна-выніковых сувязях, што адлюстроўваецца ў тэксце тыпу разважання.

Схематычна будова тэкстаў можа быць прадстаўлена наступным чынам.

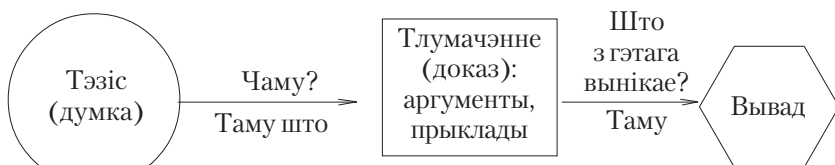
Апісанне

Апавяданне

Разважання

Нормы беларускай літаратурнай мовы

Нормы	Сутнасць нормы
Арфаэпічныя	правільнае вымаўленне гукаў і іх спалучэнняў
Акцэнталагічныя	правільная пастаноўка націску ў словах
Арфаграфічныя	правільная перадача вуснай мовы на пісьме сродкамі беларускай графікі
Лексічныя	правільнае ўжыванне слоў у адпаведнасці з іх значэннем і правільнае спалучэнне слоў па сэнсе
Словаўтваральныя	правільнае ўтварэнне слоў паводле ўласцівых мове спосабаў і словаўтваральных мадэляў
Марфалагічныя	правільнае ўтварэнне і ўжыванне граматычных формаў слоў
Сінтаксічныя	правільнае ўтварэнне і ўжыванне словазлучэнняў і сказаў
Пунктуацыйныя	правільная пастаноўка знакаў прыпынку
Стылістычныя	правільнае ўжыванне моўных сродкаў у адпаведнасці з абраным тыпам і стылем, а таксама моўнай сітуацыяй

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская граматыка : ч. I : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. Мінск, 1985.
2. Кавалёва, М. Ц. Беларуская мова : дапам. для вучняў старэйшых класаў / М. Ц. Кавалёва. Мінск, 1995.
3. Камароўскі, Я. М. Беларуская мова : дапам. для абітурыентаў / Я. М. Камароўскі, Е. С. Мяцельская. Мінск, 1993.
4. Капылоў, І. Л. Беларуская мова ў табліцах і схемах / І. Л. Капылоў, С. Я. Рапацэвіч. Мінск, 2002.
5. Красней, В. П. Грані слова / В. П. Красней. Мінск, 1996.
6. Лепешаў, І. Я. Практыкум па беларускай мове / І. Я. Лепешаў, Г. М. Малажай, К. М. Панюціч. Мінск, 2001.
7. Малажай, Г. М. Беларуская мова : дапам. для падрыхтоўкі да абавязковага цэнтралізаванага тэсціравання / Г. М. Малажай, Л. І. Яўдошына, А. А. Радзевіч. Мінск, 2015.
8. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Мінск, 2008.
9. Сіўковіч, В. М. Сучасная беларуская мова : даведнік / В. М. Сіўковіч. Мінск, 2005.
10. Сямешка, Л. І. Курс беларускай мовы / Л. І. Сямешка, І. Р. Шкраба, З. І. Бадзевіч. Мінск, 1996.
11. Янкоўскі, Ф. М. Беларускае літаратурнае вымаўленне / Ф. М. Янкоўскі. Мінск, 1976.

Слоўнікі

12. Бардовіч, А. М. Марфемны слоўнік беларускай мовы / А. М. Бардовіч, Л. М. Шахун. Мінск, 1989.
13. Бардовіч, А. М. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А. М. Бардовіч, М. М. Круталевіч, А. А. Лукашанец. Мінск, 2000.
14. Бардовіч, А. М. Школьны марфемны слоўнік беларускай мовы / А. М. Бардовіч, А. С. Мормыш, Л. М. Шахун. Мінск, 2005.
15. Баршчэўскі, А. Л. Слоўнік беларускай мовы : Амаформы. Амографы. Амонімы. Антонімы. Паронімы. Сінонімы / А. Л. Баршчэўскі, Р. І. Шастак. Мінск, 2006.
16. Беларускі арфаграфічны слоўнік / пад рэд. А. А. Лукашанца. Мінск, 2008.
17. Клышка, М. К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. Мінск, 2005.
18. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. Мінск, 2008.
19. Янкоўскі, Ф. М. Крылатыя словы і афарызмы / Ф. М. Янкоўскі. Мінск, 1960.

ЗМЕСТ

Прадмова	3
Фанетыка	4
Графіка	13
Арфаэпія	15
Арфаграфія	19
Лексіка	33
Марфалогія	43
Сінтаксіс і пунктуацыя	127
Маўленне	168
Літаратура	174

Вучэбнае выданне
Красней Віктар Пятровіч
БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ТАБЛІЦАХ І СХЕМАХ
Для школьнікаў

8-е выданне

Адказны за выпуск *Д. Л. Дзямбойскі*

Падпісана да друку 14.10.2019. Фармат 60×84^{1/16}. Папера афсетная.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 10,23. Ул.-выд. арк. 4,97. Тыраж 2100 экз. Заказ

Таварыства з дадатковай адказнасцю «Аверсэв».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/15 ад 02.08.2013.

Вул. М. Олешава, 1, офіс 309, 220090, г. Мінск.

E-mail: info@aversev.by; www.aversev.by

Кантактныя тэлефоны: (017) 268-09-79, 268-08-78.

Для пісьмаў: а/с 3, 220090, г. Мінск.

УПП «Віцебская абласная друкарня».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/19 ад 26.11.2013.

Вул. Шчарбакова-Набярэжная, 4, 210015, г. Віцебск.